УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

РІК І ДЕНВЕР — 1964 Ч. 4

ЗМІСТ

Комунікат Українського Історичного Товариства 1
М. Ждан: **Україна і Золота Орда** 2
Н. Полонська-Василенко: **До історії України XIX століття** 9
І. Каменецький: **Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації в часі другої світової війни** 14
о. І Назарко: **Український історичний осередок в Римі** ..18

Ювілеї

Л. Винар: **Олександер Петрович Оглоблин** 20
Я. Пастернак: **Михайло Олександрович Міллер** 27

Мемуаристика і біографія

В. Дубровський: **Мій учитель — проф. Г. А. Максимович** 30
Л. Биковський: **Юрій Іванович Липа, 1900-1944** 36

Геральдика і сфрагістика

Р. О. Климкевич: **Герби і печаті міст Підляшшя** 40

Дискусія

О. Домбровський. **Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки** 44
М. Тимків: **До проблеми фінансування української вільної науки** 45

З Архіву

Недрукований лист Проф. Андрія Яковліва 46

Про Зраслих

Б. Винар: **Євген Ґловінський, 1894-1964** 48

Огляди — Рецензії

О. Домбровський. **До питання етногенези трьох східнослов'янських народів** 49
Л Винар: **Міжнародні зв'язки княжої України** 51
Б Винар. **Нова праця із історії української торговлі** 51
М. Фляк: **Рання історія українських поселенців в Канаді** .. 52
О. Соколишин. **Збірник про українських учених знищених Москвою** 53

Хроніка

Зміст «Українського Історика» за 1963-1964 рр. 56

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
історичний журнал

Видає Українське Історичне Товариство

Головний Редактор: Д-р Любомир Винар

Редакційна Колегія: Д-р М. Антонович, Проф. Д-р Б. Винар, Д-р О. Домбровський, Проф. В. Дубровський, Проф. М. Ждан, Проф. Д-р І. Каменецький, Д-р Р. О. Климкевич, Проф. Д-р О. Оглоблин, Проф. Д-р Наталія Василенко-Полонська.

Журнал появляється чотири рази на рік. Річна передплата $ 4.00.

Адреса Редакції і Адміністрації:

"UKRAINSKYI ISTORYK"
6008 So. Lakeview
Littleton, Colorado

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. Статті авторів не конче мусять висловлювати погляди Редакції. Передруки дозволені лише за згодою Редакції. Автори зобов'язані надсилати два примірники машинописів їхніх праць.

Представництво на Австралію:
Mr. C. Mishchuk
12 Victory Street
Belmore, New South Wales, Australia

THE UKRAINIAN HISTORIAN
historical bulletin

Published quarterly by the Ukrainian Historical Association.

Editorial Committee: M. Antonovych, Ph. D., O. Dombrovsky, Ph. D., Prof. V. Dubrovsky, I. Kamenetsky, Ph. D., R. O. Klimkevich, Ph. D., O. Ohloblyn, Ph. D., N. Polonska-Wasylen'ko, Ph. D., B. Wynar, Ph. D., Prof. M. Zhdan.

The content of this publication cannot be reprinted without permission of the Editor.

Адреса Канадійського Представництва.

Dr. Marko Antonovych
3804 Oxford Ave
Montreal 28, Que.
Canada

Mr. Nicholas Flak
10107 — 142 Street
Edmonton, Alberta
Canada

Представництво на Англію.

Mr. W. Bondarenko
78 Kensington Park Road
London W. 11, England

Представництво на Францію і Німеччину:

Mr. A. Joukovsky
55, Rue des Pyrenes
Paris 20 e, France

CONTENTS

M. Zhdan: Ukraine and the Golden Horde 2
N. Polons'ka-Wasylenko: On Ukrainian History of the XIX Century ..9
I. Kamenetsky: Survey of Publications and Main Ideas Related to Nazi Occupation of Ukraine 14
Very Rev. I. Nazarko: Ukrainian Historical Center in Rome 18
L. Wynar: Alexander Petrovych Ohloblyn 20
J. Pasternak: Mychailo Alexandrovych Miller 27
V. Dubrovsky: My Teacher Prof. H. A. Maksymovych 30
L. Bykovs'ky: Jurij Ivanovych Lypa, 1900-1944 36
R. O. Klymkevych: Coats of Arms and Seals of Cities of Podlachia..40
O. Dombrowsky: Comments on Ukrainian Historical Science 44
M. Tymkiv: Problems of Financial Support of Ukrainian Research Abroad 45
The Unpublished Letter of Prof. A. Jakovliv 46
B. Wynar: In Memoriam of E. Glovinsky, 1894-1961 48
Reviews 49
Notes 55

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

Ч. 4 РІК І

НАШІ ЮВІЛЯТИ

З нагоди 45-літнього Ювілею наукової праці ПРОФЕСОРА Д-РА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА, одного із найвизначніших сучасних українських істориків, вітаємо Вельмидостойного Ювілята та складаємо Йому якнайкращі наші побажання.

Редакція

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

(Комунікат)

Беручи до уваги інтереси дальшого розвитку української історіографії, а також сучасний підневільний стан історичної науки на рідних землях, українські історики в вільному світі визнали за потрібне заснувати Українське Історичне Товариство.

Членами Товариства можуть бути історики й дослідники допоміжних історичних наук, а також ті особи, які цікавляться історією України й загальною історією та бажають причинитися до розвитку української історичної науки в вільному світі.

Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, а також активних прихильників української історичної науки.

2. Пильнувати й боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.

3. Нотувати й виправляти фальшиві й тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СРСР і в вільному світі.

4. Видавати і розбудовувати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданні монографічних праць з історії України.

5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.

6. Співпрацювати з українськими науковими установами в вільному світі і налагоджувати зв'язки з чужинецькими історичними товариствами.

Завдання Українського Історичного Товариства широкі й відповідальні. Проте ми віримо, що спільними силами зможемо причинитися до розбудови вільної української історичної науки і тим самим виконати свій обов'язок перед українською й світовою наукою й перед українським народом.

Тому звертаємося до істориків і прихильників української історичної науки з закликом підтримати цей почин і стати членами Українського Історичного Товариства.

За Ініціятивну Групу

Д-р Марко Антонович (в.р.) Проф. Д-р Богдан Винар (в.р.) Проф. Д-р Ілля Витанович (в.р.) Д-р Олександер Домбровський (в.р.) Проф. Василь Дубровський (в.р.) Проф. Михайло Ждан (в.р.) Проф. Д-р І. Каменецький (в.р.) Д-р Роман Климкевич (в.р.) Проф. Д-р Петро Курінний (в.р.) Проф. Д-р Михайло Міллер (в.р.) Проф. Д-р о. Іриней Назарко (в.р.) Проф. Д-р Олександер Оглоблин (в.р.) Проф. Євген Онацький (в.р.) Проф. Д-р Ярослав Пастернак (в.р.) Проф. Д-р Наталія Полонська-Василенко (в.р.) Проф. Д-р Микола Чубатий (в.р.) Доцент Д-р Любомир Винар (в.р.)

Михайло Б. Ждан

УКРАЇНА І ЗОЛОТА ОРДА

(Українсько-татарська проблематика 13 - 15 століть у світлі нової історіографії)

Напад татар на Східню Европу і створення на її периферіях державного організму Золотої Орди, що підкорила під своє панування східньо-слов'янські народи, має в історії Европи вийняткове значення.

На жаль, в українській історіографії не присвячувалось давніш і не присвячується сьогодні справам Золотої Орди більшої уваги. Наша незалежна історіографія не відійшла далеко від Грушевського — українські ж підсовєтські історики тупцюють у завороженім колі тих тез, що їм у готовій та викінченій формі з відповідною метою подає російська наука.

Треба визнати, що сучасна російська наука належно оцінює вагу Золотої Орди в історії Східньої Европи та визнає її не тільки наріжним каменем у періодизації своєї історії [1], але й вихідною позицією у студіях над ростом московської держави [2].

У зв'язку з тим в останніх часах видано і перевидано на терені СССР чимало орієнтальних джерел у перекладах на російську мову, які дотепер могли бути доступні тільки невеликому колу лінґвістів-орієнталістів [3] та опубліковано декілька поважних праць з тієї ділянки, що на них ми будемо на сторінках нашої статті покликатись.

Думаємо, що найповнішу синтезу панування Золотої Орди у Східній Европі подає у своїй праці Насонов [4] — але не він, а Греков співавтор праці про Золоту Орду є в підсовєтській історіографії авторитетом в цих справах. Сталось це тому, що покійний уже Греков, який положив підвалини під потрібний марксівсько-ленінським історичним концепціям феодалізм Київської Руси, зайняв опорожнене М. Покровським місце і тим самим стався виразником поглядів офіційних і міродайних кіл [5].

Перекидаючи листки якої небудь сучасної історичної праці з СССР, що в науковій чи популярній способі займається татарською проблематикою читач напевно зустрінеться з таким твердженням: «К. Маркс називає владу Золотої Орди над підкореними народами кривавим брудом монгольського іга і підкреслює, що воно не тільки гнітило, воно ображало і зсушувало саму душу народу, який став його жертвою» [6]. — Ця цитата повторяється сливе у кожній підсовєтській праці, що займається проблемами Золотої Орди і має служити ознакою льояльности автора до марксівської ідеології та одночасно визначає нові вихідні позиції у підході до цілого татарського комплексу. Один із поважних підсовєтських істориків Золотої Орди, Сафаргилиев, зацитувавши на вступі до своєї праці формулу Карла Маркса додає до неї таку заввагу: «Указания К. Маркса, ставшие методологической основой советской историографии в изучении истории Золотой Орды, сыграли исключительно важную роль в преодолении ошибок буржуазной историографии о монголах-татарах» [7] Згідно з тими методологічними основами кожний нарід у своєму історичному розвою мусить переходити такі самі етапи суспільного розвою базовані на економічному підложжі, отже, рабовласницький феодальний та капіталістичний періоди. Такі ж самі етапи розвою мусіли переходити і татари. Треба було отже зревідувати відповідно історію татар і втиснути їх у згори накреслену розвоєву схему. Доручення перевести відповідну ревізію одержав історик-орієнталіст великого формату Владимірцов. Виявилось, що його капітальна праця про Темучіна [8], опублікована по літах дослідів та джерельних пошукувань була базована на «помилкових ідеологічних основах» [9] і цілу її підставову проблематику треба було піддати основній перевірці. Внаслідок цієї перевірки появилась нова праця Владимірцова про суспільний устрій монголів [10]. Інтересне, що згадана праця появилась аж три роки по смерти автора з ... деякими слабими місцями [11]. У тій праці Владимірцов по волі чи по неволі положив підстави під «феодалізм» татар. Звичайно можна дошукуватись серед татар деяких ознак феодалізму на економічному полі, але ж їх суспільна а головне ж політична структура є цілковитим запереченням феодалізму в загально прийнятому европейському сенсі.

Інтерпретація зудару «кочового феодалізму» з феодалізмом Київської Руси у підсовєтських істориків виказує дивний брак послідовности. На думку тих істориків феодальний устрій Ки-

ївської Руси довів до її політичного ослаблення і у висліді вона стала жертвою сильної феодальної держави Темучіна [12]). Як бачимо, феодалізм відповідно до потреб виконує свою ролю: то послаблює Київську Русь, то знов скріплює державу Темучіна, деґрадує значення наших князів і одночасно виносить хана на вершини могутности.

З марксівсько-ленінськими позиціями у підході до історії Східньої Европи зв'язана між іншим героїчність «древньоруського народу» в боротьбі з наїзниками-татарами. Ця героїчність не тільки вирятувала Европу від погибелі [13]), але була й головною причиною упадку Золотої Орди [14]). Монументальна монографія Шпулєра [15]) оперта на велитенській кількости джерел і праць, яких список виказує 612 позицій була дискваліфікована Якубовським тільки тому, що відповідно не підкреслила тієї героїчности. Ось думки Якубовського: «Книжка **die Goldene Horde** написана з використанням великого матеріялу, заосмотрена потрібними відсилачами до джерел, але вона ніяк не може виповнити прогалини в історії Східньої Европи. По своїй формі академічна книжка Шпулєра є в дійсности ненаукова, бо вона викривлює хід руської історії і боротьби руського народу з татарами. [16]). Концепція героїзму руського народу особливо міцно підкреслювалась у тих часах коли «доблесна» армія у великій «вітчизняній» війні змагалась із німецькою армією. Остаточно можна б цю справу героїчности залишити поза межами наших уваг, якщо б вона залишилась при популярних працях призначених для широких кругів читачів [17]) або загальних курсів типу «Історія Української ССР». Але так не є. Героїчність підкреслюється і в працях академічного характеру [18]). Звичайно, не можна заперечувати геройства оборонців Рязані, Козельська чи Києва і Галича під час їх облоги в 1239 р. але відворот татарів з Угорщини в 1242 р вияснювати їх трудним положенням на Сході Европи [19]) чи партизанкою леґендарних героїв напр. рязанського Коловрата [20]) більш як ризиковно. Хто хоч трохи зорієнтований в історії китайської чи туркестанської кампанії татар не легко згодиться на таке вияснення.

Окрема справа, це протитатарські повстання у Східній Европі зокрема в Московії, які на думку Якубовського, як ми це вище згадували мали бути головною причиною упадку Золотої Орди. Про ці справи читаємо в Історії Української РСР таке: «Народні маси багато разів виступали на відкриту боротьбу проти татарських завойовників. У 1259 р. вибухнуло повстання в Новгороді. В 1263 р. відбулося повстання в Північно-Східній Русі, яке охопило Ростов, Володимир, Суздаль та інші міста [21]). О. **Касименко** до цієї листи долучує ще повстання на галицько-волинських землях, не уточнюючи докладніше коли воно відбулося [22]). Для насвітлення справи повстань з дещо іншого боку дозволимо собі зацитувати тут думки Пашута, який обговорюючи справу збройних виступів селян та городської бідноти проти бояр вичисляє їх в такому хронологічному порядку: 1136 (Новгород), 1144 (Галич), 1146 (Київ), 1157 (Київ), 1175-1176 (Володимир над Клязмою), 1189 (Галич), 1209 (Новгород), 1228 (Новгород), 1241 (Галичина). Свій перелік закінчує Пашуто такою увагою «...у зв'язку з установленням татаро-монгольської влади ті антифеодальні виступи продовжувались прибравши також антитатарський характер: 1259 (Новгородська земля), 1262 (повстання в північно-східній Русі) [32]). Виходить, отже, що ціхою локальних заворушень у дотатарській добі було їх антифеодальне вістря; антитатарський характер тих повстань мав другорядне значення.

Сучасні російські підсовєтські історики пробуючи розв'язати по своєму справу етногенезу українського народу вирішили взяти до помочі татар. Проба не нова, бо вже Поґодін користав був з допомоги татар при визначуванні початків українського народу. На його думку територія сучасної України до 1240-вих років була заселена великоросами, які під натиском татар переселились на північ а на залишені ними землі прийшли з-за Карпат предки сучасних українців. Теорію Поґодіна прийняла більшість російських істориків кінця 19-го століття. Остаточно удару цій теорії завдав М. Грушевський своєю працею «Звичайна схема русской історії і справа національного укладу історії східнього слов'янства»- в якій він переконливо накреслив етногенезу українського народу та визначив москалям в історичній схемі Европи відповідний час і місце народження. «Звичайна схема» Грушевського така переконлива, що навіть такі видатні історики як Пічета, Любавський і Пресняков у своїх історичних працях стали на її ґрунті [24]). Але завуальовані марксівсько-ленінським серпанком московські шовіністичні рації перемогли і визнавці правильних висновків Грушевського мусіли завернути з дороги. Куди? Великоруська теорія По-

годіна: була розторощена Грушевським. Заперечити цього не могли навіть правовірні підсовєтські історики [25]). Треба було вийти зі слізного кута, — і тут у пригоді знов стали татари. Базуючись на московських позиціях наші підсовєтські історики так розв'язують питання повстання українського народу: «після татарської навали окремі частини Русі опинились в різних історичних умовах, що привело до їх економічного, політичного і культурного відособлення. В цих умовах з єдиної древньоруської народності поступово склалися три братні народи — руський, український і білоруський — з властивими їм особливостями мови культури й побуту. Історичний розвиток кожного з цих народів на довгий час пішов своїм особливим шляхом» [26]). Обов'язуюча теза про ролю татар у творенні трьох націй на обширах Східньої Европи є вислідом збірної праці московських істориків, якої найкращим покажчиком може бути книга «Вопросы формирования русской народности и нации» [27]). Праця, на яку складаються статті кількох істориків з Черепіном на чолі, відзначається багатством фактичного матеріялу але впарі з тим типовим для марксівської методології жонґлерством поняттями та перекручуванням фактів.

Хоч українські підсовєтські науковці придержуються марксівських позицій у накреслюванню етногенези нашого народу, то все ж таки час від часу трапляються у них на цьому полі деякі відхилення. І так Л. А. Булаховський недвозначно стверджує відмінність української мови вже в 12 ст.: «що ближче до середини 13 і початку 14 ст., —каже він, — фонетична специфіка української мови стає виразніша, а з 14 ст., заявляють про себе вже цілком недвозначно риси специфічно української флексії...» [28]). На думку Марченка різноплемінні ознаки «були дуже помітні на Русі в 11 і навіть у першій половині 12 ст. Процес утворення єдиної древньоруської народності не закінчився, а пішов в іншому напрямі, у напрямі утворення своєрідних місцевих і культурних ознак, які вже дещо помітні і в попередній період. Не зважаючи на наявність об'єднавчих тенденцій, ці місцеві особливості з усією об'єктивною закономірністю продовжували неухильно розвиватись. Відбувався складний процес утворення трьох споріднених народностей — російської, української і білоруської, який закінчується в 14-15 ст.» [29]).

Приймім однак на хвилину, що існування «древньоруської» народности в 12 і 13 ст. було фактом, та застановімся над тим, в який спосіб напад татар і їх панування над Східньою Европою могли вплинути на постання українського, білоруського та московського народу. О. К. Касименко зупиняючись над тими справами пише так: «Однією з важливіших умов формування народності є територіяльна спільнота» [30]). Значить територіяльна спільнота домонгольських часів мала б сприяти постанню та існуванню «древньоруського» народу — розвал тієї спільноти та її поділ на окремі територіяльні одиниці мав би започаткувати формування нових народів.

Не можна на перший погляд відмовити логіки тому ходові думок оскільки йдеться про московський та білоруський народи. Московські землі від 1240-вих років аж до кінця 15-го століття перебували як цілість під пануванням Золотої Орди ізольовані від західніх впливів, тісно зв'язані з Азією жили в однаковому культурному та економічному кліматі. Також населення білоруських земель, які майже в цілості ввійшли в склад литовської держави могло б підлягати тим інтеграційним процесам, які випливали б з приналежности до одної території. Але такі міркування оперті на територіяльній спільноті не знаходять виправдання оскільки йдеться про українців. Людність українських земель після 1240-вих років не жила як цілість в одній територіяльній спільноті. Ось перелік дат: Київщина і Східне Поділля до 1366-их років були під Золотою Ордою а потім перейшли під Литву; Галичина і Волинь до 1340-вих років жили самостійним політичним життям, а після того Галичина перейшла під панування Польщі а Волинь Литви; Закарпаття цілий час було під Угорщиною. Якщо б отже у формуванні народів домінуючу ролю відігравала територіяльна спільнота, то тоді після нападу татар на землях заселених українцями повинні були б постати два якщо не три окремі народи. Так не сталось. Населення тих українських земель, які продовж цілої нашої історії були відділені не тільки політичними але й природніми кордонами (Карпатами), які рідко коли мали контакт (закарпатці й поліщуки) стали компонентами української нації. Думаємо, що в світлі тих міркувань марксівська теорія про ролю татар у творенні української нації не витримує критики.

Подавши таким чином наші міркування на тему марксівсько-ленінського методологічного

підходу до українсько-татарських відносин як цілости, перейдемо до насвітлення поодиноких фраґментів тих відносин.

Перша воєнна зустріч українських княжих військ з татарами, що закінчилась погромом наших військ над Калкою по різному насвітлена літописами. Аналізу тих літописних відомостей під кутом їх достовірности подає Емауский [31]). Назагал праця Емауского витримана в об'єктивному тоні, хоч слідна там спроба висунути володимиро-суздальського князя на переємця київських князів [32]). Також В. Т. Пашуто в своїй праці про галицько-волинську Русь присвячує багато місця критичному розглядові літописних відомостей, що відносяться до битви над Калкою [33]), однак деякі його висновки викликають серйозні застереження [34]).

Другий напад татар на Україну (1239-41), як воно не дивно, досі не діждався ще своєї монографії. У цьому випадку ні наші, ні московські історики, поскільки йдеться про змальовування подій, не далеко відійшли від літописів, які у свою чергу подають дуже загальні інформації. У зв'язку з цим навіть хронологія поодиноких випадків ще не уточнена. Невідомо нам напр. чи татари здобули скорше Чернігів чи Київ [35]). Деякі доповнення до літописних відомостей про цей напад приносять археологічні досліди найновіших часів. Так напр. в оборонних ровах Райковецького городища знайдено багато чоловічих, жіночих і дитячих кістяків — це свідчить, що ціле населення города брало участь в його обороні [36]). На підставі археологічних дослідів М. Карґер твердить, що Десятинна церква завалилась не під тягарем людей, що скрились на хорах, як це твердять літописи, а під ударами татарських таранів [37]). Відкриті могили оборонців Києва без залишків будь якого одягу свідчать що татари грабували вбитих Велика братська могила (біля 2.000 скелетів) на Подолі насуває Карґерові думку, що не тільки жителі Верхнього Києва боронились — боронились також і мешканці Подола [38]).

Ледви чи минувшина котрої з наших земель знайшла такий малий відгук у джерелах, як історія центральної України на переломі 13 і 14 століття. У зв'язку з тим на цьому відтинку нашої історії є багато «білих плям» і багато суперечних поглядів. Греков обговорюючи згадані часи закидає Грушевському, що цей старається доказати нібито населення тих земель — з огляду на брак княжої верхівки — перетворилось у безклясове суспільство, та що він, Грушевський, намагається зменшити ступінь знищення України татарами. Безклясове суспільство — це продукт комуністичного ладу, а що тодішня Україна — за твердженням автора — стояла на феодальному ступені розвою, не може бути мови про безклясове суспільство, Якщо йдеться про знищення України татарами то в цій справі Греков бере собі в допомогу Сталіна, який твердить, що «империалисти Австрии и Германии (речь идет об австро-германском нашествии на Украину 1918 г. — Б. Г.) несут на своих штыках новое позорное иго которое ничуть не лучше старого, татарского...» [39]). Зайво додавати, що така допомога тільки компромітує Грекова як історика. — Тези Грекова про стан Київщини після 1240 р. майже слово в слово повторяє Гуслистий у праці «История Украинской ССР» [40]). Збірна праця «Історія Києва», друкована в атмосфері значно сприятливішій для праці українських науковців в СССР, займає в цій справі інше становище. Вправді автори «Історії» все ще не відважуються цитувати Грушевського як історика і промовчують його праці, але ж у своїх тезах про стан України, зокрема ж Київщини після нападу татар вони перекреслюютьпогляди Грекова. Ось провідні думки «Історії»: Татаро-монголи завдали містам і селам Русі і зокрема придніпровським землям великого лиха . . . але і під час боротьби . . . . населення не тільки виготовляло зброю ... але й займалось ремеслом і сільським господарством ... Татаро-монголи рухались на захід і повертались до Волги відомими на той час шляхами. Тому не всі руські землі були спустошені. Роль Києва в житті українських земель була дуже великою. Київ в умовах татарського іга був важливим економічним, політичним і релігійним центром Східньої Европи. Населення Київщини, Чернігівщини і Волині за традицією називало його столь ним містом руських земель [41]).

Петро Грицак у своїх блискучих розвідках про положення Київщини після татарського погрому, ствердивши, що деякі погляди Грушевського на цю тему вимагають коректи доказує, що «в половині 14 в. в східній Европі були не два активні політичні осередки, як не звичайно приймають (маючи на увазі Москву і Литву), бо був ще й третій, хоч він мабуть не диспонував тоді належною матеріяльною базою — старий традиційний осередок Київ [42]).

Хоч до історії Галичини і Волині того часу ми маємо більше джерельних відомостей як до історії Київщини, все ж таки питання їх залежности від Золотої Орди по різному насвітлюється. Так н. пр. В. Т. Пашуто після твердження що до 1257 року Галицько-Волинська Русь тішилась більшою незалежністю від Золотої Орди, пише далі, що «напад Бурундая (1257 р.) на південну Русь відкрив період монгольсько-татарського панування над нею, полученого очевидно з установленням системи баскацтва і збором «татарщини» [43]). Даремно ми шукали б за доказами на твердження Пашута — їх немає. А втім, чи можна поважно трактувати висновки історика, який після довгих джерельних студій над історією Галицько-Волинської Русі вже два роки після їх видання у «Вопросах Історії» з 1953 р. сам признається до ряду серйозних помилок, що їх допустився він у згаданій праці та нарікає на відповідального редактора Яцунського, мовляв, він допустив до друку його «нерозработанную книгу» [44]).

Ці самі тези відносно цілковитої залежности Галицько-Волинської Руси від Золотої Орди Г. Вернадський старається підперти непереконливими аргументами. Підставою для його тверджень являється ярлик кримського хана Менґлі-Ґерая для польського короля Жигмонта І-го з 1507 р., з якого нібито виходить, що Галичина та Волинь після нападу Бурундая були поділені на военно-адміністраційні округи (тьми) з татарськими начальниками («баскаками») на чолі. Осередками тих округ мали бути: Львів, Галич, Сянік, Володимир Волинський, Луцьк та Сокаль [45]). Джерела, на які покликається Вернадський недостовірні; місто Сокаль, яке Вернадський уважає за столицю одної округи в тому часі ще не існувало [46]). В недавно виданому четвертому томі історії Росії Вернадський повертається знов до потрібної йому концепції залежности Галицько-Волинської Руси від Золотої Орди, при чому місто Сокаль тим разом заступає ближче неозначеною місцевістю «Соколь» не подаючи причини тієї заміни та не стараючись визначити місце положення «Соколя» [47]).

З нагоди 700-літнього ювілею коронації Галицько-Волинського володаря Данила Романовича, що його українці у вільному світі недавно відмічали появився цілий ряд історичних розвідок та статтей присвячених згаданому королеві. У деяких із тих праць порушено також різні аспекти українсько-татарських відносин того часу. На відмічення заслуговує тут передусім цикль праць публікованих в Записках Ч. С. В. В. О. Іван Хома подає головні напрямні східньоевропейської політики папи Інокентія IV, серед яких на перше місце висуваються зусилля організувати протитатарський хрестоносний похід. Політика Папи збігалась у тому випадку з планами Данила Романовича, який у свою чергу шукав за допомогою в своїх протитатарських заходах [48]).

М. Стахів влучно підхоплює найважливіші аспекти закордонної політики Данила: на його думку зусилля Данила осадити на австрійському престолі сина Романа були пов'язані з бажанням увійти в ближчий контакт з краями Західньої Европи, щоб таким чином швидше осягнути намічену ціль — протитатарський хрестоносний похід [49]).

О Іриней Назарко розглядає питання впливу східньоевропейського християнства на татарів Золотої Орди. Багато в тому напрямі зробила християнська епархія зі столицею у Сараю заснована вже в 1265 р. Наші літописи подають цілий ряд випадків, в яких татари, часто члени родин пануючих в Золотій Орді ханів переходили на християнську релігію [50]).

Справою, довкруги якої впродовж довгих років велись спори і яка у зв'язку з тим має велику літературу є справа постепенного переходу українських земель з під панування Золотої Орди під владу Литви. Центральне місце в тій тематиці займає справа Поділля. Підсумовуючи дотогочасні досліди Грушевський приходить до такого висновку: вирішальною подією в боротьбі Литви з Золотою Ордою є перемога, що її здобув князь Ольґерд над татарами 1363 р. в околицях Синіх Вод. Таким чином Поділля перейшло під панування Литви, в імені якої володіли там три брати Коріятовичі. Твердження Грушевського про перехід Поділля з-під татарської влади під панування Литви поставила під знак запиту та група польських істориків, що обстоювала тезу залежности Поділля від Польщі. Головним речником тієї групи являється Стефан Кучинський. У своїй праці про Сині Води Кучинський приходить до таких заключень: Літописні відомости, на які опирає своє твердження Грушевський не зовсім достовірні; їх аналіза дозволяє зі скумульованих інформацій виділити в хронологічному порядку такі події: 1) Коріятовичі прибули на Поділля

ще перед 1363 р., 2) вони піддались під опіку Польщі та з допомогою місцевого населення стали організувати спротив проти татар, 3) Похід Ольґерда на Поділля відбувся осінню 1362 р., він міг скінчитись невеликою сутичкою литовських військ з татарами. Тієї сутички не можна переціновати і вона не була вирішальною подією в переході українських земель з-під панування Золотої Орди під владу Литви [51]). Наскільки нам відомо, жоден з українських істориків не забирав голосу в справі тез Кучинського. Зробив це останньо німецький історик Роде в праці про східні границі Польщі. Хід його думок такий: Коріятовичі, які мали прибути на Поділля — як впевняє Кучинський — біля 1350 р. були ще малими хлопцями і ніяк не могли брати на себе тягару війни з татарами, тим самим справа передачі ними Поділля Польщі недійсна. Літописну відомість про те, що Ольґерд побідою над татарами приключив Поділля до Литви, належить уважати за правдиву [52]).

Про драматичні змагання хана Золотої Орди Тохтамиша з Тімурленком (Тамерляном), що частинно відбувались на терені України, на основі европейських джерел сказати багато не можна. Скупі літописні інформації, фраґменти з листування князя Витовта, папські були, свідчення польських хронікарів і т. п. дозволяють відтворити в загальних нарисах образ тих подій, образ неясний, далекий від точности [53]). Головним джерелом для цієї справи являються орієнтальні джерела та документи. Першу солідніщу спробу використати ці джерела зроблено ще в першій половині XIX століття [54]). Протягом минулих років великий вклад у вивчення перебігу війни Тохтамиша з Тімурленком дали згадувані нами історики Якубовський та Сафаргилиев [55]), але незнані до тепер фраґменти про похід Тімурленка на Тохтамиша з 1395 року розкриває Зекі Веліді Тоґан, професор істамбульського університету. Нововідкритий Тоґаном лист Тімурленка до султана Баязета розкриває нам куліси дипльоматичної гри, що на випадок успіху могла змінити обличчя Східньої Европи на довгі віки. Тімурленк поінформований про те, що Витовт в обороні хана організує похід, стараючись про допомогу держав Західньої Европи і папського престола, пропонує Баязетові включитися у священну війну проти Тохтамиша. За пляном Тімурленка, його війська мали б заатакувати Тохтамиша від сходу, Баязет повинен би напасти на Золоту Орду від заходу через Балкан. Ясно — твердить Тоґан, що така коаліція скінчилась би поділом України на татарську та османську. Границею мав би бути Дніпро [56]). До порозумін ня не прийшло і Тімурленк вибрався на Тохтамиша сам. Перебіг кампанії 1395 р. є предметом окремої розвідки Тоґана, який з великою ерудицією змальовує рухи поодиноких частин обох армій та остаточний погром Тохтамиша [57]). Треба зазначити, що Тоґан хоч дуже добре орієнтується в орієнтальних дослідах, з східньоевропейською проблематикою того часу він не надто докладно обзнайомлений. Це відноситься в першу чергу до понять, які він в'яже з русинами і русинами, які в тюркських джерелах того часу виступають під назвами урус і урусчук, при чому суфікс -чук визначує димінутив (отже: урусчук — малорусин). Таким чином тюркські джерела другої половини XIV століття виразно розрізняють українців від москалів.

З упадком Тохтамиша (кінець XIV століття), видатнішого хана Золотої Орди — цей державний організм підупадає, а до значення приходить нова орда — Кримська або Перекопська Орда, що українсько-татарські відносини спрямовує у нове русло.

---

1) George Vernadsky, *The Mongols and Russia.* New Haven 1953.

2) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **Золотая Орда и ее падение.** Москва — Ленинград 1950. На стор. 9. тієї праці читаємо: «образования московского централизованого государства не понять без Золотой Орды».

3) В. Г. Тизенгаузен, **Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды,** т. II. Изд. Акад. Наук СССР, М. І. Л. 1941.
Рашид-Ад-Дин, **Сборник летописей,** т. І. Изд. Акад. Наук СССР М. І. Л. 1952.
Армянские источники о монголах, извлечения из рукописей 13-14 вв. Издательство Восточной Литературы. Москва 1962.

4) А. Н. Наносов, **Монголы и Русь,** Москва 1962.

5) Б. Крупницький, **Українська історична наука під совєтами.** Мюнхен 1957, ст. 86.

6) **Історія Киева,** т. І. Академія Наук Української РСР. Київ 1960, ст 105.

7) М. Г. Сафаргилиев, **Распад Золотой Орды,** Саранск. 1960. Ст. 10.

8) В. Я. Владимирцов, **Чингис-хан.** Берлин, Петербург-Москва 1922.

9) **Филология и история монгольских народов.** Москва 1958 ст. 63.

10) Б. Я. Владимирцов. **Общественный строй монголов,** Л. 1934.

11) **Филология и история монгольских народов,** Акад. Наук СССР. Москва 1958. Ст. 71.

12) **Історія Києва,** Акад. Наук Української РСР. Київ 1960 т. І. ст. 106.

13) **Нариси стародавньої історії Української РСР,** Акад. Наук Укр. РСР. Київ 1959. ст. 578.

14) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця** ст. 13.

15) Bertold Spuler. *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland* 1223-1502. Leipzig 1943.

16) Там же.

17) В. Шевяков, **Подвиг русского народа в борьбе против татаро-монгольских захватчиков в 12 -15 век.** Москва, 1956.

В. Т. Пашуто, **Героическая борьба русского народу за независимость, 13 век.** Москва, 1956. сква, 1956.

18) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця.**

19) Е. Ледерер, Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями епохи. *Acta Historica Accademiae Scientiarum Hungaricae.* Tomus II. Budapest 1953 pag. 18.

20) В. Т. Пашуто, **Героическая борьба,** ст. 159.

21) **История Украинской ССР.** том І. Киев 1953 ст. 109.

22) О. К. Касименко, **Історія Української РСР,** Київ 1960 р. ст. 38.

23) В. Т. Пашуто, Очерки по истории **Галицко-Волынской Руси,** 1950. ст. 178.

24) Б. Крупницький, **Основні проблеми історії України.** Мюнхен 1955, ст. 9-10.

25) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця** ст. 254.

26) **Нариси стародавньої історії Української РСР.** 1959 ст. 579.

27) **Вопросы сформирования русской народности и нации.** Акад. Наук СССР. 1958.

28) Л. А. Булаховський, **Питання походження української мови.** Київ 1956 ст 42.

29) М. І. Марченко, **Історія української культури,** Київ 1961 ст. 67.

30) О. К. Касименко, **Історія Української РСР.** Київ 1960 р. ст. 40.

31) А. В. Эммауский, Летописные известия о первом нашествии монголо-татар на Восточую Эвропу, **Ученые записки Кировского государственного педаг. института им. В. И. Ленина.** В п. 17. т. І. 1958. ст. 59-109.

32) М. Б. Ждан, Перший напад татар на Україну, **Визвольний Шлях,** Лондон 1961. т. 9. ст. 907-908.

33) В. Т. Пашуто, **Очерки по истории Галицко-Волынской Руси,** Акад. Наук СССР. 1950. ст. 32-33, 39-44, 51-54.

34) М. Б. Ждан, **цит. праця,** том 7. ст. 693.

35) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця,** ст. 214.

36. І. Г. Шовкопляс, **Археологічні дослідження на Україні (1917-1957)** Київ 1957. ст. 307.

37) М. К. Каргер, **Древний Киев.** Москва — Ленинград 1958 ст. 511.

38) М. К. Каргер, **там же** ст. 506

39) Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, **цит. праця,** ст. 255.

40) **История Украинской ССР,** том І. Киев 1953 ст. 108 - 110.

41) **Історія Києва.** Київ 1960 ст. 111-113.

42) М. Грицак, Теодорит, Митрополит Київський і його доба. **Розбудова Держави.** Клівленд,

М. Грицак, Київщина по татарському погромі, 1954 ч. 2. ст. 5.

там же, ч. 3. ст. 17-26.

М. Грицак, Ще про Київщину після татарського погрому, **там же,** 1955. Ст. 17-26.

43) В. Т. Пашуто, **Очерки** . . ., ст. 298.

44) **Вопросы Истории.** 1953. Но. 8. Ст. 169.

45) George Vernadsky, *The Mongols and Russia,* New Haven 1953 pp. 217-218.

46) Michael B. Zdan, The Dependence of Halych - Volyn & Rus on the Golden Horde, *The Slavonic and East European Review* Vol. XXXV No. 85. June 1957 pag. 509.

47) George Vernadsky, *Russia at the dawn of the Modern Age,* 1959, pag. 176.

48) О. Іван Хома, Східньо-Европейська політика папи Інокентія 4-того *Analecta Ordinis S. Basilii Magni,* Romae 1954 Vol. II. Fasc 1-2, pag. 126-136.

49) Корона Данила і татари, **там же,** стор. 137-152.

50) О. І. Назарко, Вплив староруського християнства на монголів, **там же,** стор. 153-163. В статті трапились деякі помилки, які належало б виправити. І так на стор. 154. «син хана Батура-Темуджин» повинно звучати: «син багатура Єсугея — Темуджін», при чому багатур (баатур) — український відповідник богатир — це титул, Єсугей — ім'я власне батька Темуджіна. Твердження, що хан Кубілай (Хубілай) помилково названий Хулибаєм прийняв християнство не має тривких історичних доказів. (стор 161)

51) Stefan Marja Kuczynski, *Sine Wody,* odbitka z Ksiegi pamiatkowej ku czci Oskara Haleckiego, Warszawa 1935.

52) Gotthold Rhode, *Die Ostgrenze Polens,* I. Band. Koeln — Gratz 1955. pag. 224.

53) Michal Zdan, Stosunki litewsko-tatarskie za panowania Witolda W. Ks. Litwy, *Ateneum Wileńskie,* tom VII. zeszyt 3-4. Wilno 1931.

54) M. Charmoy, Expedition de Timour-i-Lenk contre Toqtamiche. *Memoires del' Academie des Scienccs de St. Petersbourg* 1836, 6th Series vol. III. p. 172-234.

55) А. Ю. Якубовський, Тимур,**Вопросы истории** 1946. Но. 8-9, ст. 42-74.

М. Г. Сафаргилиев, **Распад Золотой Орды,** Саранск 1960

56) Zeki Velidi Togan: Timur's Osteuropapolitik, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft,* Band 108, Heft 2. pag. 279-298.

57) Zeki Velidi Togan, Timur's Campaign of 1395 in the Ukraine and Northcaucasus, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences* in the *USA. Vol.* VI. 1958. No. 3, 4, (21-22) pag. 1358-1371:

Наталія Полонська-Василенко

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XIX СТОЛІТТЯ

XIX століття — трагічна доба в історії України, коли завершено було ту поступову політику позбавлення України не тільки державности, а й національних досягнень та культурних здобутків попередніх століть.

До кінця XVIII ст. Україна не була тісно зв'язана з Росією економічно, бо Правобережна Україна входила до складу Речі Посполитої. Тільки два останні розбори Польщі (1793 та 1795 рр.) передали Правобережну Україну Російській Імперії, але перші часи Правобережна Україна продовжувала економічні зв'язки з Польщею та Західньою Европою, яка довгий час дивилася на Правобережну Україну очима Польщі й вважала російське панування тимчасовим. Україна опинилася між двома міцними конкурентами — російським та німецьким капіталом; обидва намагалися використати її господарство, як джерело сировини. У процесі цієї боротьби, року 1822 було видано російським урядом митний тариф, який запроваджував систему протекціонізму, дуже шкідливу для українського господарства. Припинився довіз чужоземних товарів; особливо це відбилося на торгівлі Одеси. Тоді вперше в економічній літературі чітко поставлено було принцип: інтереси частини (себто України) повинні поступатися перед інтересами цілого (себто цілої імперії). Цей принцип червоною ниткою проходить через всю історію господарства України. Тариф 1822 року зустріли ворожо і на Україні, і в Західній Европі, і нарешті російський уряд пішов на поступки: Одесі залишено порто-франко [1]).

Реформи 1861 року, звільнення селян, конкуренція промислового капіталу — російського та західньоевропейського — викликали гостру потребу в нових видах транспорту — в залізницях. У цьому питанні різко позначилося нехтування інтересами України: їй потрібна була насамперед залізнича магістраля од українських центрів до Одеси та інших чорноморських портів. Проте перша магістраль була проведена від Москви через Харків до Феодосії, під впливом російської буржуазії. Цей факт настільки порушував інтереси України, що навіть російське видання (Центрального Статистичного Комітету Міністерства Внутрішніх Справ) р. 1864, в брошурі «Про напрямок залізниць в південно-

західній Росії» писало: «Південна Росія . . . переконується, що її інтереси уряд ставить на другому пляні, і що прибутки цілої держави використовуються на користь і вигоду північної частини». Важко знайти більш чітку характеристику взаємовідносин України та Росії, ніж дав її автор російської офіціозної брошури [2]).

Надзвичайно цікаві праці професора політичної економії та статистики Київського університету М. П. Яснопольського. Він у своїй капітальній праці — «Про географічний розподіл державних прибутків і витрат Росії» — шляхом аналізи державних прибутків і витрат з'ясував, як послідовна буде система колоніяльного визиску і національного пригнічення, яку російський уряд запровадив на Україні [3]).

Буйний розквіт української економіки в другій половині XIX ст. ще більше загострив це питання. Розвиток цукроварної промисловости й особливо відкриття Криворізьких руд у 80-их роках XIX ст. висунули Україну на видатне місце серед інших країн світу. Підо впливом західньоевропейського капіталу, на Криворіжжі швидко зростає велика металюргічна промисловість [4]).

Разом із тим зростала колізія між квітучим економічним становищем України та політичним її станом. Спробу розв'язати цю проблему зробив у 1895 році галицький діяч, Юліян Бачинський в своїй книжці — "Ukraina irredenta". Він писав, що процес капіталістичного розвитку Російської Імперії (економічна европеїзація її) мусить привести її до політичної европеїзації, прилучення до кола буржуазно-конституційних держав, до перемоги національно-визвольних елементів і врешті — до розпаду Російської імперії. У цьому процесі політична незалежність України буде головною умовою її економічного та культурного розвитку.

Головними досягненнями видатних українських економістів кінця XIX ст. було те, що вони у своїх дослідах довели, що Україна — окремий господарчий терен; територіяльна проблема української економіки зв'язана з національними та соціяльними інтересами. Для українського громадянства XIX ст. була ясна суперечність економічних інтересів України та її політичного стану. Єдиний вихід із цього стану — національне визволення України.

Наприкінці XIX ст. в національних колах висувають проблеми економічної незалежности України поруч з її політичною незалежністю. М. Грушевський у своїх публіцистичних статтях підкреслював, що економічні умови України цілком інші, ніж Росії. Так вивчення економіки України кінця XIX ст. штовхало думку про те, що конче потрібна політична незалежність України [5]).

Політика Російської імперії відносно культурних цінностей України була своєрідною формою імперіялізму. Росія намагалася забрати з України все, що вона мала цінного, не тільки збіжжя, сало, а пізніше — цукор та руду: забирала вона людські скарби, обезкровлюючи тим українську культуру і ця галузь імперіялізму виявилася найнебезпечнішою.

Уже в XVII ст. почався постійний рух українських вчених до Москви. Жадна видатна подія культурного характеру в Москві не могла обійтися без участи українських фахівців. Фахівців для виправлення Біблії, творіння Четьї-Мінеї, мистецтва, церковного співу, театральних вистав, навчання царських дітей, організації шкіл, навіть шевців, кравців, ремісників, городників — все це щедро давала Україна [6]).

У XVIII ст. вплив української культури зміцнився. Українські діячі йшли до Росії і з примусу, і добровільно, бо там відкривалося широке поле для діяльности. Перші діячі Церкви за Петра I були українці, і Синод на три чверти складався з українців. Був час, коли всі єпископи Росії, до Сибіру включно, були українці і більшість з них — вихованці Київської Академії. Вони засновували семінарії, школи при своїх катедрах [7]). Українці викладали в школах усіх ступенів у всіх містах Росії. Граф П. Завадовський, українець, голова «Комісії об учреждении народних училищ», вимагав од Київського митрополита р. 1789 надсилки вчителів з Київської Академії, бо вони виявляються «як найкращі і сприяють довір'ю народу до шкіл». Протягом XVIII і значної частини XIX ст. в Росії вживали українських підручників: історію — Гізеля, граматику — М. Смотрицького, і ще в 1828 році в школах навчали писати «ять» там, де в українській мові стоїть «і». Великий попит на українців був у Колегії Закордонних Справ, де завжди були потрібні перекладачі; серед української інтеліґенції було багато знавців латини, грецької, польської, німецької, турецької мов; їх виряджали з посольствами до різних міст Европи. Чимало українців перекладали російською мовою різних авторів: Г. Полетика перекладав твори Арістотеля, Епіктета, Ксенофонта; це були перші переклади російською мовою. С. Гамалія перекладав твори Сен-Мартена, Я. Бема, Юнга [8]). О. Лобисевич друкував переклади з французької мови, як «Слово Президента де-Монтеск'є», «Описание пещеры бога сна из Овидиевых превращений» тощо [9]).

Україна дала Росії видатних вчених: економістів: А. Рубановського, О. Самборського, М. Ліванова, Є. Десницького, І. Комова, які познайомили Росію з англійською системою хліборобства; Г. Бужинський надрукував перший словник ботаніки; він переклав твори Пуфендорфа, Страттомана, Мореріера [10]). Т. Прокопович був мабуть найвизначніший вчений-енциклопедист (теологія, філософія, література, історія, математика, астрономія тощо) тогочасної України [11]). «Поетика» Т. Прокоповича була надрукована в 1786 році; чотири томи богословія Т. Прокоповича були видані в Німеччині в 1782-1784 роках. Але найбільше значення для Росії мали два трактати Т. Прокоповича: «Правда волі монаршої», який дав обгрунтування царського самодержавства , та «Духовний Реглямент», який поклав підвалини для російського цезаропапізму [12]).

Багато письменників дала Україна Росії: С. Полоцький приніс драматичні вистави та новий стиль віршування; драми Д. Туптала, І. Хмарного, С. Лящоронського поклали початок театрові; поет — В. Капніст, автор «Сатири», «Оди на рабство», яка була першим проявом демократизму [13]). Тонічний розмір, відкриття якого приписували В. Тредьяковському, насправді принесли українці; так само теорія — яку приписували Ломоносову — про три «штилі» в російській мові, була українського походження [14]).

У галузі малярства також величезна роля українців: К. Головачевський, А. Лосенко, І. Саблуков, Д. Левицький, В. Боровиковський, різьбар І. Мартос та інші прославили своїми творами російське мистецтво, до якого зарахували їх. У галузі музики, не згадуючи виконавців, співаків, досить нагадати славетні імена композиторів: М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя [15]).

Ряд видатних адміністративних постів Російської імперії посідали українці; найвидатніші з них — князь О. Безбородько, канцлер Російської імперії; граф П. Завадовський — міністер освіти; Д. Трощинський — міністер фінансів; не згадуючи маси інших урядовців, які переповнювали столичні установи [16]).

У XIX ст. кількість українців у різних установах, у різних галузях культури збільшується рівнобіжно з тим, як зменшуються можливості знайти відповідні посади, відповідно використовувати свої здібності в Україні. Їх поглинала російська імперська культура і часто потрібні дослідження генеалогічні, антропологічні, психоаналітичні, щоб встановити українське походження особи. Кількість діячів, які включилися в російську культуру дуже велика і вони збагачували цю культуру видатними творами [17]).

Мова йде не тільки про окремі особистості; в XIX ст. офіційно було «кооптовано» величезну Південну Україну з її серцем — Запоріжжям, і її стали вважати за «Нову Росію» на підставі адміністративної термінології XVIII ст. Цікаво, що в кінці XIX ст., коли єдиний в Україні український часопис «Киевская Старина», до редакції якого входили видатні історики України з В. Антоновичем на чолі, оголосив конкурс на ліпшу історію України і дав програму цієї праці: там були Правобережна, Лівобережна, Слобідська Україна, але не було Південної; потрібні були спеціяльні праці істориків, щоб довести, що Новоросія є Південна Україна [18]).

Не можна перелічити всіх українських діячів, що потонули в морі російської культури тільки на кількох прикладах. Закінчилася майже сторічна дискусія з приводу національности М. Гоголя: доведено, що і генеалогічно, і головне — духово належить він Україні. Проте не закінчилася дискусія з приводу М. Достоєвського, не зважаючи на його безсумнівно українське походження: в його роді були ченці Києво-Печерського манастиря, борці за волю України, уніятські священики [19]). Дуже важливі думки професора о. П. Голинського: порівнюючи Достоєвського з філософом В. Соловйовим, пише він так: «з дна цих обох, Божим Провидінням таким багатством геніяльности обдарованих істот визирає наша рідна українська душа, з усіма її добрими прикметами та поганими нахилами [20]). Але шукати у творах вияву цієї української душі звичайно не люблять дослідники і з легкою душею дарують росіянам те, що є окрасою української культури. Коли з'явилися перші оповідання українця, В. Короленка, під якимсь псевдонімом, О. Потебня, не зважаючи на російську мову та чужий псевдонім, відчув, що автор оповідань — українець, бо так писати, так сприймати життя міг тільки українець [21]).

Характерний приклад дає біографія славетного поета, графа О. К. Толстого. Давно перестало бути таємницею, що граф К. Толстой не був його батьком, а дав своє ім'я та титул, щоб заховати нешлюбне походження від **Перовських,** унуків гетьмана К. Розумовського. Не зважаючи на це, ще й тепер вважають його за російського поета і в курсах історії української літератури не згадують його імени. Але з творів його яскраво видно українську душу: Автор кохає Україну, описує її природу, княжий побут (баляди), гетьманство. Україна для нього країна світу, радости. Антитезою їй є Москва з

її Іваном Лютим, опричиною, злочинами, темрявою («Трилогія», «Князь Серебряний», вірші, «Поток-богатир», «Сон Попова» тощо). Тільки людина, ворожа Москві, могла дати такі страшні, темні картини її минулого.

Відкидають українські дослідники письменника Г. Данилевського, нащадка старого старшинського роду Слобожанщини, автора блискучих оповідань з побуту Слобідської України та наукових дослідів з її історії та історії Південної України. Українського походження були — І. Гнодич, і П. Потапенко, і В. Гаршин та багато інших письменників, яких вважають за росіян, бо вони писали російською мовою, не рахуючись з тим, що російською мовою писали — й М. Костомаров і І. Нечуй-Левицький, і В. Антонович і М. Грушевський (перші та останні праці [23]).

Дуже багато українських вчених працювали в університетах, Духовних Академіях, Політехнікумах, Технічних Інститутах та інших наукових установах, в Російській Академії Наук, у Воєнних Академіях. Викладали, за умовою часу, польською німецькою, російською мовами, і завойовували славу тим державам, де працювали вони. Софія Ковалевська, народжена Круковська, була професором Стокгольмського університету. Мало хто знає, що вона родом із Полтавщини, родичка Косачів. Із Харківщини походив її чоловік, М. Ковалевський, світової слави соціолог. Великої слави здобув математик М. Остроградський родом із Полтавщини, іменем якого звуться математичні формули. Українцями були — К. Ушинський, славетний педагог; історик літератури Д. Овсяніков-Куликовський; Академіки Російської (Всесоюзної) Академії Наук: Д. Петрушевський, історик; І. Грабар, унук А. Добрянського — історик мистецтва, професор А. Язинський — славіст; філософ П. Юркевич, академік Російської, Чеської, Паризької та Української Академії Наук, основоположник геохемії та біохемії, іменем якого названо мінерал — вернадіт — В. Вернадський [24]).

Не перераховуючи довгого реєстра українських вчених, яких зараховується до російської культури, згадаю філософа В. Соловйова: за нього йде суперечка між двома таборами — російським та українським, хоч не викликає сумніву походження його від роду Сковороди по матері; походив він з українського роду й по батьковій лінії [25]). Але це невідомо російським авторам: С. А. Левицький в передмові до твору В. Соловйова «Три разговора» пише: «Три разговора» В. Соловьева наряду з «Легендою о Великом Инквизиторе» Достоєвского — безсмертные памятники пророческого духа русской литературы. «Три разговора» — это **русский** Апокалипсис» [26])).

Величезне число українських мистців зараховано до російської культури: Флавицький, Трутовський, Ге, Рєпін, Савченко-Бельський, Врубель, Маковський, М'ясбецови — Г. Г. та І. Г. та ряд інших збільшували славу російського малярства. Доля П. Й. Чайковського, славного композитора, дуже показова: українські історики музики вважають його за росіянина, а в Московській Консерваторії вважали за чужинця, бо в його творах не знаходили елементів російської музики. Багато українців прикрашали та прикрашають російські театри: краса російської драми, М. Г. Савина, походила з Ізюма, М. Доліна, І. Алчевська, Л. Собінов, І. Козловський та багато інших були українці.

Трагедія XIX ст. полягала в тому, що, у відміну від XVIII ст., у XIX столітті почали вважати за росіян («русских») усіх, що працювали в російських установах, розмовляли російською мовою, друкували твори в російських часописах і т. д. Усі вони потопали в російському морі. Здійснилося побажання Катерини II-ої, щоб сама назва гетьманщини зникла; у XIX ст. стала зникати сама назва України, яку офіційно замінила спочатку «Малороссия», а далі — «Юго-западный Край» та «Южно-русские губернии».

Проте — не все втратила Україна. Залишилося те, чого не можна було знищити. Залишилися спогади про волю, про Державу. І оці спогади лякали Російський уряд. Якраз тоді, коли ланцюг затягувався все тяжче, в Україні все гостріше згадувалося славне минуле. Одним із поштовхів послужили заходи Катерини II-ої щодо упривілейования російського дворянства; ці привілеї не торкалися української старшини, навпаки: їй загрожувало злиття з масою простого козацтва та можливість бути записаним у кріпацтво. Тоді серед старшини почався рух: почали шукати літописи, хроніки, договори, всякого роду акти, які доводили право на дворянство. Не зважаючи на практичну мету, ця праця принесла велику користь українській культурі, викликала інтерес до минулого, почуття національної гідности [27]).

Рівночасно пробуджується інтерес до побуту, звичаїв українського народу, як підсвідомий протест проти русифікації, яка все зростала. Першою працею такого роду була книжка Г. Калиновського: «Опис весільних українських обрядів», видана в Петербурзі в 1777 році. Вона перша поклала початок українській етнографії. Я. Маркович надрукував в 1798 році в Петербу-

рзі «Записки о Малороссии», де були відомості про природу, населення, його історію. Одночасно вийшла праця І. Котляревського, яка не втратила інтересу до цього часу: це «Енеїда», в якій, використавши фабулу «Енеїди», автор подав чудову, художню картину побуту козаків-запорожців. У цьому відношенні «Енеїда» Котляревського не була першою спробою дати класичну фабулу, «перелицьовану» на сучасний побут; ще в середині XVIII ст. О. Лобисевич написав «Вергілієвих пастухів . . . в малоросійський кобеняк переодетых [28]). «Енеїда» Котляревського написана з виключним талантом і глибоким знанням побуту козаків. Другий твір Котляревського «Наталка-Полтавка» до цього часу не втратила свого чару. Обидва твори нагадували про старий побут України з його привабливою красою.

Ще більше значення мають твори, які торкалися взаємовідносин України та Росії. Це — «Разговор Великороссии с Малороссией» С. Дівовича, написаний року 1762 «в честь, славу и защищение всей Малороссии». Автор каже від лиця України Росії: «Не тебе, государю твоему поддалась . . . Не думай, чтоб ты сама была мой общий повелитель». Твір Дівовича був великої сили літературним протестом проти московської централізаційної політики Росії [29]).

Кінець XVIII ст. характеризується в житті української еліти, рівнобіжно з зміцненням офіційних зв'язків з Росією, ростом автономних прагнень. Втрата української державности, природно, викликала в душах українських патріотів мрії про поновлення її. Накази депутатам до Комісії складання нових законів 1767 року виявили, які міцні були прагнення повернути втрачені Україною права; не зважаючи на пильну цензуру, в наказах депутатам висловлювалися вимоги поновлення козацтва, гетьманату; цього вимагала шляхта та рядові козаки [30]).

---

1) О. Оглоблин, Проблема української економіки в науковій літературі і громадській думці XIX-XX ст. «Вісник», Нью-Йорк, 1953 ч. 8, стор. 10-11.
О. Оглоблин, Тариф 1822 р. і Україна, там же, 1955 ч. 1.

2) Цитую за О. Оглоблином, Проблема . . . Вісник ч. 10-11, стор. 14

3) Там же, стор. 15

4) О. Оглоблин. Там же, «Вісник» 1953, ч. 8, ст. 13

5) О. Оглоблин. Там же, «Вісник» 1954, І, ст. 6-8.

6) Н. Полонська-Василенко. Наслідки Переяславського договору в галузі духової культури. «Вісник» 1955, ч. 2. стор. 14.

7) Б. Крупницький. Роля українців у розвитку культури Східньої Европи. «Українські Вісті», Берлін, 1945. ч. 15.

8) Н. Полонська-Василенко. Там же, стор. 16.

9) О. Оглоблин. Там же стор. 141.

10) Ф. Б. Корчмарик. Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України. Нью-Йорк, 1964, стор. 29.

11) О. Оглоблин. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960, стор. 135.

12) Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956, стор. 309.

13) О. Оглоблин. Люди..., стор. 58-66.

14) І. Огієнко. Українська Церква, І., стор. 162; 165-168.

15) Н. Полонська-Василенко. Наслідки Переяславського договору ... «Вісник» 1955, II, стор. 16.
О. Оглоблин. Люди..., стор. 129; 134; 211.

16) Б Крупницький. Там же, «Українські Вісті», 1945, Берлін.

17) Н. Полонська-Василенко. Там же стор. 17.

18) Н. Полонська-Василенко. Заселення Південної України. Мюнхен, 1960, стор. 158-203.

19) С. Любимов. Достоевский. «Литературная Мысль», Петроград, 1922, т. І.
А. Бем. Литература в русских журналах. Прага, 1926, стор. 5.

21) о. П. Голинський. За належну оцінку ідей та їхніх носіїв. «Життя і Слово», Канада, 1949, т. III-IV.
Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму. Мюнхен, 1952, стор. 27 - 28.
В. Сенотович-Бережний. Походження Достоєвського. «Україна», Париж, 1952, ч. VIII стор. 687.

22) Н. Полонська-Василенко. «Сорочинська трагедія» та українська «Дума» В. Короленка. «Збірник на пошану Зенона Кузелі», Париж, 1962, стор. 449-456.

23) Н. Полонська-Василенко. Наслідки..., стор. 18.

24) Н. Полонська-Василенко. Академік В. І. Вернадський. «Листи до приятелів». Нью-Йорк, 1963, кн. 7-8, та 9-10.

25) О. П. Голинський. Там же, стор. 256.
Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму, стор. 34.

26) Владимир Соловьев. Три разговора. Издательство имени Чехова. Нью-Йорк, 1954, Предисловие, стор. 9.

27) Д. Дорошенко. Нариси..., II, стор. 282-283.

28) О. Оглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1959, стор. 144-145.

29) О. Оглоблин. Там же, стор. 16-18; 179.

30) Г. Максимович. Вибори і Накази в Комісію 1767 року. К., 1917.

Д. Дорошенко. Нариси.. II, стор. 214.

Ігор Каменецький

СТАН ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ В ДІЛЯНЦІ ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

Матеріяли опубліковані під час війни

Першими джерелами до німецької окупації України можна вважати різні матеріяли періодичного і неперіодичного характеру, які появилися в роках 1941-1945.

Тільки дуже мала частина з тих публікацій воєнного часу відноситься до німецької окупації України. У більшості з них Україна згадується тільки між іншим або випадково. Велика кількість цих публікацій ідеологічного, пропагандистського та емоційного характеру. Не зважаючи на це все, ті матеріяли мають свою цінність. Вони вміщують розпорядження, статистичні дані, спостереження, які характеризують ті часи.

Велика частина тих оголошень, документів, проклямацій, репортажів не появилася з тих чи інших причин в повоєнних виданнях — збірниках документів, спогадах і т. д. А все ж таки, хоч ці матеріяли і мають часто тенденційний характер, їх повинен використовувати безсторонній дослідник, бо вони уможливлюють чи не найкраще відтворити атмосферу, в якій німецька окупація діяла, а також допомагають зрозуміти вплив німецької окупаційної політики не тільки на провідні круги, але також і на маси та на окремих громадян.

Літературу того часу можна поділити з політичної точки зору на три головні групи:

1. публікації авторизовані або дозволені німецькими чинниками,
2. підпільна література,
3. література союзних країн (аліянтів).

З німецьких книжок і збірників на увагу заслуговують такі:

Freiherr Maximilian Du Prel, Das deutsche Generalgouvernement, Wuerzburg, 1942; *Joseph Muehler,* Das Generalgouvernement. Seine Verwaltung und seine Wirtschaft. Sammlung von Vortraegen der ersten wissenschaftlichen Vortragsreihe der Verwaltungsakademie des Generalgouvernements, Krakau 1943. *Alfred Meyer* та ін., Das Recht der besetzten Ostgebiete, Muenchen-Berlin, C. H. Beck, 1943.

З ідеологічно-політичної точки зору інтересні публікації двох передових нацистських ідеологів — *A. Rosenberg,* Der Weltkampf und die Weltrevolution unserer Zeit, Rede des Reichsleiters und Reichsministers Rosenberg auf der Zweiten Tagung der Union Nationaler Journalistischen Verbaende, F. Eher Nachf., 1943, *Walter R. Darre,* Um Blut und Boden, Muenchen, F. Eher Nachf. 1942, а також одного з найближчих співробітників Розенберга в Ostministerium і шефа політичного відділу того міністерства Георга Лайббранда — *Georg Leibbrandt,* Probleme des Ostraumes, Sonderveroeffentlichung. Nur fuer den Dienstgebrauch, Berlin, 1942.

До ідеологічно-політичних, інформаційних і методичних посібників належать — *Ukraine. Die Buecherei des Ostraumes,* Berlin, 1942; *Deutschland ordnet Europa neu* (Schulungsgrundlagen fuer die Reichsthemen der NSDAP fuer das Jahr 1941-1942, Berlin; Limpert Druck- und Verlagshaus, 1942, Wofuer kaempfen wir? Personalamt des Heeres, 1944; *Heinrich Himmler* (Herausgeber), Der Untermensch, Berlin, 1942.

Збірник німецьких окупаційних законів, які відносяться також частинно до України, знаходиться у вже цитованому воєнному виданні *Alfred Meyer* та ін., Das Recht der Besetzten Ostgebiete, 1943.

Важливими для дослідів є також періодичні видання і преса, яка появлялася легально під нацистським окупаційним режимом німецькою, українською та російською мовами. На жаль їх не можна перерахувати в рамках цієї статті. Однак можна згадати, що велика збірка згаданих періодичних видань знаходиться в Конгресовій Бібліотеці, в бібліотеці Стенфордського Університету (Stanford) і в інституті для світової торгівлі, Кіль, Західня Німеччина) (Institut fuer Welthandel, Kiel). Довгі списки заголовків під-окупаційної преси зв'язаної чи то своєю тематикою чи то місцем свого видання з Україною подані в бібліографії трьох публікацій: *John Armstrong.* Ukrainian Nationalism, 2nd ed., 1963: *Roman Ilnytzkyj,* Deutschland und die Ukraine 1935-1945, Band 2, 1956, і *Ihor Kamenetsky,* Secret Nazi Plans for Eastern Europe, 1961.

Певна кількість підпільної преси ОУН(Р) знаходиться в архіві видавництва «Пролог» і в приватному архіві проф. Л. Шанковського. Невеличка збірка польської підпільної преси з дуже цікавими періодичними виданнями *"Wschod"* і *"Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej"* знаходиться у бібліотеці Гувера.

Найобширніший список підпільної періодичної преси ОУН(Р) знаходиться у книжці Л. Шанковського: «УПА і її підпільна література», Філядельфія 1952, а коротший список у книжці

Р. Ільницького "Deutschland und die Ukraine", т. 2, стор. 400-406. Загальна підпільна періодична преса ОУН і УПА під німецькою окупацією найповніше подана в бібліографії J. Armstrong-a *Ukrainian Nationalism* (2-nd Ed.).

Підпільна преса совєтських партизан і нелеґальних організацій під німецькою окупацією поширювалася в Україні в міру того, як ріс нацистський терор і як невдача німецької східньої кампанії ставала все більше очевидною. Вона дійшла до найбільшого розвитку в 1943-му році, коли, за совєтськими даними (История великой отечественной войны Совєтского Союза, 1941-1945, стор. 455) 20 таких підпільних газет виходили в Україні. Важливіші з них: **«Більшовик», «Партизанская Правда», «Радянська Україна», Совєтская Украина» і «Червоний Прапор».** Беручи до уваги величину України, інтенсивну підтримку і багаті ресурси совєтського уряду, цю кількість видань не можна назвати надзвичайним успіхом. З того самого джерела виходить, що в Білорусії у тому самому часі виходило аж 139 різних нелеґальних совєтських періодичних видань.

Нелеґальна література совєтських партизан і підпільників відзеркалювала пропагандистську лінію і тактику совєтського уряду та партії [1]) і як така не давала незалежної оцінки німецької окупації. Все ж таки поважніші дії червоних партизанів і поважніші репресивні дії нацистської адміністрації часто зазначувалися в тих газетах, особливо, якщо ті події відбувалися в районах, де дані газети видавалися.

Зпоміж неперіодичних леґальних совєтських публікацій під час війни замітними (хоч і підлитими густим пропагандистським сосом) є **Зверства немецко - фашистских захватчиков.** Документы. Вип. 7, Москва, Воениздат. 1943. М. С. Хрущов, Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України. Москва, Військове вид. Народного Комісаріату Оборони, 1944; Тимотей Строкач — Партизани України, Москва, Укрвидавництво ЦККП(б)У, 1943; С. А. Ковпак, Поход в Карпаты, Москва, Воениздат., 1944.

У західньо-аліянтському таборі найважливіша книжка на цю тему — твір польського університетського професора в Сполучених Штатах Александра Лемкіна — *Alexander Lemkin*, Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress (Washington: Carnegie Endownment for International Peace, 1944).

У цьому творі автор подає характер німецької адміністрації і німецьких законів у Генеральному Губернаторстві та в Райхскомісаріяті України. Тому, що німці в тому часі своїх найдрастичніших законів публічно не проголошували проф. Лемкін мусів обмежитися поданням загальніших меморандумів, доповнюючи прогалини інформаціями, які доходили з окупованої Европи різними нелеґальними шляхами. Висновки, які робить проф. Лемкін у своїй книзі щодо характеру німецької окупації в основному правильні, хоч брак детальної документації очевидний. Книжка видана в 1944 році, однак автор доходить у своїх виводах лише до літа 1943 року. Автор хотів у першу чергу доказати нелеґальність фашистських окупаційних розпоряджень і політики в світлі міжнароднього права, а тому він менше звертає уваги на аспекти окупації, які не мають відношення до тої теми.

А все ж таки праця Лемкіна цінна двома аспектами. Він перший систематично і науково доводить деґенеративний і підривний характер нацизму і фашизму в рямцях міжнароднього правопорядку західнього світу. Він вводить також концепцію ширшого органічного підходу до вивчення питання окупації.

Період документації і мемуаристики (1945 — 1952)

Післявоєнні роки 1945-1952 можна сміло назвати підготовчим і переходовим періодом у ділянці наукових публікацій зв'язаних з нацистською окупацією. Це був час, коли збиралися документи, переслухання і відбувалися політичні процеси. Уряди переможних союзників мали майже повну монополію в галузі контролю джерельних матеріялів. Збірники документів та доказових матеріялів використаних у нюрнберзькому та інших процесах аліянтськими офіційними чинниками стали опісля неоціненою скарбницею джерел для зацікавлених дослідників, однак у перших післявоєнних роках ті архівні матеріяли були здебільшого недоступні для наукових цілей. Публікації того періоду відносилися до різних офіційних і напівофіційних колекцій вибраних документів. Крім того появилися численні мемуарні твори писані під час чи після війни, однак вони рідко коли використовували документарні джерела.

Першим монументальним виданням документів у тому часі зв'язаним з нацистською окупаційною і політичною діяльністю можна уважати американське урядове 42-томне видання -

[1]) *Порівняй числа леґальної совєтської преси під час війни, які присвячують особливо багато уваги німецькій окупації: «Радянська Україна» 14 грудня 1944, «Правда Украини» 15 листопада 1944, «Совєтская Украина» 16 вересня 1941, 25 грудня 1942, 6 листопада 1943*

International Military Tribunal, Trial of the Major War Criminals, Nuernberg, Secretariat of the Tribunal, 1946. Це видання вміщає крім урядових документів приватну кореспонденцію, щоденники, устні свідчення складені під присягою та коментарі й діялоги нацистських достойників на нюрнберзькому процесі, як головних злочинців війни.

Подібною колекцією є 14-томний збірник — *Trials of War Criminals before the Nuernberg Tribunals under Control Council Law* 10, Nuernberg, 1946-1949. Вона торкається діяльности менш визначних постатей нацистської гієрархії — офіцерів СС — знищувальних загонів (Einsatz-Gruppen), офіцерів Ґестапо, комендантів концентраційних таборів, тощо.

На жаль вміщені матеріяли — це тільки фраґменти деяких документів пристосованих до потреб судового процесу. А все ж таки, кожен з тих неповних документів має свій шифрований нумер, при допомозі якого можна відшукати копію оригіналу. Тисячі таких відбиток Нюрнберзьких документів знаходяться по більших бібліотеках Америки, між іншим у Конґресовій Бібліотеці (Вашінґтон), бібліотеці Колюмбійського університету (Нью-Йорк) і в *Mid-West Interlibrary Center* (Чікаґо). Оригінали знаходяться у Національному Архіві у Вашінґтоні. Не всі ці документи доступні тепер для публічного вжитку.

Цікаво, що совєтський уряд, який мав вільний доступ до нюрнберзьких документів не вважав відповідним видати свою колекцію у тому самому часі. Обмежене двотомне видання появилося аж десять років після закінчення війни і два роки після смерти Сталіна, під заголовком **Нюрнбергський процес.** Сборник материалов, 1955.

Документарні колекції, які совєтський уряд опублікував безпосередньо після війни, містили головним чином звіти своїх власних слідчих комісій, пропаґандистські промови своїх достойників про німецькі звірства під час війни і старанно вибрані вийнятки з деяких німецьких документів. До таких совєтських збірників належать, **Документы обвиняют.** Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории, Госполитиздат, 1945; **Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной Войны.** Документы и материалы, т. I-II, Москва, Огиз, 1946; **Сборник сообщений Чрезвычайной Государственной Комисии о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков,** Москва, Госполитиздат, 1946. Цікавіші опубліковані совєтським урядом — *Documents and Materials Relating to the Eve of the Second World War,* vols. I-II. New York. International Publishers, 1948. Тут поміщено, до речі, текст щоденника колишнього посла нацистської Німеччини до Англії — Діркссна. Цікавий цей щоденник тим, що він подає систематичну аналізу настроїв, планів і мотивів західніх держав по відношенню до німецької експансії на схід.

До напівофіційної літератури треба зарахувати видання тих політичних груп, які вели активну боротьбу з німецькими окупантами на українських землях і які, в тій чи іншій формі, продовжують свою політичну діяльність на еміґрації. Важливіші публікації це — **Т. Бульба-Боровець,** Збройна боротьба України 1917-1950, 1951; **Г. Полікарпенко,** Організація Українських Націоналістів під час Другої Світової Війни (у Канаді перевидано під заголовком, ОУН у війні, 1951); **М. Лебідь,** УПА. Українська Повстанська Армія, її ґенеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, Мюнхен, 1946; **Лев Шанковський,** Українська Повстанська Армія в «Історії Українського Війська», Вінніпеґ, 1953; **П. Мірчук,** Українська Повстанська Армія, Мюнхен 1953, *Ukrainian Resistance,* New York, 1949; **О. Мартинович,** Ukrainian Liberation Movement in Modern Times, Edinburg, 1951.

З польських джерел подібного характеру треба згадати третій том *Polskie Siły Zbrojne w Drugiej Wojnie Swiatowej* (Armja Krajowa:, London, Instytut im. Gen. Sikorskiego, 1950. У згаданому томі знаходимо коментарі, оцінки і вибрані документарні джерела, які теж відносяться до дій підпільних польських організацій на Західніх Українських Землях під час Другої Світової Війни. Спроби прихилити на свій бік український підпільний рух і українське населення особливо цікаві, хоч наведені в дуже скромних розмірах.

Приватні видання документарного характеру в роках 1945-1952 включають збірник офіційних записів з конференцій Ґітлера з своїми генералами, *Felix Gilbert,* Hitler Directs His War, New York, Oxford University Press, 1951. *Henry Picker.* Hitler's Tischgespraeche: In Fuehrerhauptquartier 1941-1942, Bonn, Athenaeum Verlag, 1951. Напівдокументарного характеру є щоденники високих нацистських і фашистських достойників *Galeazzo Ciano,* The Ciano Diaries 1939-1943, Garden City, N. Y. Doubleday and Co., Inc., 1946; *Joseph Goebbels,* The Goebbels Diaries, Fireside Press Inc., 1948, Benito Mussolini, Memoirs 1942-1943, London, Weidenfeld and Nicolson, 1949.

Менш цікаві спомини інших діячів: *Hans Frank,* In Angesichts des Galgens, Muenchen, 1953; Joachim von Ribbentrop, Zwischen London und Moskau, Leoni am

Starnberger See 1953 і *Alfred Rosenberg,* Letzte Aufzeichnungen. Ideale und Idole der nationalsozialistischen Revolution, Goettingen, 1955. Написані в аліянтській в'язниці вони мають на меті більш особисте виправдання ніж об'єктивну аналізу нацистських плянів, ідеалів та політики.

Об'єктивнішими і аналітично-критичніщими є спомини колишнього високого урядовця Східнього Міністерства — *Peter Kleist,* Zwischen Hitler und Stalin, 1939-1945, Bonn, Athenaeum-Verlag 1950. Він подає переконливо і не без дози сарказму німецькі політичні можливості у Східній Европі. які не можна було використати з уваги на догматичну політику Гітлера.

Совєтська мемуарна література, що заторкує німецьку окупацію України складається виключно з споминів колишніх червоних партизан: И. Бескромный, Лесная правда, Записки редактора партизанской газеты, Одесса, 1953; Д. Медведев, Сильные духом, Москва, 1951; П. Вершигора, Люди с чистой совестю, Москва, Советский Писатель, 1951 та багато інших.

Хоч в загальному вони достосовані до поточної партійної лінії та об'єктивністю не грішать, то все ж таки тут і там дають змогу прочитати дещо і поміж рядками. Особливо спомини Вершигори і Медведєва подають цікавий матеріял щодо методів червоних партизан, настроїв населення, розташування і сили української національної партизанки, тощо. Це саме стосується до згадуваних уже споминів Ковпака.

Українська еміграційна мемуаристика з того періоду (1945-1953) різноманітніша і відвертіша, ніж можна було сподіватися, однак її небагато. На особливу увагу заслуговують **А. Любченка,** Щоденник, т. І (Торонто «Нові Дні». 1592) і **о. Л. Форостівського,** Київ під ворожими окупаціями, Буенос Айрес, М. Денисюк, 1952).

У споминах відомого українського письменника А. Любченка і колишнього бурґомістра Киева проф. Форостівського знаходимо проникливі особисті спостереження та аналізу німецької окупації видатними представниками інтеліґенції Наддніпрянської України. У згаданих споминах подано примітивну брутальність нацистських порядків і безвиглядність перспектив на майбутнє в рямцях німецької окупації.

Подібні спостереження знаходимо також у споминах колишніх учасників різних похідних груп ОУН. Писані з меншою ерудицією, вони все ж таки надолужують цей брак багатством досвіду набутого під час довгих мандрівок по Україні та організаційної роботи серед різних прошарків українського населення в різних областях окупованої України. Про реакцію членів ОУН на непередбачені напрямні німецької політики, настрої українського населення, умови легальної і підпільної політично-культурної праці під німецькою окупацією можна довідатися з таких книжок як **Зиновій Матла,** Південна Похідна Група, Мюнхен, Ціцеро, 1952, **Мстислав Чубай,** Рейд організаторів ОУН від Гіопраду по Чорне Море, Мюнхен, 1952 і в статтях, як наприклад «Економічні причини постання УПА» журнал «До Зброї», вересень 1947; **Л. Ортинський,** «Дружини Українських Націоналістів», Вісті кол. вояків І УД УНА, червень-липень 1952, і ін.

На протязі воєнних і перших післявоєнних років було мало наукових публікацій з ділянки нацистської експансії на Сході Европи. Це має свої зрозумілі причини: знищення багатьох культурно-наукових осередків і трудні економічні обставини в Европі, а також брак історичної перспективи. Поряд з тим були, очевидно, також політичні та психологічні обставини, які не сприяли науковим працям з цієї галузі.

Наприкінці першого десятиліття після війни становище почало мінятися на краще, а рік 1953 можна назвати просто переломовим. Тоді й почали появлятися перші систематичні наукові публікації на тему нацистської окупаційної політики.

(Продовження буде)

о. Ір. Назарко ЧСВВ.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОСЕРЕДОК В РИМІ

У ювілейний рік 300-ліття смерти св. Йосафата Кунцевича (1923) в Чині св. Василія Великого в Галичині зродилася думка приступити до видавання публікації наукового характеру з ділянки історії Чина, історії української Церкви, а на дальшому пляні історії східньої Европи. Першими пропагаторами тієї думки були: о. П. Філяс, о. Й. Скрутень, о. Т. Галущинський, о. П. Теодорович, о. Г. Кінах і ін., а тодішній Протоігумен Галицької Провінції о. А. Калиш апробував їхній плян та обіцяв їм матеріяльну й моральну підтримку. І дійсно вже 1924 р. появився друком перший випуск наукового журналу п. н. «Записки Чина св. Василія Великого», Жовква 1924, сторін 160. Редактором «Записок ЧСВВ» був незабутній о. Йосафат Скрутень. Під його вмілою редакцією від 1924 — 1936 р. вийшло шість імпозантних томів, кожний майже по 500 сторін великої вісімки, а третій том мав майже 800 сторін друку.

Досить згадати, що в передвоєнних «Записках ЧСВВ» появилися такі цінні праці, як С. Томашівського капітальний «Вступ до історії Церкви на Україні» [1]), його ж «Предтеча Ісидора. Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241-1245)» [2]), М. Голубця «Лаврів (Історично-археологічна студія)» [3]), В. Заїкина «Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969-979)» [4]), М. Андрусяка «Боротьба за єпископську катедру» [5]), цінні матеріяли (н. пр. «Життєписи Василіян», «Синопсіс пліснесько-підгорецького монастиря») і дуже обширна та цікава бібліографія. Сьогодні, на жаль, деякі томи передвоєнних «Записок ЧСВВ» є вже тільки цінною бібліографічною рідкістю, бо підчас війни 1939 р. пропав цілий п'ятий том, частина IV-го і VI-ого томів. Загально друга всесвітня війна завдала нищівного удару всьому науковому дорібкові Василіян у Західній Україні.

Тому за заохотою Архимандрита Чина о. Т. Галущинського, 1949 р. в Римі відновлено передвоєнні «Записки ЧСВВ», як публікацію наукового характеру з виразно закресленим за 1924 — 1939 науковим обличчям у науковому світі: церковно-історичні студії, зокрема ж східньої Европи. Редактором відновлених «Записок ЧСВВ» став о. А. Великий ЧСВВ. Тому, що відновлені «Записки» виходили поза Україною, їх офіціяльною мовою стала мова латинська, з допущенням інших европейських мов. Але не бракувало статтей і в українській мові. Новий редактор поставив відновлене видавництво змістовно на ширші основи створюючи три окремі секції.

І. Секція: праці.

Є це студії й дисертації різних авторів, писані в різних мовах, переважно з ділянки історії, права й літургії східньої Церкви. Досі появилося 19 томів згаданих праць:

1. М. Войнар, **Управа українських Василіян,** Рим 1949, стор. 218 (по лат.).
2. М. Соловій, **Літургічна реформа І. Лісовського** (1784-1809), Рим 1950, стор. 128 (по лат.).
3. М. Войнар, **Василіянські Капітули,** Рим 1954, стор. 202 (по лат.).
4. І. Назарко, **Св. Володимир Великий — Володар і Хреститель Руси-України** (960 - 1015), Рим 1954, стор. 228 (по укр.).
5. І. Нагаєвський, **Кирило-Методіївське християнство на Русі-Україні,** Рим 1954, стор. 178 (по укр.).
6. Л. Соневицький, **Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV — XVI ст.,** Рим 1955, стор. 108 (по укр.).
7. А. Пекар, **Канонічне оснування Мукачівської Єпархії** (1771), Рим 1956, стор. 136 (по лат.).
8. Р. Головацький, **Виленська семінарія св. Тройці,** (1601 — 1621), Рим 1957, стор. 159 (по лат.).
9. М. Войнар, **Протоархимандрит Василіян** (1617 — 1804), Рим 1958, стор. 298 (по лат.).
10. О. Баран, **Київська Митрополія і Мукачівська Єпархія,** Рим 1960, стор. 112 (по лат.).
11. І. Біляник, **Замойський Синод 1720 р.,** Рим 1960, стор. 128 (по лат.).
12. М. Стасів, **Галицька Митрополія** (її історія та юридична форма), Рим 1960, стор. 240 (по лат.).
13. А. Жубер, **Канонічне окреслення обряду,** Рим 1961, стор. 104 (по франц.).
14. І. Назарко, **Київські і Галицькі Митрополити** (біографічні нариси), Рим 1962, стор. 272 (по укр.).
15. П. Лозовий, **Власть Київських Митрополитів** (988 — 1596), Рим 1962, стор. 140 (по лат.).
16. І. Патрило, **Київсько-Галицькі архиєпископи - митрополити,** Рим 1962, стор. 142 (по лат.).

17. О. Баран, **Мараморoська єпархія та її з'єднання,** Рим 1962, стор. 108 (по лат.).

18. С. Вівчарук, **Провінціяльний Синод у Бересті 1765 р., що не відбувся,** Рим 1963, стор. 170 (по лат.).

19. Н. Полонська-Василенко, **Історичне підгрунтя української автокефальної православної Церкви**, Мюнхен 1964, стор. 120 (по укр.).

II. Секція: «Записки Чина Св. Василія Великого».

Неперіодичний журнал присвячений студіям з різних ділянок історіознавства церковного та чернечого життя европейського Сходу, що появляється працею й засобами ОО. Василіян за співучастю інших вчених своїх і чужих. Чотири випуски становлять один том, без уваги на час їхньої появи. Першим редактором післявоєнних «Записок» у Римі був о. А. Великий, а від 1954 р. відповідальним редактором є о. І. Назарко. Досі вийшли чотири томи.

20. Том I, вип. 1, Рим 1949, стор. 208.
21. Том I, вип. 2-3, Рим 1950, стор. 232.
22. Том I, вип. 4, Рим 1953, стор. 240.
23. Том II, вип. 1-2, Рим 1954, стор. 304.
24. Том II, вип. 3-4, Рим 1956, стор. 272.
25. Том III, вип. 1-2, Рим 1958, стор. 320.
26. Том III, вип. 3-4, Рим 1960, стор. 320.
Том IV, вип. 1-4, Рим 1963 (в друку).

Особливої уваги заслуговують праці о. А. Великого: «Митрополит І. Велямин Рутський на роздоріжжі» [6]), «Рік і день смерти митроп. Р. Корсака» [7]), «Перша Унія Львівської єпархії 1607 р.» [8]), о. М. Ваврика «Лаврівська Хроніка» (1771-1882) [9]), увесь випуск (т. II, вип. 1-2) п. н. «Корона Данила Романовича», В. Щербаківського «Українські церкви Київщини» [10]). О. Оглоблина «Українська генеалогія та її значення для історичної науки» [11]), цінні матеріяли та широка бібліографія. Том IV, вип. 1-2 буде присвячений Київському Митрополитові і Кардиналові Ісидорові.

У центрі «Записок ЧСВВ» працюють Отці ЧСВВ: А. Великий, І. Назарко, М. Ваврик, І. Патрило, Г. Кінах, Р. Головацький, М. Войнар і ін. Довкола цього василіянського ядра формується гурт вчених і дослідників молодшого покоління.

III. Секція: Документи римських архівів.

Це документи римських архівів, що стосуються історії східньої Европи, особливо ж України й Білорусі. Ці документи збирає і видає тепершній Протоархимандрит ЧСВВ неструдженний о. А. Великий. Досі появилися:

Пам'ятки біо-гагіографічні.

Св. Свщмуч. Йосафат. Римські документи беатифікації та канонізації.

27. Том I: 1623-1628, Рим 1952, стор. 306.
28. Том II: 1628-1637, Рим 1955, стор. 368.
Том III: 1637-1867, (приготов.).

Документи Римських Архиєреїв.

Документи Римських Архиєреїв, що стосуються історії України.

29. Том I: 1075-1700, Рим 1953, стор. 686.
30. Том II: 1700-1953, Рим 1954, стор. 680.

Папські авдієнції про справи України й Білорусі.

31. Том I: 1650-1779, Рим 1963, стор 288.
Том II: 1780-1862, Рим 1964 (в друку).

Акти Священих Конгрегацій.

Акти Свщн. Конгрегацій Поширення Віри:

32. Том I: 1622-1667, Рим 1953, стор. 368.
33. Том II: 1667-1710, Рим 1954, стор. 336.
34. Том III: 1710-1740, Рим 1954, стор. 328.
35. Том IV: 1740-1769, Рим 1955, стор. 270.
36. Том V: 1769-1862, Рим 1955, стор. 294.

Листи Свщн. Конгрегації Поширення Віри:

37. Том I: 1622-1670, Рим 1954, стор. 332.
38. Том II: 1670-1710, Рим 1955, стор. 326.
39. Том III: 1710-1730, Рим 1956, стор. 360.
40. Том IV: 1730-1758, Рим 1957, стор. 360.
41. Том V: 1758-1777, Рим 1957, стор. 370.
42. Том VI: 1778-1790, Рим 1957, стор. 342.
43. Том VII: 1790-1862, Рим 1957, стор. 360.

Конгрегації партикулярні, що стосуються Кат. Церкви України й Білорусі:

44. Том I: 1622-1728, Рим 1956, стор. 308.
45. Том II: 1729-1862, Рим 1957, стор. 364.

Листи Митрополитів і Єпископів.

46. Том I: Листи Й. В. Рутського (1613-1637), Рим 1956, стор. 410.

47. Том II: Листи Корсака, Селяви, Коленди (1637-1674), Рим 1956, стор. 368.

48. Том III: Листи К. Жоховського, Л. Заленського, Ю. Винницького (1674-1713), Рим 1956, стор. 302.

49. Том IV: Листи Л. Кішки, А. Шептицького, Ф. Гребницького (1714-1762), Рим 1959, ст. 446.

Листи Нунціїв, Секретарів, Урядів і т. п.

Листи Апостольських Нунціїв, що стосуються історії України:

50. Том I: 1550-1593, Рим 1959, стор. 372.
51. Том II: 1594-1608, Рим 1959, стор. 332.
52. Том III: 1609-1620, Рим 1959, стор. 304.
53. Том IV: 1621-1628, Рим 1960, стор. 362.
54. Том V: 1629-1638, Рим 1961, стор. 320.
55. Том VI: 1639-1648, Рим 1962, стор. 342.
56. Том VII: 1649-1651, Рим 1962, стор. 348.
57. Том VIII: 1652-1656, Рим 1962, стор. 348.
58. Том IX: 1657-1659, Рим 1963, стор. 320.
59. Том X: 1659-1662, Рим 1964, стор. 340.

Том XI і XII в друку.

Супліки нашої Церкви

60. Том I: 1600-1699, Рим 1960, стор. 370.
61. Том II: 1700-1740, Рим 1962, стор. 360.

Дальша праця йде над дипломами імператорів, королів, князів; над приватними письмами ченців і мирян; над різними анонімами, що їх можна ще назбирати понад 30 томів. Отже комплект усіх документів виноситиме около 100 томів.

Уже на основі досі зібраних матеріялів показується, що українська історіографія мусітиме перевести основну перевірку й переоцінку історичних фактів, постатей та інтерпретацій цілого історичного процесу.

Не для пустої самохвальби зазначуємо, що майже всі більші наукові центри світу, майже всі европейські й американські університети, Академії Наук включно з АН у Києві і Москві передплачують всі наші видання, а багато наукових і суто фахових журналів висказалися про наші видання з найвищим признанням.

Врешті почуваємося до милого обов'язку на цьому місці сердечно подякувати всім нашим дотеперішним співробітникам світським, що своїми цінними працями, статтями, матеріялами, рецензіями й фаховими порадами нам багато помагали. На майбутнє просимо й молодших наших науковців, у першу чергу істориків про їхню ласкаву співпрацю для добра української науки.

ЮВІЛЕЇ

Любомир Винар

ОЛЕКСАНДЕР ПЕТРОВИЧ ОГЛОБЛИН
(З нагоди 65-ліття і 45-ліття наукової праці)

Цього року відзначаємо Ювілей життя і творчої праці Проф. Д-ра Олександра Оглоблина — одного із найвизначніших сучасних українських істориків. Українська спільнота у вільному світі має щастя між собою мати людину глибокого знання і великого серця, яка ціле своє життя і творчість присвятила створенню нових культурних вартостей в царині історичної науки й педагогічній професорській праці в українських високих школах в Україні й на еміграції. Нашою скромною статтею бажаємо відзначити життєвий шлях і наукову працю Достойного Ювілята із надією, що в короткому часі появиться обширніша студія про його творчість і життєві осяги.

Життєвий шлях і діяльність

Олександер Петрович Оглоблин народився 24 листопада (ст. ст.) 1899 року в Києві у знатній українській родині. Його батько нащадок козацького роду Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині, а мати із старого старшинсько-шляхетського роду Лашкевичів. Як відомо Лашкевичі були знані меценати української культури, а Олександер Лашкевич, родич Матері О. Оглоблина, був редактором і видавцем «Кіевской Старины» в кінці 1880 років.

Олександер Оглоблин в своїому дитинстві й юнацькому віку виховувався під впливом родинних історичних традицій — і це мало значний вплив на його молодечий пієтизм і любов до української старовини. В Києві Олександер Петрович закінчив із золотою медалею III гімназію. Одним із його вчителів був учень Володимира Антоновича — Василь Г. Ляскоронський, знавець київської старовини, археолог і нумізмат. Під його керівництвом вже на гімназійній лавці Олександер Петрович писав свої перші історичні праці базовані на родинному архіві.

На історично-філологічному факультеті Київського Університету історик студіює в проф. М. В. Довнар-Запольського, проф. С. Голубєва,

проф. П. Смирнова, Проф. В. Пархоменка, проф. М. Бубнова і інших істориків. В 1919 О. Оглоблин кінчає університетські студії й зачинає педагогічну діяльність в середніх школах Києва, викладаючи історію і українознавство. В цьому самому році стає він членом Історично-Етнографічного Т-ва («Кружка») при університеті св. Володимира.

В кінці 1920 обирають Олександра Петровича професором Київського Археологічного Інституту на катедрі історії економічного побуту України, а в 1921 р. доцентом катедри історії України Київського Університету, що тоді звався Вищим Інститутом Народньої Освіти ім. М. Драгоманова. Це доволі рідкісне явище, щоб маючи заледви 22 роки хтось ставав професором високої школи — проте Олександер Петрович своєю наполегливою науковою працею вповні виправдав це назначення.

В роках 1922 - 1943 проф. Оглоблин був професором Київського Університету Народньої Освіти, згодом Київського Державного Університету на катедрі історії України. Рівночасно він був професором Київського Інституту Народнього Господарства на катедрі народнього господарства України (1927 - 1930), а в роках 1938 - 1940 професором Одеського Державного Університету на катедрі історії України. В роках 1932-38 був позбавлений катедри із політичних причин, а в 1930-1931 роках сидів у тюрмі за «буржуазні ухили»...

В 1926 році в Одесі Олександер Петрович прилюдно захистив дисертацію «Передкапіталістична фабрика на Україні» й одержав науковий ступень доктора історії української культури. Того ж року проф. Оглоблин зачав працювати в Українській Академії Наук при катедрі акад. Д. І. Багалія, спочатку, як позаштатний науковий співробітник, а з 1929 року, як керівник Комісії Соціяльно-Економічної Історії України 18-19 століття. Тодіж він був обраний на члена Історичного Товариства Нестора Літописця при ВУАН і Археографічної Комісії ВУАН. В Академії Наук Олександер Петрович працював далі, як науковий співробітник, до 1943 року, в інститутах Історично-Археографічному (1933-1934), Історії Матеріяльної Культури (1935-1937) й Історії України (1937-1943). Року 1926 проф. Оглоблина обирають дійсним членом Одеської Науково-Дослідчої Катедри (згодом Інституту) Історії Української Культури ім. акад. Д. Багалія. Наукова праця О. Оглоблина знаходить признання за кордоном України й в 1927 році на рекомендацію проф. М. В. Довнар-Запольського був обраний дійсним членом Інституту Економіки РАНИИОН в Москві по секції історії народного господарства. Того ж року він був обраний дійсним членом Одеського Наукового Товариства при ВУАН.

В 1930-их роках проф. Оглоблин працює інтензивно в архівах і музеях (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Чернигів, Житомир, Москва, Ленінград). І так в 1931-32 рр. він був заступником директора по науковій частині Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, а в 1932-33 директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавних Актів в Києві. Слід зазначити, що в 1932 році проф. Оглоблин очолював Поліську Експедицію ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею, завданням якої було дослідження стародавних промислових закладів на Правобережному Поліссі. В роках 1936-37 він був науковим консультантом археологічних експедицій ВУАН в Городську, Вишгороді й Києві. В 1938-41 проф. Оглоблин був дійсним членом Українського Науково-Дослідчого Інституту Педагогіки в Києві. На початку 1941 Олександрові Петровичеві був наданий ступінь доктора історичних наук без захисту дисертації. Підчас прилучення Галичини до УССР він нав'язує тісну співпрацю із видатними галицькими істориками. Тогож року кінчається етап праці проф. О. Оглоблина під совєтською владою. Історик пережив в Україні період розквіту української історіографії в 1920-их роках і добу тотального нищення української історичної науки совєтською владою, яка започаткувалася вкінці цих років. Праця українських істориків того часу провадилася на засадах т. зв. марксо-ленінівської методології під строгим наглядом партії і уряду. Це був період за словами Ювілята «коли, внаслідок урядового погрому і терору, не стало української й не постало ще совєтської історіографії» (Думки про сучасну українську совєтську історіографію, ст. 6).

Лише в 1941 р., з вибухом німецько-совєтської війни, перед проф. О. Оглоблином відкрилися нові обрії наукової праці. Проте війна і німецька окупація Києва принесли специфічні «воєнні обставини», які позначилися в повному застою наукової праці, а також нестерпні умовини голоду і холоду, або, як своєчасно писала проф. Полонська «Київ, голодний, без хліба, без довозу продуктів, без грошей». Крім того ще слід підкреслити німецьке вороже наставлення до виявів українського національного життя, зокрема його політичного сектора. Не зважаючи на ці важкі обставини Олександер Петрович на короткий час (вересень-жовтень 1941) став головою Міської Управи Києва. Тоді ж було його обрано членом Української Національної Ради. Року 1942 проф. О. Оглоблин

був директором Музею-Архіву переходової доби Києва, а в 1942-1943 рр. — керівником Історично-Філологічної Секції Київського Будинку Вчених. В тих тяжких часах Олександер Петрович ні на хвилину не покидав наукової праці, працюючи над недослідженими архівними матеріялами доби правління Україною графа П. О. Румянцева і взагалі другої половини XVIII століття.

В 1942 році проф. Оглоблина обирають дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Восені 1943 р. переїздить Олександер Петрович із родиною до Львова, де провадить наукову роботу в Історичній Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка. Тут треба підкреслити добрі зв'язки проф. Оглоблина з св. п. Митрополитом Андреєм Шептицьким, який плянував тоді створити Церковно-Археографічну Комісію, якій хотів передати свої архівні матеріяли. Митрополит запросив до тої праці Олександра Петровича та доручив йому скласти статут Комісії. Воєнні події не дозволили зреалізувати у Львові пляну св. п. Митрополита — Комісія постала аж в 1946 р. при Апостольській Візитатурі в Мюнхені, в якій проф. О. Оглоблин був обраний заступником голови комісії.

Прийшла евакуація. Олександер Петрович, запрошений на професора Українського Вільного Університету, переїздить на весні 1944 р. до Праги, де працює до квітня 1945 р.

По другій світовій війні, в 1945-1951 рр. проф. О. Оглоблин продовжує свою академічну і наукову працю в Німеччині. Він є звичайним професором Українського Вільного Університету в Мюнхені і ці обов'язки виконує до цього часу. В 1949-1950 рр. був членом Сенату й продеканом Філософічного Факультету УВУ. В 1946-1951 рр. Олександер Петрович був професором Української Православної Богословської Академії в Мюнхені і членом Сенату Академії. В 1947 р. Олександер Оглоблин був обраний дійсним членом НТШ, а в 1948 р. дійсним членом Української Вільної Академії Наук, де він працював ще з 1946 року. Від 1946 він являється заступником голови Церковно-Археографічної Комісії при Апостольській Візитатурі в Мюнхені, а від 1949 р. заступником голови Історично-Філологічного Товариства (бувше празьке). Проф. Оглоблин був директором Науково-Дослідного Інституту Української Мартирології з 1946 року і Історично-Археографічного Інституту УВАН з 1947 року. Також був керівником відділу Генеалогії Українського Науково-Дослідчого Інституту Родознавства та Знаменознавства з 1947 р., дійсним членом Українського Чорноморського Інституту з 1943 року.

В 1951 році із родиною переїздить до ЗДА, де продовжує свою працю українського історика. Від 1951 р. він є головою Історичної Секції УВАН, а від 1953 р. очолює Чорноморську Комісію УВАН у ЗДА.

Проф. О. Оглоблин є членом Редакційної Колегії «Енциклопедії Українознавства» й редактором її історичного відділу. В 1953 р. обирають його дійсним членом Academie Internationale Libre des Sciences et des Lettres в Парижі. Водночас проф. О. Оглоблин не припиняв своєї академічної праці. З 1951 р. він є Головою Іспитової Комісії Філософічного Факультету УВУ в ЗДА, а з 1957 р. — Директор Філософічного Відділу Делегатури УВУ в Америці. В 1963 році проф. О. Оглоблин став Головою Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства, а з кінцем цього року членом Редакційної Колегії «Українського Історика» — одинокого українського історичного журналу у вільному світі. В 1964 став членом Ініціятивної Групи Українського Історичного Товариства, яке саме тепер оформлюється.

Оце телеграфічним стилем головні дані академічної і наукової діяльности Ювілята і його життєвого шляху.

На окреме відзначення заслуговує його педагогічна діяльність, як професора Українських Університетів. Професор О. Оглоблин мав свою власну «історичну школу» — багато його учнів і послідовників є визначними істориками. Його розуміння студентської молоді й праця над вирощенням кадрів українських істориків має непроминальне значення для розвитку української культури.

ОСНОВНІ ІДЕЇ ТВОРЧОСТИ Й ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ

Дуже тяжко в короткій статті проаналізувати основні ідеї і проблеми творчости проф. О. Оглоблина, яку ціхує тематична різноманітність, як також глибинна аналіза українського історичного процесу у різних його виявах і історичних періодах. В загальному основні ідеї творчости Олександра Петровича можна схопити і зрозуміти на основі п'ятьох основних елементів історії, які стоять між собою у функціональній залежности і являються головними складовими і рушіями українського історичного процесу, а саме: **земля, рід, людина, нація, держава.** Основні проблеми науково-дослідчої праці О. Оглоблина в 1919-1964 роках саме вкладалися в рямки цеї багатовимірної формули українського історичного процесу.

Рід — Земля

Значну частину своїх дослідів присвятив Олександер Петрович родознавству і землезнавству, які включали генеалогію, історичну біографію й льокально-історичні та історично-географічні досліди. Своєчасно проф. Н. Полонська-Василенко писала, що «його широке розуміння завдань генеалогії відкриває перед цією науковою галуззю нові перспективи: з науки, яка переважно вивчала зв'язки вищих верств населення, він перетворює її на складову історичних дослідів взагалі й поширює коло досліджень на інші верстви людности XVI — XVIII ст. («Проф. Д-р О. Оглоблин», Вісник, ч. 5 за травень 1955, ст. 28).

Історик зосереджується над дослідами лівобережної української генеалогії XVII — XVIII ст., на окремих питаннях з генеалогії Правобережної України XVI — XVIII ст. і вкінці на методологічно-історіографічних проблемах української генеалогії. У висліді праці появилися численні студії про рід Хмельницького, Мазепи, Ханенків, В. Капніста, А. Полетики, Гр. Покаса і інших родів. В 1959 р. вийшла цінна праця О. Оглоблина **«Люди Старої України»** (Мюнхен, 1959. 328 стор.) в якій зібрано 23 нариси історично-біографічного характеру про діячів України кінця XVIII ст.

Досліджуючи окремі постаті другої половини XVIII ст. і їхню діяльність, О. Оглоблин джерельно виказує, що по мазепинській добі і по ліквідації гетьманату — дальше існувала українська провідна верства, яка плекала державницькі традиції. Він виявляє існування в Новгороді-Сіверському в останній чверті XVIII стол. впливового і сильного патріотичного гуртка українських автономістів з якого вийшов анонімний автор відомої «Історії Русів». Ці досліди мають першорядне значення для української історіографії — і виразно вказують на органічний зв'язок між поколінням Гетьманської України і поколінням кінця XVIII і початку XIX століття.

Методологічним і історіорафічним проблемам присвятив історик важливу працю **«Українська генеалогія та її значення для історичної науки»** (Записки ЧСВВ, Рим 1960, т. III) в якій викладає свою теорію про значення генеалогії в історіографії.

В рукописах знаходяться численні праці із цього циклу, а зокрема Спогади Олександра Петровича **«Рід»**, які охоплюють історію його роду на тлі історії Сіверщини і Києва.

Історичній географії України присвятив історик окремі праці із проблематикою спірних питань із історії східно-слов'янського розселення, а зокрема досліджував Деревлянське і Сіверянське **питання.**

Ідея економічної самостійности України в її історичному розвитку.

Основним тонусом історичної творчости проф. О. Оглоблина в 1920 рр. були досліди присвячені економічній історії України. Тут в першу чергу слід підкреслити досліди над історією української промисловости, а зокрема історію української фабрики XVIII — XIX ст., як також досліди окремих галузів промисловости зокрема на території Правобережної України.

Із найважніших праць слід згадати **«Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура на Гетманщине»** (Київ, 1925. 270 стор.), **«Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика** (Київ, 1925. 232 стор.), **«Нариси з історії капіталізму на Україні»** (Харків-Київ, 1931. 174 стор.), **«Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика»** (Київ, 1931. 284 стор.). Ця остання книга була майже цілком видрукована, як спільне видання ВУАН і Державного Видавництва, але увесь наклад був знищений большевицькою цензурою, так що зберігся лише один коректурний примірник в архіві автора. Інші праці не завжди доходили до читача. Приміром «Нариси з історії капіталізму на Україні» не пішли в розпродаж, а «розподілялися по наукових бібліотеках закритим порядком», що фактично визначало заборону книги, яка в короткому часі була формально заборонена, разом із іншими працями проф. О. Оглоблина.

Крім вищенаведених книжок, історик видрукував цілу низку наукових праць в періодичних виданнях присвячених окремим галузям промисловості.

Окрему увагу присвятив проф. О. Оглоблин дослідам металюргії Правобережної України XVI — XIX ст., аналізуючи проблеми комплексу рудництва в аспектах історичному, економічному, археологічному, технологічному й культурному. Докладна бібліографія тих праць подана в моїй праці **«Олександер Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріяли»** (Рим, 1958. стор.15-17. Відбитка із «Записок ЧСВВ», т. III). Проф. О. Оглоблин рівнож досліджував **історію української міжнародної** (зовнішної і транзитної) торгівлі в XVIII — XIX ст. З цього циклу згадаємо **«Транзитний торг України за першої половини XIX ст.»** (ВУАН, Київ, 1927. 48 стор.), і менші праці **«Одеське порто-франко»** (1928), **«Польський капітал і український ринок за першої половини**

XIX ст.» (1929), **«Закавказький транзит і Україна в першій пол. XIX ст.»** (1932) і інші праці.

Студіюючи історію України в економічному аспекті Олександер Оглоблин рівнож досліджував **джерелознавчі проблеми історії української промисловости,** як також методологічні проблеми історії України. Джерелознавство базувалося на студіях недосліджених архівів Київсько-Межигірської фаянсової фабрики, Бахмутських і Торських соляних заводів, Катеринославської суконної фабрики, Київського Арсеналу, і інших архівів. В дослідах методологічних проблем економічної історії України, історик насвітлював проблему української економіки в науковій та громадській думці XIX і XX ст.

В усіх цих працях історично-економічного циклу історик жерельно обґрунтував ідею економічної самостійности України в її історичному розвитку та доказував самостійність українського господарчого організму. Автор глибинно аналізував проблему економічних відносин України з Росією, Польщею і Західною Европою, наголошуючи зокрема колоніяльну політику Росії на Україні. Не улягає сумніву, що побіч акад. М. Є. Слабченка — Олександер Оглоблин є найвизначнішим дослідником економічної історії України періоду Козацької Гетьманської Держави, кінця XVIII ст. і першої половини XIX століття.

Ідея національно-державної самостійности України в її історичному розвитку

Від самого початку своєї наукової праці проф. Олександер Оглоблин в основі своєї історичної творчости, як осередну точку наголошував ідею національно-державної самостійности України, як основну ідею історії України. Більшість праць із політичної історії України Олександра Петровича саме присвячені цій центральній і основній проблемі української історіографії.

Для кращого схоплення і зрозуміння дослідів історика політичної історії України — умовно поділимо їх на два основні тематичні циклі-групи: дослідження історії Козацько-Гетьманської Держави і початки українського національного відродження та українське відродження XIX ст.

Історія Козацько-Гетьманської Держави XVII — XVIII століття

В тематику цього циклу входять праці із Доби Хмельниччини, проблеми Переяславської Умови 1654 р., Мазепинська Доба і вкінці досліди проблем зросту і занепаду Української Козацько-Гетьманської Держави.

З огляду на кількість праць присвячених Козацькій Державі, ми змушені подати скорочену бібліографічну форму цитат, обмежуючись до хронологічного переліку основніших праць історика. **«Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом»** (Ювіл. Зб. на пошану акад. Д. І. Багалія, Київ, 1927), **«До історії руїни»** (Зап. Істор.-Філол. Від. УАН. кн. XVI. 1928), **«До історії української політичної думки на початку XVIII ст.** (тамже, кн. XIX, 1928), **«Мазепа і повстання Петрика Іваненка»** (тамже, кн. XXIII, 1929), **«Ескізи з повстання Петра Іваненка»** (УВАН. Київ, 1929. 65 стор.), **«Орлик і Петрик»** (ЗІФВ УАН, кн. XXV, 1929), **«Петрик-ханський гетьман України»** (1692) Зб. ІФВ УАН, ч. 89, 1930, **«Золотий спокій»** (Арка, 1948), **«Нові матеріяли до історії повстання Петра Іваненка»,** (УВАН 1949, **«Хаженки»** (Кіль, 1949), **«Династична ідея в державницько політичній думці України-Гетьманщини XVII — XVIII століть.»** (Державна Думка, число 4, 1951), **«Українсько - Московська Угода 1654 р.»** (Нью Йорк, 1954. 100 стор.., також англомовне видання в 1954), **«Думки про Хмельниччину»** (Нью Йорк, 1957), 88 ст.) **«Українські політичні пляни 1730 рр.»** (Зап. ЧСВВ, 1956), **«Гетьман Іван Мазепа та його доба»** (ЗНТШ т. 120, 1960. 406 стор.).

Крім того появилося багато коротших студій в численних українських журналах на еміграції, яких через розмір нашої статті неможливо згадати.

Початки українського відродження і українське національне відродження XIX ст.

Досліди українського автономістичного руху кінця XVIII ст. і українського відродження XIX ст. внесли дуже багато нового матеріялу в історичну літературу і причинилися до повнішого схоплення української новітної історії. Проф. О. Оглоблин зокрема концентрується над діяльністю Новгородсіверського патріотичного гуртка 1780-90-тих років. Ці питання тісно в'яжуться з його дослідами української історіографії кінця XVIII і початку XIX ст., а зокрема з питанням авторства «Історії Русів». В XIX столітті історик досліджує проблему української провідної верстви, як також український консерватизм XIX і початку XX століття.

Із цього циклу згадаємо **«Опанас Лобосевич»** ЛНЗБ, Кіль, 1948), **«Василь Капніст»** (ЛНЗБ. УВАН ч. 1, 1959), **«Григорій Долинський — український автономіст XVIII ст.»** (Укр. Літоп. 1954), **«Українські автономісти 1780 і 1795 рр. і князь П. А. Румянцев-Задунайський»** (в анг. мові, Анали УВАН ч. 21-22, 1958) і вкінці вже згадувані **«Люди Старої України».** Його перу належать багато праць присвячених «Історії Русов» про які коротко згадаємо опісля.

Ці праці для української історичної науки мають переломове значення — прийнятий українськими істориками погляд про кінець XVIII ст., як «пропащий час», в якому зовсім завмерла ідея української державности, не видержує історичної критики. Навпаки розкриття діяльности українських патріотичних гуртків кінця XVIII століття вказує на органічне пов'язання ідей Гетьманської України із кінцем XVIII ст. і вкінці українським національним відродженням XIX віку.

Історіографічні праці

Досліджуючи різні періоди української історії проф. О. Оглоблин присвячує значну частину своїх дослідів українській історіографії, яку розглядає, як процес розвитку української національно - історичної думки, втіленої в історичній науці. Історик досліджує історіографію XVII — XVIII ст., зокрема літопис Самовидця і проблему його авторства, українську національну історіографію середини XVIII ст., «Історію Русов» і питання авторства цього історично-патріотичного пам'ятника і його вплив на українське життя в кінці XVIII ст. і початок XIX ст. Окремо займається проф. О. Оглоблин дослідами української історіографії XIX і XX ст. Численні його студії присвячені В. Антоновичу, М. Грушевському, О. Лазаревському, М. Слабченку, В. Модзалевському, Д. Дорошенкові, Б. Крупницькому і іншим видатним українським історикам.

Будучи одним з найкращих знавців української совєтської історіографії Олександер Петрович пише чимало історіографічних праць із того періоду. Тепер працює над питанням української історіографії у вільному світі.

З основних і найголовніших історіографічних праць згадаємо: **«До питання про автора Літопису Самовидця»** (ЗІФВ УАН, кн. VII — VIII, 1926), **«Як большевики руйнували українську історичну науку»** (Прага, 1945. 53 стор.), **«Українська історична наука в 1920 рр.»** (Сучасник, 1948), **«Етичні і політичні принципи в історії Русів»** (англ. мова, Анали УВАН, 4, 1952), **«Григорій Покас та його «Описаніе о Малой Россіи»** (ЛНЗб УВАН, ч. 1., 1952), **«Історія Русів».** Редакція і вступна стаття О. Оглоблина (В-во Вісник, 1956), **«Списки Історії Русів»** (Наук. Зб. УВУ, 1956), **«Українська Історіографія 1917-1956»** (Анали УВАН, т. V2VI, 1957, англ. мова), **«Думки про сучасну українську совєтську історіографію»** (Нью-Йорк, 1964), **«Михайло Грушевський і національне українське відродження»** (Український Історик, 2-3, 1964). Крім того появилося багато інших статтей на історіографічні теми, як також майже усі головніші історіографічні гасла в Енциклопедії Українознавства належать авторству проф О. Оглоблина.

Інші студійні ділянки і методологія наукової творчости

Проф. О. Оглоблин рівнож присвятив частину своїх дослідів **історії Української Церкви,** досліджуючи зокрема церковне життя і діяльність духовенства Лівобережної і Правобережної України XVII — XVIII століття. Із найвизначніших праць в цій ділянці слід згадати недруковану монографію **«Захарія Корнилович єпископ Переяславський, коадютор Київської Метрополії»** і ціла низка коротших праць друкованих переважно в українських богословських журналах.

Інша ділянка історичних дослідів Олександра Петровича це **історія української культури.** Історик досліджував окремі проблеми культурної історії України XVII — XX ст., а зокрема проблему іконографії Мазепи, проблему західних зв'язків українського барока XVII — XVIII ст., окремі питання історії українського малярства і музики XVIII ст., історію поодиноких бібліотек і архівів і взагалі української культури XVIII — XX ст.

З інших праць і ділянок слід згадати досліди над теорією III Риму, які у висліді дали видання монографії **«Московська теорія III Риму в XVI XVII ст.»** (Мюнхен, 1951. 55 стор.).

Олександер Петрович також працює над новою схемою українського історичного процесу від кінця XVIII ст. до нашого часу, як продовження традиційної української історичної схеми, що її науково обгрунтував М. Грушевський. Досліди над історією українського середньовіччя своєчасно теж цікавили історика. Він написав курс лекцій для Всеукраїнського Заочного Інституту Народної Освіти 1929 р. п. н. **«Стародавна Історія України»,** який охоплював Київську добу, Галицько-Волинську Добу і Татарщину. Також появилися деякі гасла із історії княжої доби в Енциклопедії Українознавства.

Вкінці треба підкреслити, що проф. О. Оглоблин написав цілу низку наукових рецензій на історичні праці присвячених різним періодам української історії, включаючи понад 60 рецензій на докторські та кандидатські дисертації. Вкінці декілька спостережень про методи наукової праці проф. О. Оглоблина. Основною методою його досліду є **аналітично-синтетична**

метода, базована на глибинному і всебічному аналітичному дослідженню даної проблеми. Ця метода оперта на критичному досліді всього джерельного матеріялу, належно провіреного і систематизованого, з урахуванням усієї попередньої наукової літератури й застосування порівнально-історичної методи досліду. Історична синтеза базована лише на основі цієї аналізи і лише в її рямках. Як допоміжну вживає історик мікроаналітичну методу. Її доцільність визначається вимогами головної — аналітично-синтетичної методи. Саме шляхом тої мікроаналізи Олександер Петрович прийшов до висновку, що автором «Історії Русів» мусів бути хтось, хто добре знав околиці Новгород-Сіверського. Як допоміжні методи в історичному досліді проф. О. Оглоблин рівнож користується філологічною, генеалогічною і археологічними методами, які сприяють повнішій аналізі і інтерпретації досліджуваного явища.

Недруковані праці

Велику частину творчости історика становлять праці недруковані, які в більшій части зберігаються в архіві автора. За нашими обчисленнями Ювілят опублікував 253 праці. Крім того біля 65 праць залишаються в рукописі. Тут лише вичислимо більші праці: **«Нариси з історії української фабрики», «Лівобережна-українська мануфактура XVIII ст.»** (історичний нарис), **«Шкляна промисловість України XVI — XX ст»** (Історично-економічний нарис), **«Історія металургії Правобережної України XV — XIX ст.)** (монографія), **«Україна в часи гетьманів Івана Скоропадського й Павла Полуботка»** (монографія), **«Опанас Лобисевич (1732-1805) і початки українського національного відродження** (монографія), **«Студії над «Історією Русів»** (монографія), **«Люди Нової України»** (збірка історично-біографічних нарисів).

Виринає засадниче питання — чому ці праці не були друковані? Частинну відповідь на це питання дав покійний проф. Б. Крупницький характеризуючи кризу української культури взагалі, а історичної науки зокрема у вільному світі. Він написав «У цьому полягає наша трагедія на культурному полі. У власних «архівах» письменників лежала і лежить сила сила високоталановитих праць, що тільки зрідка, ніби випадково, появляються на світ Божий. Можливо, що тут почасти вина й самих репрезентантів культури; вони не зуміли організувати видавничої справи і тому мусіли поступитися перед повінню різних метеликів і писань звичайних графоманів що їх видавали запопадливі спекулянти культури. А головно все таки те, **що не було відповідного зрозуміння серед українського громадянства, не було культурної атмосфери, без якої неможлива поява визначних творів». (Історіознавчі проблеми історії України»,** Мюнхен, 1959, ст. 127). Думки Б. Крупницького актуальні по сьогоднішний день. Проте сьогодні, відзначуючи ювілей творчої праці одного із найвизначніших українських істориків, українська зорганізована громада повинна частинно сплатити довг вдячности і подбати, щоб найважливіші рукописи Ювілята були видані. Ми пропонуємо, щоб наші наукові установи, суспільно-громадські і фінансові централі створили спільно **«Видавничий Фонд Творів Проф. О. Оглоблина».** Це буде найгідніше вшанування нашого Достойного Ювілята, а заразом наша культурна скарбниця збагатилася б новими творами тривалої вартости.

Кінцеві завваги

Підсумовуючи життєвий шлях і творчі осяги в праці Достойного Ювілята хочемо підкреслити широкий діяпазон його наукової праці. Професор О. Оглоблин як історик своїми дослідами охопив політичну, економічну і церковну історію, як також історію культури. З допоміжних історичних наук згадаємо генеалогію, геральдику, сфрагістику, історичну біографію й археологію. Його ключеві позиції в різних наукових товариствах свідчать про вийняткові здібності в ділянці організації наукової праці. Як професор українських високих шкіл, Олександер Петрович здобув загальне признання від своїх студентів і колег. Він виховав ціле покоління українських істориків і був правдивим опікуном студентської молоді.

Під сучасну пору проф. О. Оглоблин працює в надзвичайно тяжких і складних умовах життєвої дійсности. Проте ні на хвилину не випускає з рук свойого творчого пера збагачуючи культурну скарбницю новими вартостями.

Кінчаючи нашу скромну статтю хочемо побажати Достойному Ювілятові многих-многих літ творчої праці, кріпкого здоров'я, життєвої радости і вкінці дочекатися видання усіх своїх недрукованих творів.

Хай Всевишній благословить Його працю і дозволить відсвяткувати 50 літній Ювілей в рідному Золотоверхому Києві.

Ярослав Пастернак

МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ МІЛЛЕР

Сеніорові українських археологів Михайлові Олександровичові Міллерові, дійсному членові НТШ й УВАН, звичайному професорові УВУ, сповнилось цього року 80 років життя, в цьому 62 роки Його безперервної плодотворної науково-дослідчої праці в ділянці археології України. Многогранність його наукової діяльности позначена багатими у висліди розкопами, численними публікаціями, музейним досвідом, педагогічною працею та участю з доповіддями в археологічних конгресах і конференціях в батьківщині й на еміграції.

В тому часі в досліджуванні стародавної історії людства в цілому світі зайшов великий поступ у методах праці, у змаганні наблизитися щораз більше до відкриття правди і Ювілят, враз з другими видатними українськими археологами, брав активну участь в цьому, вписуючи в праісторію України окрему важливу сторінку.

М. О. Міллер є останнім мужеським нащадком старовинного німецького роду, що прибув у Московщину в XVII ст., і дав із себе багато видатних військовиків, які вписали своє ім'я в історію Подоння й Приозів'я та вкінці осіли на землях Донського Війська. Прийшов Михайло Олександрович на світ 26 листопада 1883 р. в маєтку свого батька, мирового судді, в с. Камяно-Міллерівське, Таганрізької округи, в родині, яка по словам самого Ювілята «кохалася в музиці, мистецтві й літературі» та мала до 6000 томів домашньої бібліотеки з різних ділянок духової культури. Середню освіту Михайло Олександрович добув в рр. 1894-1903 в класичній гімназії в Таганрозі, після чого вписався на історичний факультет Московського університету, де між іншими слухав теж викладів Ключевського, Любавського та інших видатних істориків і став активним членом української студентської громади.

Ізза родинних причин (М. О. одружився 1907 р. з М. Дідусенко) та в наслідок революції 1905 р. Михайло Олександрович закінчив у Москві тільки три роки історичного факультету і після цього переїхав у Харків на економічний відділ правничого факультету, який він закінчив 1911 р. як кандидат юридичних наук під окремою опікою професорів історика Д. Багалія й етнолога М. Сумцова. В часі свого перебування в Харкові М. О. зазнайомився був з М. Міхновським, Х. Алчевською, О. Кандибою та другими членами тамошньої української духової еліти.

Після закінчення університету Михайло Олександрович Міллер поселився в Таганрозі, де був обраний мировим суддею в 1913 р., після чого переїхав у с. Голодаївку, де жив до 1925 р. Там 1921 р. перейшов на педагогічну працю й викладав всесвітню історію, українознавство й суспільствознавство. Після цього він був приневолений кілька разів міняти місце свого осідку й праці. В рр. 1926-1930 він був викладачем Робфаку й Комвузу в Таганрозі, в рр. 1931-1932 був доцентом Державного Пед-Інституту й директором археологічного відділу Історично-археологічного музею в Катеринославі, де співпрацював з акад. Д. Яворницьким. В рр. 1933-1934 Михайло Олександрович був доцентом Північно-Кавказького Краєвого Планово-Економічного Інституту в Таганрозі і тільки з початку 1935 р. він міг перейти на постійне у Ростів, де перебував аж до кінця другої світової війни, спершу на посаді професора стародавньої історії у Пед-Інституті та Учительському Інституті, пізніше на посаді професора давньої історії та археології у Ростівському Державному Університеті. В тому часі М. О. Міллер дістав ступінь доктора історичних наук на підставі дісертації «Кам'яний та бронзовий вік в історії Донщини».

На еміграцію в часі війни переїхав М. О. Міллер з дружиною (після смерти першої дружини у 1930 р. він одружився вдруге з Тетяною з Неклюдових) і донькою в Німеччину. Тут він спершу викладав історію всесвіту й України на матуральних курсах і в гімназії українського табору в Геттінген, в 1948 р. дістав ступінь почесного доктора філософії УВУ в Мюнхені, а в 1951 р. став звичайним професором цього ж університету та одним з основників «Інституту по вивченню СССР» в Мюнхені, науковим секретарем якого він був продовж десяти років.

Наукове зацікавлення старовиною розбудилось у Ювілята вже в ранніх юнацьких роках, в родовому маєтку в південній Україні, яка своєю чарівною природою, живим ще в народі фольклором та багатою історичною спадщиною ще з часів грецької колонізації полонила й надхнула молодого юнака призадуматись над залишками стародавньої культури, які він самотужки віднаходив в оточенні батьківського двору та на довкільних орних полях.

Перший поштовх до наукової праці дав Михайлові О. Міллерові кількатижневий побут у 1894 р. в м. Керчі — стародавньому Пантікапею, столиці Боспорського царства. Там на горі Мітридата, колишньому акрополі, він — тоді ще

тільки 11-літній учень-гімназист, при допомозі палки-копачки добув з верхнього культурного шару цілу збірку орнаментованих уламків кераміки, світильників, намістин, бронзових стрілок та бронзових боспорських монет. Велич гори Мітридата, її стародавні пам'ятки, легенди й таємниці, вкінці широкі краєвиди з гори на море — все те так вразило молодого Михайла Олександровича, що він сприймав пізніше тінь боспорського царя Мітридата VI Евпатора своїм патроном та керівником у всіх своїх археологічних працях.

Будучи ще гімназистом М. О. Міллер на провесні 1901 р. розкопав з одним своїм колегою на хуторі Міллерів невеличку могилку і в ній знайшов скорченого обрядово кістяка й розбиту глиняну посудину, а роком пізніше (1902), вже з допомогою двох робітників, він розкопав у степу більшу могилу з добре збереженим похованням та вирядом біля нього на «той світ», який він віддав до Новочеркаського Музею. Директор музею Х. Попов зацікавився молодим археологом і дав йому відповідний, уповноважнюючий до ведення розкопів «відвертий лист».

Саме в цьому часі старший брат М. О. Міллера, Олександер відбув студійну подорож до Парижа, де у відомого українського антрополога Хведора Вовка і французького археолога М. Мортільє набув основного теоретичного й практичного знання для фахової археологічної праці. Після його повороту в Україну молодий Михайло Олександрович, з офіційним дозволом на розкопи в руках, з ентузіязмом включався в археологічні експедиції брата і вони вже тоді унапрямили й вирішили його дальші наукові зацікавлення й вибір професії. В рр. 1901-1906 він самостійно розкопав ряд могил бронзової доби на правому березі р. Міюса, проти слоб. Покровської, після цього брав участь в розкопах директора Катеринославського Музею Д. Яворницького в Надпоріжжі, а з 1908 по 1914 р. кожного року, разом з братом Олександром систематично досліджував городище й могильник біля Єлисаветівської станиці коло м. Озова.

Перша світова війна (1914 - 1920) перервала на декілька років науково-дослідчу працю Михайла О. Міллера і тільки у 1923 р. він повністю повернув до неї, розкопуючи продовж трьох років могили бронзової доби по берегам р. Міюса, біля слоб. Голодаївки. Після цього він продовж чотирьох років (1926-1929) досліджував північне побережжя Озівського Моря від устя р. Дону по Міюсський лиман і своїми новими відкриттями з різних діб він дав значний вклад у стан археологічного вивчення Донеччини.

Головним досягненням Михайла Олександровича було тоді ствердження факту, що в бронзовій добі, в II тисячріччю до Хр., більші скупчення місцевого населення з так зв. зрубною культурою були розташовані не тільки по Нижньому Дону, але й по березі Озівського Моря. До того часу побережжя Озівського Моря ніколи не досліджувалось, воно світило білою плямою на археологічній карті південної України.

Другим не менш важливим досягненням досліджень М. О. Міллера того ж часу було виявлення у 1927 р. в одному могильному, похованні біля «Золотої Коси» над берегом Озівського Моря глиняної посудини з II тисячліття до Хр. з виритим кругом неї написом якимись символографічними знаками у виді хрестиків, свастик, трикутників і др. Сьогодні археологам відомо вже кільканадцять цілих і фрагментарно збережених посудин з цим найранішим письмом в Україні, виявлених в низівях Дніпра, Дону, Волги й в Приозівю, проте воно й досі залишається нерозгаданим.

Особливо важливим періодом у науковій карієрі М. О. Міллера були ведені під його керівництвом розкопи Дніпрельстанівської Археологічної Експедиції Наркомосу України в Надпоріжжі в рр. 1929-1932, наслідки яких виходили своїм значенням далеко поза межі України і набували іноді европейського розголосу. Такими були прим. виявлені тут вперше на всю східню Европу так зв. кеккенмеддінґи — купи мушлів як їстивних відпадків на прибережних неолітичних селищах, далі викладені з каміння «лябіринти» як місця культу померлих і так зв. «Кічкаський скарб» із півтора тисячею золотих речей візантійського походження. Сензацією було теж відкриття середньо - палеолітичної стоянки, віком біля 40,000 років, коло Старого Кодака, бо досі пам'ятки того часу були відомі лише на Кубані та в Криму.

В наступних роках М. О. Міллер керував ще кількома більшими археологічними експедиціями, які приносили безліч нових матеріялів для вивчення ранне-скитської та ранне-сарматської культур в південній Україні. Після дослідження у 1934 р. траси каналу Волга-Дон та берегів річок Червоної й Карпівки, що дало у висліді понад сотню нових археологічних пунктів, Михайло Олександрович як керівник Моздокської археологічної експедиції ГАИМК досліджував у 1935 р. пам'ятки та розкопував великі старовинні погребища біля ст. Моздоку, а в рр. 1936-1939 провадив розвідку Нижне-Донських старовинних поселень і розкопував поселення й могильник бронзової доби біля Нижне-Гнилів-

ської станиці недалеко устя р. Дону. Тоді теж, разом зі своїми студентами, зладив перший детальний плян останків старовинного городу Танаїса й Озівських укріплень.

Друга світова війна припинила теренові праці М. О. Міллера в найкращому їх розгарі і він міг виконати в тому часі лише декілька рятункових розкопів в околиці м. Ростова.

З 1944 р. на еміграції, спершу в Австрії (Відень), опісля в Німеччині (Ґеттінґен, тепер Мюнхен), М. О. Міллер, позбавлений можливости вести розкопи на рідній землі та користуватися музейними збірками й всіми фаховими публікаціями, є змушений обмежити свій терен праці до одного тільки письмового стола. Маючи до диспозиції тільки власні джерельні матеріяли та совєтську, часто політично-тенденційну літературу, він мусить обережно й критично користуватися нею, щоб могти на підставі самих тільки публікованих матеріялів, колишнього власного польового досвіду та на автопсії спертого знання робити по змозі правильні та до правди найбільш зближені заключення й висновки. Не зважаючи на всі труднощі наукової праці в еміграційних умовинах Михайло Олександрович невпинно працює далі, сповнений бажання дати образ справжнього стану археологічних досліджень у південній Україні, зокрема в Приозівї та Подонні.

За час своєї 62-річної дослідно-наукової діяльности М. О. Міллер має у своєму науковому дорібку до 200 друкованих праць, з того більше як половину вже на еміграції, в українській, російській, англійській, німецькій і турецькій мовах. З них особливо тривку наукову вартість мають: «Пам'ятники эпохи родового общества на Ипренском полуострове» (ПИДО, 9-10,, 1935), «Первобытно-общинный период в истории Ростовской области» (Учен. записки Рост. Госуд. Пед-Ин-та, I, 1941), «Первобитный период в истории Дона» (рукопис, 1940), «Студії з ранньої історії Приозівя, I — XIII», 1946 - 1947), «Палеоліт Надпоріжжя» (1946), «Археология в СССР», (1954), «Дон и Приазовье в древности» (1958-1961). Остання праця, найбільша обемом, являється підсумком усіх попередніх праць автора, його синтезою археології південної України і ми свого часу детально обговорили її на сторінках журналу «Київ» (1959, ч.2; 1962, ч. 2-3). Матеріяли для неї М. О. Міллер збирав продовж усього свого життя, від ранньої молодости. В ній використана, можливо повністю, вся дотична фахова література і головно всі його численні розкопи та теренові дослідження в Подонню й Приозівї. Найбільш оригінальними й цінними в цій праці є розділи про бронзову добу й про сарматські пам'ятки і саме тепер нова цінна праця нашого Ювілята про «Кам'яні спорудження бронзової доби» (головно в Дніпровському Надпоріжжі) друкується в «Наукових Записках УВУ» в Мюнхені.

У всіх своїх працях М. О. Міллер виявився великим ерудитом з незвичайно широким діяпазоном наукових зацікавлень — від археології, старовинної історії й антропології до етнології, демографії, народньої архітектури, генеалогії та геральдики. Він є сторонником західно-европейської позитивістичної школи в археології, представниками якої були його перші вчителі Хв. Вовк, С. Руденко і його брат Олександер, тому його кінцеві висновки, сперті на конкретних матеріялах і подані без зайвих прикрас та перебільшень, є суворо послідовні, обережні і подають чисто наукові синтези. В цьому саме й лежить величезний вклад заслуженого автора у розвиток археологічної думки в Україні.

Велика вартість наукових праць М. О. Міллера лежить теж в тому, що вони друковані теж в чужих мовах. Вони входять тим у загальний науковий світ та виявляють чужомовним археологам ті всі характерні риси культури й психіки праісторичних, пізніше ранне-словянських, вкінці літописних племен — всіх цих предків оформленого пізніше українського народу, що відрізнювали його, вже з камяної доби, від предків сьогоднішнього московського народу. Тим праці М. О. Міллера досягають світового значення, а він сам є заслуженим репрезентантом української науки в колі передових дослідників европейської праісторії.

Перед Сеніором українських археологів Михайлом Олександровичем Міллером сьогодні клонять голови його колеги по званні й бажають Йому у добрій фізичній і духовій формі діждатись святкування 100 роковин з дня народження.

МЕМУАРИСТИКА І БІОГРАФІЯ

В. Дубровський

МІЙ УЧИТЕЛЬ — ПРОФ. Г. А. МАКСИМОВИЧ
(Спогад)

Коли восени 1915 року я вступив студентом у Ніженський Історично-Філологічний Інститут кн. Безбородька, то серед його професури найбільше притягав увагу мою і всіх студентів проф. Георгій (Юрій) Андрієвич Максимович. Він рішуче відріжнявся від гурту старих професорів своєю вишуканістю, елегантною зовнішністю, надзвичайною охайністю, прогресивністю думання, бо він був конституційним демократом, т. зв. «ка-де-том», що тоді вважалося майже революційністю, своєю товариською привітністю до студентів, простотою й жвавістю своїх лекцій. На фоні непривітних, насуплених, не завжди чистих щодо одягу старих професорів, він виглядав наче людиною з іншої планети. Він не носив віц-мундира, як робила більшість професорів, а звичану «трійку» гарного шевйоту доброго пошиву. Завжди його воротничок з «крилушками» сяяв сніжною чистотою, а краватка була весела, кольорова. Взутий він був у блискуче начищені червоні черевики, що їх закаблуками він чітко цокав, коли йшов. Голова його була завжди дбайливо підстрижена, нафіксатуарена, а на чисто виголеному приємному обличчі темніли невеликі вусики «на англійський взірець». Словом, коли б його зафотографувати, то таку картинку можна було б сміливо вмістити в модному журналі одягів. Маленького зросту, але стрункo випрямлений, він кожного післяполудня прогулювався в модному пальто й шляпі «котелком» по Графському парку, коло Інституту, завжди в свіжих шкіряних рукавичках, тримаючи джентльменський ціпок зі срібним надбалдашником. Ніби англійський лорд в його «кантрі-істейт».

Коли Максимович не з'являвся на свою лекцію з причини «хвороби», ми знали, що все ж таки після полудня ми зустрінемося з ним в Графському парку на прогулянці з джентльменським ціпком у руках.

— «Ах, знаєте, у мене сьогодні така прикра нежить!» — казав він, ніби виправдуючи свою відсутність на годині лекцій, і демонстрував свою тяжку хворобу посиленим сяканням носа.

— «Я сьогодні ніяк не міг би прочитати лекцію, бо у мене — бачите-який носовий призвук!»

Ми, посміхаючися, висловлювали Максимовичу своє співчуття з приводу його наглої хвороби й бажали скоршого одужання.

При зустрічах з студентами, він завжди дуже привітно вітався і, коли це траплялося в парку, то охоче розмовляв на громадські й політичні теми. Останне особливо приваблювало студентів: це було так незвичайно серед професури, замотеличеної в античних клясиках і міністерських обіжниках. Максимович досить одверто критикував царську бюрократію, насмішкувато ставився до самодержавства й дуже вихваляв демократії Франції й Англії, тодішніх союзників Російської імперії. Поки революція точилася в Петрограді, Ніжен був мало зачіплений подіями, але до пори часу. Коли трапилося в Петрограді збройне захоплення влади большевиками, то більшість нашого ніженського студентства сприйняла це як ніби падіння в темне провалля, що з нього не видко, що далі буде. Розуміється, ми одразу почали конферувати з Максимовичем у парку під час його чергової прогулянки. Він бадьорився й насміхався з большевиків:

—«Ось побачите, панове, що большевики протримаються при владі не більше, як пару тижнів. Вони не впораються з тим хаосом, що самі створили. Це безсумнівно! Ось побачите!»

Більшість населення була тої самої думки.

Нам хотілося вірити цьому приємному пророкуванню Максимовича, але трохи залишалося й сумніву: а може він перебільшує в своїх сподіванках? Скоро загони большевицького бандита, колишнього жандарма Муравйова захопили Ніжен, Полтаву, Київ. Максимович гуляв, як і раніше, але став задуманий і не пророкував, бо життя тепер здавалося неясним і небезпечним: чи виплатять професорам заробітну платню в наступний місяць? Люди боялися виходити з домів і хат увечорі і вночі, бо хтось постріловував то тут, то там, і ширилися чутки про грабунки і убивства. Але повесні 1918 року Українська армія й німці вигнали большевиків з України, і Максимович повеселішав, і ми разом з ним. Особливо ж він піднісся на дусі, коли стався гетьманський переворот:

—«Ось бачите! — казав він з виглядом не-

реможця. — Я ж вам казав! В Україні вже наведено лад, а большевиків прогнали, і вони скоро впадуть остаточно. Це питання тільки короткого часу. Корнілов... Колчак... Я помилявся тільки у визначенні часу, коли вони, большевики, впадуть, але несумнівно, що вони скоро впадуть!»

В Ніжені появився гетьманський повітовий староста, колишній поміщик Висоцький, що почав управляти містом і повітом. Максимович став своєю людиною в домі Висоцьких, що на Гімназіяльній вулиці. Якось повесні 1918 року він сказав мені:

—«В родині Висоцьких є три хлопці передшкільного й шкільного віку. Батьки підшукують репетитора для цих хлопців, бо не мають наміру віддавати старшого сина до гімназії, бо чому його там тепер навчать — то Бог знає. А меншим взагалі ще рано до школи. Тому я хочу порадити їм Вас, як репетитора. Раджу вам приняти цю пропозицію: вони добре платитимуть».

Я погодився, бо всі ми, студенти, підробляли репетиторством. А чиї діти — то було питання другорядне. Таким чином я почав щовечора ходити до Висоцьких і там навчав читанню, писанню й рахункам: Сергія років 9-ти, Василя років 7-ми і Андрія років 5-ти. Хлопці були навдивовижу слухняні й цікаві до науки. Головною їх вихователькою була француженка, що з нею вони проводили весь свій час, так що розмовляли переважно французькою мовою. Наслідки були наявні: старший трохи розумів російську мову, середній — значно гірше, а Андрій майже нічого не розумів. Пані Висоцька казала мені:

—«Ради Бога, привчіть їх до російської мови, бо інакше вони цілком офранцузяться. Це було б дуже прикро! Рятуйте ситуацію!»

Про українську мову балачки не було. Для купівлі потрібних книжок було відкрито необмежений кредит: я придбав для дітей ріжних книжок для кожного з них віку. Займався з кожним з них я окремо, по черзі, бо вік і знання їхні були ріжні. Але після вправ з кожним з них відповідно до віку, я запрошував їх всіх разом до кімнати навчання: старші сідали по обох боках мене, а Андрій любив залізти мені на коліна. Тоді я читав їм яку-небудь історичну книжку або щонебудь з хрестоматії. Слухали вони з надзвичайною увагою і засипали мене питаннями. Але одного разу трапилася пригода, що нагадала про наявність у світі «клясової боротьби». В хрестоматії була відома картинка: Лев Толстой оре землю плугом, і відповідне пояснення про працю орача-селянина. Діти спитали мене про значення картинки. Я пояснив. Це справило на них таке глибоке враження, що напевно вони поділились ним з батьками. Другого дня, коли я прийшов на заняття, сам Висоцький появився в кімнаті і досить гостро попередив мене, щоб я не отруював думки його дітей ліберальними ідеями про співчуття до селян і т. інш. Для мене не було секретом, що на селах було незадоволення гетьманською владою, а Висоцький же був представником саме цієї влади в Ніженському повіті. Дружина Висоцького була значно примирливішою до мого «лібералізму». Максимович казав мені, що вона була дуже задоволена моїм репетиторством, як хатнього вчителя її дітей. Одночасно з падінням гетьмана зник з Ніжена й Висоцький з родиною. Трохи пізніше його захопили в Житомирі большевики й розстріляли.

Падіння гетьманського режиму обезкуражило Максимовича, і він вже не наважувався пророкувати про скоре й неминуче падіння большевизму. Ще під час свого добробуту в 1918-му році пані Висоцька якось сказала мені про Максимовича:

—«Ваш Георгій Андрієвич дуже практична й з гарним успіхом людина. Він ніколи не робить нічого зайвого, а тільки те, що конечно для нього потрібно. Ось він написав тільки дві книжки, але ж то дисертації, що були необхідні йому для отримання двох вчених ступнів. Побачите, що він не напише більше жодної книжки, бо то вже йому не потрібно: третього ступня немає.» Обоє Висоцькі дуже прихильно ставилися до Максимовича і мабуть знали його здавна.

Нам Максимович викладав на І-му курсі дві науки: космографію — в першому семестрі, і політичну економію — в другому. На вступній лекції з космографії він пояснив нам, що космографія не є його фахом, але ж за програмою Інституту її треба викладати для студентів-початківців, бо вони колись будуть вчителями не тільки історії але й географії. Через те, що ніхто з інших професорів не хотів взяти на себе цей курс, то погодився взяти він, наймолодший з професорів:

—«Треба ж з чогось існувати?» — пояснив він одверто, здобувши цим повне зрозуміння студентів.

Для своїх лекцій з космографії Максимович приготував власної системи «скрипти» тобто чимало аркушів паперу, списаних його дрібним почерком автоматичною писалкою. Здається, він використав для цього «Популярну астрономію» Флямаріона абощо. Вичитував він з своїх скриптів просто й ясно, так що можна було слухати без нудоти. Але часто траплялися непорозуміння:

—«Планета Венера, знаєте, це дуже велика планета... Її вага така-то... Її діяметр такий-то...» (вичитував він з скрипта, але потім, схаменувшися, додавав: «Пробачте, — я помилився: я перескочив на інший аркуш, і всі ці дані стосуються планети Юпітер. Прошу вас мати це на увазі й виправити у ваших записках».

Далі лекція тривала звичною ходою. Студенти не ставили таких помилок у провину Максимовичу, адже, він сам попередив, що він викладатиме цей курс з обов'язку, так само як ми студенти, повинні прослухати цей курс теж з обов'язку. Коли під Різдво були семестрові іспити, т. зв. «репетиції», то ми відповідали Максимовичу в тому самому характері, як він нам читав свої лекції з космографії:

—«Планета Венера — дуже велика планета... Забув, який її діяметр... Але, здається, менша за Юпітер, наскільки я пригадую...»

Максимович цілком задовольнявся з таких відповідей, бо скриптів не було при ньому, щоб пригадати діяметр тої чи іншої планети. Всі першокурсники отримували у нього за космографію відмінну оцінку, хіба що хтонебудь соромився відповідати так, як всі ми, і тому мовчав. За мовчанку належало отримати «задовільно».

В другому семестрі Максимович почав курс «політичної економії». Але він одразу попередив нас, що семестр короткий і викласти нормальний курс політичної економії тяжко при одній двохгодинній лекції на тиждень. Тому він буде викладати дещо з сучасної економіки Росії, — для істориків це згодиться знати. Він одразу взявся за аграрне питання в тодішній Росії: реформа 1861-го року, її наслідки, столипинська «одрубна» реформа, що тоді гаряче дискутувалася в пресі, фінанси Росії і т. інш. Такі лекції, викладені простою зрозумілою мовою,, були наче вікно в життя, пояснювали нам сучасність, і були незмірно далеко від нудних пригод змови Катіліни або Югуртинських війн. Студенти з таким зацікавленням сприймали ці лекції, що деякі ентузіясти вирішили одного разу влаштувати Максимовичу овацію. Коли він, після дзвоника, кінчив виклад і виходив з авдиторії, то всі студенти встали й гаряче йому апльодували. Максимович підійшов вже до дверей, але завернувся й сказав студентам:

—«Панове, я дуже дякую вам на вашу прихильну оцінку моєї лекції, але прошу вас ніколи більше цього не робити, бо мені від цього можуть бути поважні неприємності».

Ми його цілком зрозуміли, бо знали, що жандармерія пильно стежить і за студентами й за професорами. Більше вже ніколи ми не наважувалися вшановувати оваціями нашого популярного професора. Щодо його популярности, то треба згадати, що на його лекції з «політичної економії» приходили послухати студенти навіть інших курсів і то не малим числом, так що авдиторія на цих лекціях була переповненою.

Коли прошуміла лютнева революція 1917 року, Максимович використав нову ситуацію для того, щоб провести через Конференцію Професорів Інституту ухвалу, що дозволяла йому розпочати для нас, тоді істориків 3-го курсу, спеціяльний курс історіографії України. Обставини були сприятливі: широкий український національно-визвольний рух подіяв навіть на стару інститутську ретроградну професуру, а міністерство в Петрограді вже не могло б стримати Інститут від цього «революційного» кроку, бо не мало вже сили. Цей курс Максимовича був ніби вступом до історії України козацько-гетьманських часів, бо був присвячений огляду й аналізі виключно козацьких літописів XVII — XVIII стол. Наш інтерес до цього курсу збігався з щирим наміром Максимовича увести нас в сферу рідної історії.

—«Я, знаєте, належу до старовинного українського старшинського роду Максимовичів, що їх Петро 1-й, після своєї перемоги над гетьманом Мазепою, позбавив їхніх родових маєтків, — і наш рід збіднів таким чином. Але традицію свого роду я продовжую.»

Лекції свої Максимович завжди викладав російською мовою, хоч не заперечував потреби перейти на українську мову — «трохи згодом».

В ділянці історії України Максимович проявив себе далеко краще обізнаним, ніж в курсі космографії. Тоді ми довідалися, що він був учнем проф. Довнар-Запольського, у Києві, і був автором двох дисертацій з історії України XVIII стол.: магістерської — «Малороссия в управлении графа П. Румянцева-Задунайского», Ніжен 1913 р., і докторської — «Выборы и наказы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г.», ч. I, Ніжен, 1917 р.

Під час семінарських занять Максимович дав нам уявлення й щодо архівних джерел для історії України: він був ознайомлений зі збірками документів в архівах Києва, Москви й Чернігова. Тому, коли наприкінці 1917 року я виїздив на Різдвяні вакації до Чернігова, то Максимович порадив мені й дав, як семінарське завдання, доручення одвідати архів у Будинку Мазепи в Чернігові і там пошукати архівних матеріялів для якоїнебудь теми з історії України з часів Гетьманщини. Так я й зробив. Але моя поява в Будинку Мазепи справила на тамошніх архівістів враження прикрого вторгнення якогось настирливого чужинця. Життя їхне

текло як болотяна спокійна річка, аж ось... хтось з'явився з незрозумілими запитаннями й намірами! Завідувач цього архіву Чернігівського Губернського Правління, старий, хворий на ноги, якийсь «надворний советнік», приходив до свого архіву тільки для того, щоб «одкушати» там чашку чаю після прослухання Богослужби в Спасо-Преображенському Соборі, що поруч з Будинком Мазепи. Коли дзвони Собору вже били на закінчення, сторож архіву Ждан-Жлоба-Бублик-Погорільський, з дрібнопоміс-них дворян Чернігівського повіту, вже мав киплячий самовар, і тоді починалося чаювання двох сивих дідів, охоронців архіву у Будинку Мазепи. Завідувач неспішно пив «у прикуску» свій чай, оповідаючи, хто служив сьогодні в Соборі, як співав хор, хто був присутній тощо. Жодних інших справ не було. Ще перед революцією одного дня прийшла до них паперчина з Губернського Правління з розпорядженням знайти в архіві якусь довідку за XIX століття. Збуджені таким актом уряду два архівісти знайшли негайно стару несписану канцелярійну книжку, найменували її «Книга входящих дел», записали туди присланну ним паперчину, і... на тому скінчилося. Більше в тому році жодних «справ» до них вже не вступало. Після революції не стало Губернського Правління, — то значить, зникла навіть можливість будьяких службових турбот. А в Соборі Богослужби відбувалися регулярно, і самовар у Бублика розпалювався в належну годину регулярно. Таким чином завідувач і Бублик продовжували виконувати свої обов'язки щоденного «присутствія» і чаепиття за своєю багаторічною звичкою.

А тут з'явився зненацька я й почав домагатися чогось небувалого: щоб мені показали реєстри справ, щоб я міг знайти в них щонебудь для дослідження і т. інш. Бублик (називаю його так коротко, бо повне його прізвище ніби було, — як шуткували на Лісковиці, де він жив, — Табу-Табу-Табунець — Буланенький Молодець — Ждан-Жлоба-Бублик - Погорільський) наказав мені сидіти й чекати завідателя, коли той «зволять» прийти з Собору. Нарешті кульгавий старий прийшов. Він зрозумів мене краще, ніж Бублик, і наказав Бубликові:

— Принесіть панові яку-небудь зв'язку справ з XVIII століття. Ви знаєте, де це є».

Бублик приніс мені покриту порохами двох століть зв'язку старого паперу (ще ганчіркового) і ляпнув мені її на край столу. Курява порохів піднеслася аж до стелі. Жодних каталогів вони мені не дали. Пізніше, коли я завідував Чернігівським Краєвим Історичним Архівом, я знайшов там ці реєстри-каталоги і користувався ними. Те, що приніс мені Бублик, — була в'язка листування щодо постачання армії Рум'янцева-Задунайського, коли вона оперувала в Україні в другій половині XVIII стол.: раціони і порціони солдатські й офіцерські, фуражировка серед населення, крадіжки тощо. Розуміється, починати досліджувати історію України того часу з таких дріб'язків — то було нісенітницею. Але у мене не було іншого виходу: завідувач «дозволив» мені одну зв'язку паперів на вибір Бублика. Попивши свій чай, завідувач пішов додому. А Бублик, теж попивши чай, приніс мені загадану одну зв'язку, і більше нічого не хотів знати, або удавав, що не розуміє мене. Декілька днів я наполегливо перечитував пожовклі й вицвілі аркуші паперу, виписував звідти одноманітні відомості про раціони й порціони і таким чином накопичив декілька зошитів замітоk, що їх і привіз після канікул своєму вчителеві — Максимовичу. Влаштували засідання семінару з історії України, і я доповів, що мене спіткало в Будинку Мазепи і які «здобутки» для науки мені пощастило зробити за дні вакацій. Пам'ятаю, що мені самому було ніяково й смішно доповідати, на що я витратив час. Але Максимович поставився до моєї невдачі поблажливо, похвалив мене за наполегливість, не зважаючи на нікчемні наслідки, і підбадьорив мене надією на більші успіхи в майбутньому.

Слідуючим спеціяльним курсом з історії України для істориків 3-го курсу були лекції Максимовича про козаччину перед Богданом Хмельницьким. Він орієнтувався при тому головним чином на книжку проф. М. П. Василенка — «Очерки по истории Западной Руси и Украины», 1916 р. За цією книжкою ми пізніше здавали й «зачоти» на репетиціях наприкінці року.

Після лекцій Максимовича й власного читання наш обрій знання з історії України помітно поширився. Всі учасники семінару з історії України виявляли зацікавлення нашою рідною історією. Тоді, після нашого переходу на 4-й, останній курс навчання, коли ми повинні були вже писати кандидатські праці за фахом для отримання ступня кандидата історичних наук, Максимович запропонував тим з нас, хто хотів би спеціялізуватись з історії України, взяти собі належну тему для кандидатської праці. Максимович мав подати ці теми на затвердження Конференції Професорів. Я обрав собі тему — «Данило Апостол і його гетьманство». М. Н. Петровський обрав темою — «Козацькі війни перед Б. Хмельницьким». Більше ніхто з того випуску не взяв собі тем з історії України. Влітку й восени 1918 р. я наполегливо працював над своєю темою, використовуючи для цього бібліотеки

Інституту та Чернігівської Духовної Семінарії, де мені дав повний доступ до книжок мій колишній учитель В. Г. Дроздов. Під час писання цієї праці, Максимович неодноразово запрошував мене до себе приватно, і ми розмовляли й на тему цієї праці й про всяке інше: про університетські порядки, про ріжних професорів Києва, Москви, Петрограда, Харкова, про їхні дивацтва, помилки й т. інш. Після Різдва 1918-19 р. я подав Максимовичу свій рукопис, що охоплював декілька сот сторінок дрібного письма. Максимович рецензував мою й М. Н. Петровського праці на Конференції Професорів, і остання ухвалила не тільки надати нам ступінь кандидатів історії України, але й порушила клопотання про залишення нас при Київському Університеті для підготовки для професури. Максимович був цілком задоволений своїм педагогічним успіхом. В цій праці я використав виключно друковані джерела, бо для розшуків в архівах не було ні часу, ні можливости. Рукопис цей зберігався у мене весь час аж до 2-ої війни. За той час, ще перед моїм ув'язненням органами ГПУ в 1933 році, я значно поповнив свою тему, використавши численні архівні джерела в Харківському, Київському, двох Московських, Ленінградському архівах і дещо з Дніпропетровського Історичного Музею. В 1928-му році на підставі тих матеріялів я зробив доповідь на засіданні Історичної Секції УВАН, під головуванням ак. М. С. Грушевського, про політичні відносини України й Росії за часів гетьмана Апостола. Цю доповідь в тому самому році, пізніше, я повторив на катедрі історії України проф. М. Яворського в Харкові, на його запрошення. А в 1931 році я доповідав на засіданні Інституту Історії Української Культури ак. Д. І. Багалія в Харкові на тему — «Фінанси України за доби гетьмана Апостола». Ці всі численні архівні виписки — матеріяли і переписані на машинці готові розділи праці напевно загинули в моїй квартирі в Харкові, після того, як я виїхав звідти в 1943-му році, рятуючись від большевиків. Але доля моєї кандидатської початкової праці-рукопису була химернішою. Мені пощастило вивезти її в серпні 1943-го року, коли я одвідав востаннє Харків на декілька годин. Той рукопис я залишив у Львові. Що з ним сталося далі — я не знаю.

З Семінару історії України, керованому проф. Максимовичем, вийшли й інші молоді дослідники, як наприклад, Анатолій Єршов, що також займався козацькими літописами, Володимир Євфімовський, що написав декілька власних праць, а головне — допомагав ак. М. С. Грушевському, збираючи й коментуючи матеріяли з Московського архіву для 9-го й 10-го томів «Історії України-Руси», В. Фесенко та інш. Але з 1920 року Ніженський Інститут був реорганізований совєтською владою на Інститут Народньої Освіти, при чому його науково-дослідчі функції було скасовано, — власне він став учительським інститутом, і тільки пізніше, з 1923-го року, знову було відновлено наукову працю й підготовку науковців при ньому, при Катедрі історії культури, керованої проф. В. І. Резановим, видатним знавцем історії російської та української літератур. Можливо, що це обмеження наукових функцій Інституту в період 1920-23 рр. спонукало Максимовича залишити Ніжен і перевестися на катедру професора російської історії Симферопільського Університету. Перед тим, як залишити Ніжен, Максимович листовно запропонував мені переїхати до Ніжена й зайняти там його катедру. В той час я вже викладав історію України в Чернігівському ІНО і завідував Чернігівським Краєвим Історичним Архівом. Мені не здавалося доцільним міняти місце мого проживання, тим більше, що Чернігів був губерніяльним містом і в ньому були ширші можливості для навчання й для досліджень. Тому я одмовився від пропозиції, подякувавши Максимовичу. Після цього Максимович запросив на своє місце М. Н. Петровського, що проживав тоді і вчителював в одному селі Сосницького повіту на Чернігівщині.

Зустрівся знову з Максимовичем я значно пізніше, восени 1929 року, коли він приїхав на Всеукраїнський З'їзд Сходознавців до Харкова й був обраний дійсним членом Катедри (пізніше — Інституту) Історії Української Культури ак. Д. І. Багалія. Для своєї інавгураційної доповіді на Катедрі Максимович привіз якісь свої старі матеріяли з архівних розшуків для історії України XVIII стол. Доповідь не була цікавою ні щодо змісту, ні щодо форми. Але Катедра сприйняла її позитивно, бо Д. І. Багалій знав Максимовича багато років перед цим, коли Максимович досліджував джерела для своїх обох дисертацій в Харківському Архіві Давніх Актів, що був тоді при Університеті, де Багалій був професором і ректором. Максимович в той приїзд до Харкова одвідав мене вдома і моя родина почастувала його обідом. Немало було при тому згадано й про Ніжен та минулі роки.

Покійний вже завідувач Харківського Центрального Історичного Архіву Є. М. Іванов якось наприкінці 20-х років оповів мені, як Максимович підготовлював свої дві дисертації за матеріялами Архіву Малоросійської Колегії.

—«Ми приносили йому справи. Він їх пере-

листував і зазначав, які аркуші треба скопіювати. Переписчиця копіювала для нього ці вибрані сторінки, а він потім зліпив їх у дві книжки.»

Дійсно, коли читати ці дві дисертації Максимовича, особливо другу, — докторську, — то впадає в очі перевага сировинних матеріялів, що їх скомпоновано докупи. Але ж це була майже недосліджена доба після ліквідації гетьманату в Україні, і тому така перша публікація джерел мала свою немалу вагу. Після слів Є. М. Іванова, я згадав опінію пані Висоцької щодо практичности Максимовича, який ніколи не обтяжував себе працею, поза тим, що було мінімально потрібно для науково-академічної кар'єри.

В скорому часі після харківської зустрічі, я знову побачив Максимовича, коли в травні 1930 року я одвідав Симферопіль і прожив там три тижні, вивчаючи арабо-турецьку палеографію у професора Симферопільського Університету Османа Акчокракли. Декілька разів Максимович запрошував мене до себе «на чашку чаю». Прийняття влаштовувала його дружина, француженка, що з нею я познайомився ще в Ніжені. Вона тепер викладала в Симферопільському Університеті цю свою рідну мову для студентів. В домі Максимовича я тоді познайомився з його сином Аліком (не пригадую його повного імени), що його я колись бачив ще в Ніжені учнем клясичної гімназії. Тепер він був вже членом компартії і заступн. наркома освіти Кримської АССР. Це був високий білявий молодик, зосереджений і діловий. Казали, що Кримський наркомосвіти тримався в порядку виключно керівництвом Аліка, бо сам нарком, місцевий тюрок не був дуже здатний для бюрократичної праці. Можна було легко зрозуміти, що становище Максимовича значно підсилювалося позицією його сина в Симферополі. Максимович, здавалося, нічого не мав проти того, що його син належав до компартії. Це була світоглядова зміна віх, порівняльно до поглядів його десять років перед цим. Здається, пізніше, після «чисток» Алік упав з свого високого посту. Можливо, через це Максимович покинув і Симферопіль.

Назавжди пам'ятною залишилася наша зустріч у проф. Османа Акчокракли в домі останнього. Коли я закінчив свої студії у нього, то Акчокракли запросив мене й Максимовича до себе на «чебуреки» (кримська тюркська їжа: великі вареники, начинені бараниною і зварені в баранячому лої). Акчокракли хотів похвалитися своєю національною стравою. До чебуреків було подано чудове кримське вино — знаменитий мускатель. Дружина Акчокракли приносила нам свіжо зварені чебуреки, і не було можливости утриматися від безконечного їдження їх, охолоджуваного мускателем. Це була лукуліївська трапеза! Дійсно, кримські тюрки могли гордитися своєю національною культурою їжі. Московські кислі «шті» — то просто помиї в порівнянні з шляхетною їжою, принесеною кочовниками монгольських степів у Крим. З чебуреками можуть змагатися тільки українські вареники з сиром під сметаною, — але це вже інша культура, хліборобська, а кримські чебуреки — то культура номадів, скотарів.

Під час споживання чебуреків, розв'язались наші язики, і я почав дорікати Акчокракли про те, чому кримські тюрки не змагаються міцніше за опанування політичним і культурним життям своєї країни? Акчокракли був професором тюркської мови й літератури в Симферопільському Університеті, на т. зв. «Татарському Факультеті».

—Ах! — зідхав Акчокракли, — мої студенти кажуть мені: «З татарської мови ми не будемо їсти хліба. Їстимемо хліб ми з російської мови». Тому Татарський Факультет все меншає і менш студентів у мене!

Коли я далі наполягав на потребу для кримських тюрків ширше творити свою літературу, науку, мистецтво тощо, бо для цього є тепер немалі можливості, — то Акчокракли ще глибше зідхав, і нарешті побіг до вікна й зачинив його, хоч стояла тоді травнева спека і свіжіше повітря було вкрай потрібне в кімнаті. Акчокракли таким способом ввічливо демонстрував мені, що він боїться, щоб хто-небудь не підслухав нас з вулиці. А треба сказати, що той завулок, куди виходило вікно, був зовсім порожній весь час нашого перебування у Акчокракли. Довелося мені припинити розмову на таку тему, що здавалася небезпечною для Акчокракли. Тоді Акчокракли висловив свій великий жаль, патетично вигукнувши:

—«Боже мій, Боже! До чого ми доживаємо! Я п'ятнадцять років вивчав у Стамбулі мистецтво «хатата» (каліграфія арабо-турецьким письмом). А тепер у нас, в Криму, покинули наше старе письмо й перейшли на латинку. Для чого тепер придасться моє знання? І мої студенти зовсім не хочуть навчитися у мене тому, що я знаю. Сміються з мене й з мого знання! І в такий момент приїздить до мене — пробачте — гяур, тобто Ви, і починає вивчати те, від чого наші діти відкинулися. І цей гяур за три тижні здобув більше знань і уміння писати від мене, ніж наші діти могли б здобути за цілий рік!»

Акчокракли сумно повісив голову й замовк-

нув. Максимович не пристав до нашої дискусії: його більше цікавили чебуреки й мускатель. Після нашої візити у Акчокракли, Максимович казав мені, що з його спостережень життя в Криму виглядає, що немає надії на ширший розвиток кримських тюрків. А щодо Акчокракли, то на початку 30-х років його заарештувало ГПУ, і він зник у безвісті, не зважаючи на свою надзвичайну обережність.

Після 1930 року мені не доводилося більше бачитися з Максимовичем.

Лев Биковський

ЮРІЙ ІВАНОВИЧ ЛИПА (1900-1944)
(Продовження)

Його поезії, з 1919 по 1939 рр. порозкидані по різних журналах. Окремими збірками вийшли: 1. СВІТЛІСТЬ, 1925, 2. СУВОРІСТЬ, 1931, та 3. ВІРУЮ, 1938. Про Ю. Л., як поета, доповідав на скитальщині й писав Євген Маланюк[23]).

З поміж прозових творів відзначаються:

КОЗАКИ В МОСКОВІЇ — Уперше цей твір був друкований в українському часописі на Буковині, друге видання книжкою вийшло у 1934, третє — у 1942 р. [24]).

НОТАТНИК, книжки I-III, 1936-37. Заходами добродійки Свенціцької, польської письменниці у Варшаві, і адораторки Ю. Л. «Нотатник» був перекладений, але не виданий польською мовою. Рукопис залишився, правдоподібно, у неї.

Лікарські твори, які викликали були велике зацікавлення в науковому світі Польщі (за О. Теребусом), це були статті про зела та оцінки нових специфіків в польських та українських лікарських часописах. Окремими книжками Ю. Л. видав — ФІТОТЕРАПІЮ (двічі — у 1933 і 1936 рр.) та ЛІКИ ПІД НОГАМИ (у 1943 р., накладом 5,000 прим.) .

Літературознавчі твори за цей період, поза статтями, це — БІЙ ЗА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ (у 1935 р.).

Історіософічні та політично-публіцистичні твори Ю. Л., поруч з літературними, можливо принесли йому найбільше розголосу. З них:

1. УКРАЇНСЬКА РАСА (двічі перевидана, у 1936 і 1941 рр.), та 2. УКРАЇНСЬКА ДОБА (1936 р.) — нормально й широко розійшлися по світі.

Натомість дальші три твори, які творять, наче б то, «трилогію», зазнали різних пригод, відповідно добі, в якій появилися. А саме:

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ, 1938 р. Не встигло розійтися поміж читачами, як Західню Україну зайняли москалі (1939) і більшу частину примірників знищили. Згодом цей твір Ю. Л. було перекладено, заходами добродія Жука (сина), на німецьку мову. Той переклад знаходиться й досі в рукописі, очевидно у перекладача.

2. ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА, тричі перевидана у: 1940, 1942 рр. в Варшаві та на скитальщині у 1947 році, циклостилевим способом. Разом всі ці три видання накладом тільки 500 600 примірників, цілковито розійшлися.

3. РОЗПОДІЛ РОСІЇ, 1941 р. Видане було у Варшаві накладом біля 3,000 примірників. Обкладинка роботи Галини Липової. Наклад тільки частково з'явився по українських книгарнях, решта загинула під час польського повстання у Варшаві (1944).

Останні три праці Ю. Л. вважається багатьма «Євангелією Новітнього Українства», а їх автор згодом, після смерти, заслужив на почесний титул «Апостола Новітнього Українства» (Л. Биковський).

Доповненням до «Чорноморської Доктрини був твір Ю. Л.:

4. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ПРОСТІР, Атляс, 1941 р.. Він був уложений спільно з Л. Биковським і відбитий циклостилевим способом.

Ці чотири публікації Ю. Л. поширювалися, за тодішніх обставин, майже виключно в межах всеєрманської сфери впливу, тому вони є тепер великою ріджістю.

Починаючи від 1952 р. кілька осіб у ЗДА [25]) та деякі видавництва заходилися перевидати згадані тут твори Ю. Л. В результаті тільки видавництво «Говерля», Нью Йорк, спромоглося перевидати фотографічним способом з відповідними передмовами:

1. Призначення України, 1953, друге вид., незмінене, 2. Розподіл Росії, 1954, друге вид., справлене. 3. Ліки під ногами, 1955, друге вид. незмінене і 1962 — третє видання.

Поза тим також у США, перевидано:

4. Нотатник, кн. I-III.

Проф. В. Дубровський пропонував авторові цих рядків в своєму часі, перевидати «Чорноморську Доктрину» Ю. Л. з його коментарями (Л. Биковський).

Є чутки, що певні редакційні та видавничі кола в Нью Йорку заходилися, в зв'язку з 20-літтям від часу смерти Ю. Л., видати ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ЮРІЯ ЛИПИ. Справа знаходиться в стадії збирання матеріялів, але зустрічає великі труднощі. Тому невідомо чим і коли цей шляхетний задум закінчиться?

Відбитками з «Чорноморських Збірників» вийшли: ЕМОЦІЙНІ ПЕРВНІ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ СВІТОГЛЯДІ (1942) та МІТ ПІВДНЯ (1943) у Варшаві, циклостилевим способом. На скитальщині був виданий друком СИМВОЛ ЧОРНОГО МОРЯ (1948) [26]).

До тої ж групи творів Ю. Л. належить кілька чисел циклостилевого часопису групи «Вогонь», яку згрупував Ю. Л. від 13 грудня 1939 р. довкруги себе [27]). Видавав його сам Ю. Л., під тим же заголовком, у Варшаві, в 1939-41 рр. [28]).

У 1939 р. Ю. Л. одружився з добродійкою Галиною Захаріясевич. Вона походила з давнього вірменського роду, була українкою, зі священичої греко-католицької сім'ї, родом зі Західньої України. Пані Галина була слухачкою віденської Школи прикладних Мистецтв [29]) і стипендіяткою Митрополита А. Шептицького.

Постать її як людини й мистця була вже характеризована автором цих рядків на одному з засідань Мистецької Кураторії УВАН в Нью Йорку. Тут можна лише додати, що пані Галина була також обдарованою, здібною, особливо в ділянці прикладного мистецтва, але одночасно сильною індивідуальністю. Таким чином зійшлися двоє мистців, з різними фахами, кожний закоханий у своїй царині. Тому, коли вони згідно співжили і співпрацювали — все було гаразд. Коли ж інколи бували подразнені, виникали між ними суперечки, що боляче відбивалися на якості й видайності праці Ю. Л.

Після одруження подружжя Липів найняли, з початку кімнату, а потім їм пощастило здобути окреме помешкання в Варшаві на Вспульній вул. Там у них народилося троє дітей. Одне відразу вмерло, виховалися дві доньки — Івася і Марта. Згідно бажанню матері вони були охрещені в греко-католицькому обряді [30]).

Цей життьовий крок (одруження, діти) дуже вплинув на дальший життьовий шлях та на творчість Ю. Л. гальмуючи її! Полковник М. Садовський, який був на прийнятті, під час якого відбулися випадкові заручини Ю. Л. з добродійкою Галиною Захаріясевич, знаючи добре Ю. Л. віднісся до цієї події скептично...

У тому ж подвір'ї мешкала полька — пані Гловінська зі старенькою матір'ю. Ю. Л. безкоштовно лікував старушку. На цьому ґрунті зав'язалося між цими двома родинами приятельство. Пані Гловінська стараючись віддячитися раз-ураз ставала в пригоді Липам у догляді дітей, помешкання під час їх виїздів закордон, або на вакації [31]) та остерігаючи їх перед підступними ворогами [32]). Вона також потайки любила Ю. Л., але без взаїмности [33]).

У зв'язку з одруженням Ю. Л., хрещенням його дітей та приятелюванням з високо-інтеліґентним ігуменом греко-католицького манастиря й церкви на Мйодовій вул. у Варшаві, о. Пушкарським, ходили чутки що Ю. Л. буцім то перейшов з православ'я на греко-католицизм. З запитанням в цій справі часто зверталися до мене, знаючи мої близькі взаємини з добродіями Липами. Але я ніколи не відважився питати про це Ю. Л., знаючи його понад-релігійний світогляд. Одночасно Ю. Л. був у близьких взаємовідносинах також і з проф. Ів. Огієнком, пізніше православним митрополитом Холмським дром Іларіоном, лікував його, а Митрополит звав його «своїм сином»! Ю. Л. не цікавився сучасними релігіями, а тим більше їхніми релігійними практиками. Погоджувався на все в цьому відношенні для святого спокою в родині. Сам він цікавився більше прапоганськими релігійними світоглядами наших предків і відзначався надзвичайною релігійною терпимістю. Це відбилося у його дослідницьких і синтетичних працях. Під кінець свого перебування в Варшаві Ю. Л. впадає щораз то більше в містицизм, який вже в Яворові почасти й спричинився до його загибелі.

Про себе, як дослідника й публіциста, Ю. Л. писав подекуди в «Послів'ї» до другого видання «Чорноморської Доктрини» [34]). «...Закидають мені, пише він, що завеликі речі підношу, — на то відповість тільки один рішаючий голос — **голос дійсности.** Знаю, що Захід по цій війні буде значно ослаблений, і нарешті рівновага духових сил повстане в Европі. Знаю, що довершена в головних рисах внутрішня стабілізація України і також і те, чи ми хочемо, чи ні, — але завдання наші, українські, будуть інші, як завдання Київської Руси, чи Козацької Доби. Ці завдання витворяться в душі інших мас, як досі, в інших осередках, як досі. Ані Галич, ані Київ, ані Хортиця, а інший осередок. Але всього цього мало. Мало, бо інші сили діють, крім наших европейських сил. Мала Азія і Середзем'я, і Середня Азія — близькі нам як потрійна пуповина зародкові. З неї тече наша кров і надія на нашу будуччину. Звідти й наші

свідомі й мимовільні союзники.»

«...Нарікають мої критики, що то хіба зле, коли хтось обіймає і мітологію, і геополітику, і етнографію, і мовознавство. Трудно їм мене уявити. Однак я лиш збираю досвід людей, закоханих і в політичній географії, як Степан Рудницький, і в археології, як Вадим Щербаківський, і в мітології як Тадей Зелінський, ітд. Для мене особисто зістається тільки інтуїція і конструкція задуму, — це й багато, але й не так багато, як здається декому...»

«Найголовніше відчувати напружений ритм думки, яка будує, і більше нічого не хочу ані від читачів, ані від критиків, — ані від будучности, яка буде порівнювати доктрину і дійсність»—.

Тема — «Юрій Липа як політик» вимагає окремої монографії, бо це ж головна суть його духової істоти. Тому тут тільки шкіцуємо.

Ю. Л., як політичного теоретика, треба поставити дуже високо. Натомість Ю. Л. як політик у практиці часто не дорівнює йому як теоретикові. Це пояснюється мабуть тим, що як блискучий теоретик, на дальшу мету, він діяв практично більше з примусу. Від живого мислителя життя вимагало хоч-би мінімальних не тільки реакцій, але й вчинків. Про політичні концепції Ю. Л. можемо дізнатися з його творів. Натомість його політична практика мало кому відома й потребує дослідів.

Восени 1939 року, в зв'язку з німецько-польською війною, Ю. Л. був мобілізований, як лікар, до польської армії. Він виїздив, на короткий час з Варшави.

Після розгрому поляків і приходу німців до Варшави бере він діяльну участь в українському громадсько-політичному житті, стаючи головою нового (поруч існуючого) Українського Громадського Комітету [35]). Після коротко-тривaючого урядування й різних непорозумінь з приводу цього, він відходить від офіційної громадської праці в умовах німецької окупаційної дійсности. Ю. Л. залишається в опозиції до вищезгаданої установи, віддається лікарській, публіцистичній та суспільно-політичній підпільній праці.

У зв'язку з цим на початку 1940 р. засновує він, разом з однодумцями [36]) — «Український Чорноморський Інститут». Проф. інж. Іван Шовгенів, колишній ректор Української Господарської Академії в Чехословаччині, який у той час перебував у Варшаві, очолив цю установу. Інж. економіст Лев Биковський став секретарем. Згодом, за згодою Ю. Л. були засновані ще й — «Український Океанічний» та «Суходоловий» Інститути Зі щасливої руки Ю Л та при його безпосередній, напочатку, участи, ці безстатутові установи згуртували згодом кількадесят чільніших наукових працівників. Інститути видали, впродовж 1940-1949 рр., понад сотню публікацій, деякі друком, а переважно циклостилевим способом, накладом біля 100 примірників кожна. У той спосіб Інститути виповнили порожнечу, що запанувала в українському науковому світі у той тяжкий переходовий для українства час і зберегли тяглість між попередньою українською наукою і наступними її періодами.

Серію видань Українського Чорноморського Інституту розпочав (властиво попередив) Ю. Л. своєю книгою «Чорноморська Доктрина» (Варшава 1940). Про потребу кодифікації наших розмов на цю тему говорилося задовго перед тим. Але Ю. Л. відмовчувався, хоч потайки пра, цював над цим. Щойно після одруження молодята спільно технічно оформили цю справу, впродовж своїх перших тижнів подружнього життя. Вони відбили на циклостилі, замовили обкладинку і віддали цей твір до переплетні. Звідтам, щоб не звертати уваги німців, потрохи брали зброшуровані примірники й обережно розносили по однодумцях. В січні 1940 р. принесли й до мене кількадесять примірників на склад, роблячи тим мені новорічну несподіванку. По дорозі з переплетні валізка з книгами розчинилася й вони висипались на хідник! З острахом розглядаючись на всі сторони, позбирали й принесли в поспіху до мене. Такі то були умови тодішньої небезпечної української підпільної видавничої діяльности.

Починаючи від 1941 р. хоробливий ритм життя під німецькою окупацією на «Сході», і зокрема в Варшаві, шалено прискорився. Різні дії і антидії зростали й поширювалися. Кількісно і своєю жорстокістю вони затьмарювали тверезу орієнтацію як гнобителів, так і гноблених. Відрухи й зденервованість доходили до свого вершка. Відчувалося, що такий стан на довше не втримається. Ю. Л. намагався відчути й зрозуміти зариси майбутнього, що мало настати по цих катаклізмах. З цією метою він задумав цикль відповідних статтів під заголовками: «Розмова з малярем», «Розмова з істориком», тощо. Вони мали охопити все коло життя й знання. Статтів мало бути біля 20. Автор встиг опублікувати з того біля 14 з початку в своєму часописі «Вогонь» (Варшава), згодом в «Краківських Вістях» (Краків), та «Наших Днях» (Львів). Остання — написана 13 вересня 1943 р. п. з. «Розмова з математиком» була опублікована вже після його смерти, на еміграції [37]). Бачучи довкруги жахливу дійсність вибрався Ю. Л. в серпні 1941 р. разом з дружиною, при допомозі інж С. Куниці, до Берліна й Відня. Він хотів відвідати центральні німецькі уряди, де мав то-

ді впливових давніх знайомих. Він сподівався за їхнім посередництвом переконати німецькі міродайні чинники в помилковості їхніх дій та бодай виєднати якусь зміну курсу, особливо щодо українського населення. Нічого не осягнувши на зворотній дорозі гостював, разом з дружиною, у добродіїв С. і М. Куниців, в Сендзейовіцах, біля м. Ласку. З того часу зав'язалася між ними приязнь і спільні мистецько-про мислові пляни, з яких нічого з багатьох причин не вдалося здійснити.

Впродовж 1942 р. німецький похід на Схід, головно через Україну, продовжувався. Звідтіля надходили невтішні звістки про їхню поведінку з населенням й виразно зарисовувались політично-завойовницькі пляни. Серед українських патріотичних кіл запанувало пригнобленння. Одночасно й у Варшаві літо й осінь 1943 р. відзначалося все зростаючою «мексиканізацією» міста. Добродійка Галина Липова за тих умов почала щораз то більше турбуватися за долю чоловіка й дітей. Вона переймалася довколишнім жахом до того ступеня, що він перетворився у неї в психічну хворобу, ляком перед чимсь страшним, що мало статися, або загрожувало її близьким. Вона бачила що робилося на вулиці, а Ю. Л. як лікар відвідував недужих в місті й вертався іноді пізно ввечорі. Вдома, приймаючи пацієнтів, він був оточений шпигунами — українськими, російськими, німецькими й польськими.

Серед останніх була вродлива пані Х., розведена, трохи письменниця, яка лікувалась у Ю. Л. буцім-то «від нервів». Згодом вона принесла йому свої безвартісні вірші для опінії. Від цього зав'язалося «приятельство». Поволі вона ніби-то захоплюючись творами Ю. Л. вкрутилась в їхню родину. Почала часто відвідувати Липів спостерігаючи хто у них буває, і т. д. Пані Головінська відразу зорієнтувалася у її завданнях і перестерегла Ю. Л. Тоді ця пані, пізнавши автора цих рядків на приняттях у Липів, почала відвідувати мою родину у нас на помешканні в Публічній Бібліотеці, вул. Кошикова, ч. 26.

(Продовження буде)

---

23) Див. ЗБІРНИК, Юрій Липа, 1900-1944, том. I, Вісбаден-Кастель 1947, з коментарями М. Мухина у «Київі», Філадельфія, ч. 3, 1953.

24) Про залаштункову історію першого видання цієї повісти згадує у своїх споминах (писаних у 1948 р.) М. Мухин. Див. «Київ», Філадельфія, ч. 1, 1953).

25) Письменник і видавець Ю. Тищенко-Сірий, Л. Биковський й інші.

26) У Франкфурті (Майн) властиво в Дармштадті) у 1948, 16 ст., з трьома ілюстраціями, накладом 1,000 прим., але увесь наклад залишився в друкарні.

27) Ю. Липа, Л. Биковський, П. Шумовський і інші.

28) Вийшли числа 1-7-?, накладом у 50-100 прим. кожне число.

29) Kunst u. Gewerbe Schule.

30) При хрещенні Івасі кумували: автор цих рядків і вищезгадана польська письменниця пані Свєнціцька.

31) Наприклад у підваршавські околиці Радость.

32) Від самого Ю. Л., його дружини та від пані Головінської автор цих рядків знав чимало інтимних подробиць з життя Липів.

33) За спостереженнями Л. Биковськгоо.

34) Див. «Чорноморська Доктрина», Варшава, 1942, стор. 84-85.

35) На вул. Окульнік.

36) Ів. Шовгенів, Л. Биковський, П. Шумовський, О. Кулиняк, А. Огієнко, Дм. Нестеренко, М. Плечко, В. Клінгер і інші.

37) В третьому Збірнику МУР-у, п. з. «Похвала математиці», в Регензбурзі 1947 р.

ГЕРАЛЬДИКА І СФРАГІСТИКА

Д-р Роман О. Климкевич

ГЕРБИ І ПЕЧАТІ МІСТ ПІДЛЯШШЯ
(Закінчення)

14. Ломази. Містечко завдячує своє постання родові Радивиллів 1464 р., а свою самоуправу одержало 1568 р. Збереглася на жаль тільки одна міська печать (овальна, 42 × 37), що була виготовлена безсумнівно в XVII-ому столітті, на документі з 1715 р. в Архіві Пшезьдзєцьких у Варшаві. В печатному полі виображений двораменний хрест на овальному щиті, увінчаному королівською короною й оточеному покровцями. Довкільний напис сильно наднищений: PIECZECZ MIASTA . . . [21]). 1847 р. надано містові зовсім інший герб, а саме, двохпільний: у першому півполі вовча голова, а в другому орлиний кіготь. В поясненнях до російського геральдичного Альбому зазначено теж, що це давній герб міста, наданий великим князем Зиґмунтом Авґустом. Копії цього виображення збереглися в Альбомі Подчашинського і в теках Національного Музею в Варшаві. Джерела одначе нічого не кажуть про такий двохпільний герб, а вище згадана печать виразно вказує на те, що гербом Ломазів є Ягайлонський подвійний хрест — срібний у червоному полі.

15. Межилісся. Герб цієї місцевости представляє для української міської геральдики особливу важність, бо є він одним із незвичайно рідких випадків примінення міщанського родового знаку. В Данціґському Архіві збереглася печать Межилісся з XVI-го століття на документі з року 1585, округла з проміром 30 мм. і з довкільним написом: SIGILLUM - CIVITATIS - MIEDZILESIEN) В печатному полі, на ренесансовому щиті виображений чи особистий чи родовий герб посадника або місцевого війта, зложений із двох руноподібних знамен, що своїм виглядом вказує на стародавнє походження (гл. ілюстрація). М. Гумовський вважає [22]), що барва щитового поля повинна бути в цьому випадку червона, а гербове титло срібне. З цим поглядом погоджуємося з огляду на те, що переважаюча скількість давніх гербових щитів Волині й сумежних північно-західних українських волостей була червона.

16. Межиріччя. Місто було заложене в XV-ому столітті, одначе не збереглися ні давні печаті ні інші виображення гербу. Російські власті створили 1847-го року новий герб (в Альбомі Герольдії), що представляв якір з кадуцеєм Меркурія в середині, супроводжений по боках серцем і хрестиком. В поясненнях до гербу було зазначено, що це новотвір. Цей герб ніколи не діждався свого затвердження й примінення, одначе його скопіювали Б. Подчашинський для альбому в Університетській Бібліотеці, а опісля Національний Музей у Варшаві. 21. березня 1938-го року затвердило польське правительство новий герб для Межиріччя: [23]) в блакитному полі срібна підкова завершена таким же широкораменним хрестиком і супроводжена в середині срібним широкораменним хрестиком без лівого рамени. Це затвердження було безсумнівно вислідом якоїсь нам ще на жаль незнаної джерельної чи речевої знахідки останніх часів і можемо спокійно припускати, що тут маємо до діла з призабутим давнім гербом Межиріччя. Цей герб дуже подібний до родового герба «Кривда» (різниця тільки в тому, що тут хрестики золоті, а надщерблений горішній), яким користувався рід Ржевуських, як теж до герба «Любич» (обидва хрестики цілі й золоті). Герб затверджений 1938-го року вважаємо властивим гербом Межиріччя.

17. Мельник. 1440-го року одержало це місто Хелмінське самоврядне право, а 1501-го перейшло до Маґдебурзького [24]). Мельник, подібно як Володимир Волинський і Крем'янець, мав ще довгий час по одержанні німецького міського права стародавнє дідичне війтівство. Герб мусів існувати вже в XV-ому столітті, одначе не збереглися жодні давні печаті. 28. квітня 1934-го року стався він селом. Знана нам тільки одна його печать з 1922-го року з виображенням польського державного орла і з довкільним надписом у польській мові: Magistrat miasta Mielnik. Тому, що не знаємо давніх печатей, приходиться нам покищо вважати Мельник безгербовим містом чи селом.

18. Парчів. Місто одержало самоврядне німецьке право 1401-го року, отже його герб існував уже в XV-ому столітті. Найдавніша печать збереглася одначе щойно з XVI-го століття. Була вона виготовлена приблизно на початку того ж століття, її промір виносить 22 мм., містить вона в полі ще ґотичний щит з виображенням стоячого оленя, а над щитом букви SP, які слід пояснити як Sigillum Parczew. Знаходиться вона в Люблинському Архіві на документі з 1539-го року. Друга печать з 1570-го

року (30 мм), з виображенням оленя в скоку на оздобному гербовому щиті із довкільним надписом SIGILLUM CIVITATIS PARCOVIENSIS A.D-1570 знаходиться в цьому ж архіві в Люблині прикріплена до документу з 1605-го року. Третя печать (31 мм) знаходиться в Музею Чапських у Кракові при документі з XVII-го століття (без точної дати) і в своєму полі містить вона щит з виображенням оленя в ході, оточений надписом SIGILLUM CIVITATIS PARCOVIENSIS. Четверта збережена печать (35 мм) походить з XVIII століття, містить у собі вигинаний щит з виображенням оленя в ході, довкільний надпис SIGILUM CIVITATIS PARCOVIENSIS. що оточений листяною обвідкою. Прикріплена вона до двох документів: з 1778-го року в Музею Чапських і з 1790-го року в Люблинському Архіві. Російські власті вмістили 1847-го року в урядовому геральдичному альбомі подібне виображення: в червоному полі золотий олень з похиленою головою, який скубає траву. Копії цього герба попали в теки Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві. М. Гумовський уважає, що герб Парчева має зв'язок з гербом Люблинської землі[25]), що дуже можливе (герб цієї землі, що був знаний уже в XV-ому столітті, це срібний олень у скоку, з золотою короною на шиї, в червоному полі). Правильним виображенням герба міста Парчева вважаємо золотого оленя зо срібними рогами в ході в червоному щитовому полі.

19. Перемиль. Німецьке міське самоврядне право одержав Перемиль 1430-го року [26]), отже вже в першій половині XV-го століття мусіз існувати його герб. На жаль невідома нам жодна стародавна печать цього міста, як теж не вдалося нам відшукати ще якогонебудь новітнього відносного гербового виображення.

20. Пишац (Пішац). Це містечко належало до королівських дібр. Його давні печаті не збереглися. В Архіві Давніх Актів у Варшаві знаходився малюнок герба з 1847-го року з зазначенням, що це давне виображення. Можна отже припускати, що це виображення хлопця в блакитному плащі з яструбом-гороб'ятником у лівиці в червоному полі оперте на давніших печатях. Подібне виображення знаходиться в альбомі Б. Подчашинського і в копіях Національного Музею в Варшаві. М. Гумовський знайшов у вище згаданому варшавському архіві записку, що місто одержало дня 4. серпня 1769-го року від короля Станислава Августа привілей з наданням такого самого герба [27]). Це виясню̀є нам вповні постання й давність герба. Правильне виображення герба: в червоному полі стоячий хлопець природної (тілистої) барви, огорнений старосвітським блакитним плащем, який держить на простягненій лівиці зеленого яструба-гороб'ятника, зверненого в свою праву сторону.

21. Росош. Міські права були надані Росошеві в XV-ому столітті. Збереглася тільки печать з XVIII-го століття, овальна (31 × 28 мм), що містить у своєму полі бароковий і коронований щит з виображенням сидячого орла. Довкільний надпис у польській мові: PIECZEC URZEDU MIASTA ROSOSZA:. Печать прикріплена до документів з 1777-го й 1778-го років у Музею Чапських у Кракові. В XIX-ому столітті цей герб призабувся і російські власті запроєктували гербовий новотвір, що представляв стоячого лося між двома деревами. Таке ж саме виображення попало до альбому Б. Подчашинського в Національній Бібліотеці в Варшаві та до збірок варшавського Національного Музею. Не виключено теж, що російська влада створила для Росоша можемо вважати тільки виображення з бувся, лише тому, що вона могла добачуватися в ньому подібности до польського коронного орла. Такий погляд був би зовсім безпідставним, бо сфрагістичне виображення з XVIII століття вказує виразно на те, що тут маємо до діла з зовсім окремим гербовим орлом (постава, зворот голови, тощо [28]). Дійсним гербом Росоша можемо вавжати тільки виображення з XVI до XVIII-го століть: в червоному полі срібний сидячий орел, звернений у свою ліву сторону, з головою зверненою у свою праву сторону, з золотими кигтями й дзюбом.

22. Славатичі. Місто було заложене в XVII-ому столітті княжим родом Радивиллів. Збереглася тільки одна печать при документі з 1812-го року в Музею Чапських у Кракові, округла (58 мм), з гербом Радивиллів і з довкільним надписом SIGILLUM CIVITATIS SLAWATICENSIS, що починається знаком хрестика. Подібний герб запроєктовано теж за російських часів (Геральдичний Альбом з 1847-го року, збірка Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві), лише барви в ньому були неправильні: в червоному полі срібний орел з блакитним нагрудним щитиком з трьома золотими трубами [29]). Це виображення слід виправити згідно з радивиллівськими барвами: в золотому полі чорний орел з золотими кигтями й дзюбом, увінчаний червоною княжою мітрою; в червоному нагрудному щитику три чорні труби, дві над одною й звернені усниками досередини, з золотим окуттям.

23. Соколів. Місто було заложене в XVI-ому столітті, одначе давній герб затратився. Знаємо тільки новотвір з російських часів (Альбом Герольдії), а саме гласний чи іменний герб, що

вповні сприймальний: в золотому полі чорний сокіл з червоними кигтями й дзюбом, який сидить на зеленій галузі й держить у дзюбі срібний перстінь [30]).

24. Тереспіль. Дані відносно заложення міста суперечні. Можливо, що Тереспіль заложив під кінець XVII-го століття виленський кастелян Осип Б. Слушка й назвав його в честь своєї дружини Тереси, а можливо теж, що міське право було надане 1757-го року завдяки родові Флеммінґів [31]). Правдоподібно користувалося місто гербом Слушки («Остоя») або Флеммінґів, одначе давні печаті не збереглися. За російських часів створено новий герб (альбоми Герольдії, Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві), що теж вповні сприймальний: в червоному полі золотий лис у ході на зеленому горбку.

25. Янів Підляський. Міські права були надані йому завдяки луцьким єпископам (латинського обряду) 1465-го року, а до 1818-го року було це місто осідком підляських єпископів. Давні печаті не збереглися. 1847-го року запроєктувала російська влада герб, зазначуючи при цьому, що це давній герб міста, в такому вигляді: золота чаша, супроводжена вгорі Гостією й обабіч звіздами. Виображення збереглися в Альбомі Герольдії та в збірках Б. Подчашинського й Національного Музею в Варшаві. Існують поважні підстави вірити, що російська влада взяла під увагу дійсно давній герб міста, на що вказує його церковний зміст (напр. бачимо чашу в гербі міста Павлова на Холмщині, яке належало холмським єпископам латинського обряду). 1931 року звернувся Янів Підляський до Архіву Давніх Актів у Варшаві з проханням прислати йому виображення свого герба з Альбому Герольдії. В цьому ж альбомі знаходилися теж виображення гербів міст подібної назви (напр. Янова Люблинського й інших) і так через недогляд вислано йому герб, що належить Янову на Келеччині (в червоному полі голова оленя й срібна підкова Конецпольських). Відтоді Янів Підляський був переконаний, що йому належить герб Янова Келецького, і щойно М. Гумовський старався вияснити це непорозуміння. Остання передвоєнна печать цього міста (40 мм.) не містила одначе в собі цього мильного гербу, лише польського державного орла, а її довкільний надпис звучав) MAGISTRAT m. JANOWA - PODLASKIEGO [32]). Не знаємо, яким гербом користується Янів Підляський під цю пору, але його дійсним гербом може бути тільки давне виображення: в червоному полі золота чаша, супроводжена вгорі срібною Гостією й двома золотими шестираменними звіздами обабіч.

На закінчення приглянемося вище описаним печатям і гербам під оглядом їхнього змісту й стилю, часу постання та мови довкільних надписів. Беручи під увагу головні гербові титла, бачимо, що найчастіше виступає виображення Архистратига Михаїла, а саме тричі. Тут цікаво відмітити, що в українській міській геральдиці цих виображень приблизно два рази більше, ніж у польській, а це явище помітне вже під кінець середньовіччя. Людська постать (хлопець зо соколом) виступає тільки один раз і тут найбільше правдоподібний вплив західноєвропейської геральдики. Найчастіше видні на підляських міських гербах тварини: зубр, кінь, олень, лис, орел, сокіл, яструб і рак. Бачимо отже гарне зіставлення місцевої звірні та цілковиту відсутність чужинних чи фантастичних гербових звірів (як нар. левів, ґрифів, тощо). Цікаво, що зброя й військові споруди виступають тільки двічі (лук і башта) та стільки ж разів помітні господарські предмети (сніп і вага). Державно-династичні й родові герби, що знайшли применення в міській геральдиці Підляшшя, виключно старо-українського чи руcько-литовського походження: Погонь і подвійний хрест Великого Князівства, герб «Труби» Радивиллів («Лис» Сапігів має тільки місце побічного титла), старо-український лицарський герб Межиріччя і таке ж міщанське знамено в гербі Межилісся. В порівнянні до міських гербів інших українських земель (напр. Галичини) впадає в очі брак справжніх польських родових гербів. Одинокими пам'ятками польських, чи точніше кажучи, римо-католицьких церковно-геральдичних впливів є чаша та Ягнець св. Івана Хрестителя. Багатомовні теж виображення гербових звірів під оглядом свого звороту і так звірів, які звернені в свою праву сторону за звичаєм української й західно-европейської геральдики, приблизно п'ять разів більше, ніж звірів, які за звичаєм польської геральдики звернені в свою ліву сторону. Герби підляських міст поставали від XIV-го до XIX-го століть безперервно, що бачимо з відносного зіставлення описаних нами гербів: в XIV-ому — один, в XV-ому — вісім, в XVI-ому — п'ять, в XVII-ому — три, в XVIII-му — два, в XIX-ому — чотири. Найбільший розквіт підляського міського герботворення припадає всетаки на часи приналежности цієї ж землі до Руcько-литовського Великого Князівства, а не до Польської Корони, отже до перелому XV-го на XVI-е століття. Печатні довкільні надписи латинські, старо-українські й старо-

польські, а зіставлення збережених і описаних у цій статті сфрагістичних пам'яток під оглядом часу їхнього приблизного виготовлення виявляє початкову перевагу українського первня, який повільно і куди повільніше, ніж на інших українських землях під чужинецькою займанщиною, подавався під натиском спольщення. Так на печатях з XVI-го століття бачимо два староукраїнські й шість латинських надписів, на печатях з XVII-го століття три латинські й один польський надписи, а на печатях з XVIII-го століття вісім латинських і п'ять польських надписів. Очевидно, що поважна скількість речевих пам'яток і документарних джерел, що дотичать підляського міського гербівництва, не вийшла ще на денне світло чи недоступна нам під цю пору. Знаємо, що деякі інші підляські міста, як напр. Мукободи [33]), одержали свого часу німецьке самоврядне міське право, отже мусіли користуватися своїми гербовими печатями, що досі залишилися нам невідомими. Дальші відносні досліди є вдячним полем для праці українських знакознавців, бо вони чимраз виразніше виявляють справжню українськість міської геральдики й сфрагістики Підляшшя.

21. Gumowski, M.: Pieczecie i herby miejscowosci Wojewodztwa Lubelskiego. Lublin, 1959. Pag. 61.
22. Gumowski, ibidem, pag. 65.
23. "Monitor Polski", 1938, nr. 132.
24. Balinski, M., Lipinski, T.: Starozytna Polska. Warszawa, 1843-46. Vol. III. Pag. 1289.
Jakowliw, A.: Das deutsche Recht in der Ukraine. Leipzig, 1942. Pag. 67.
25. Gumowski, Pieczecie ..., pag. 70.
26. Акт Лит.-Русск. гос-ва, I., ном. 7.
27. Gumowski, ibidem, pag. 72-73.
28. Gumowski, ibidem, pag. 76-77.
29. Gumowski, ibidem, pag. 80.
30. Gumowski, M.: Herby miast polskich. Warszawa, 1960. Pag. 302.
31. Gumowski, ibidem, pag. 324.
32. Gumowski, Pieczecie..., pag. 40.
33. Jakowliw, ibidem, p. 18.

Дальша література

Chomicki, A.: Herby miast polskich. Warszawa, 1939.
Батюшков, П. Н.: Холмская Русь. С.-Петербург, 1887.
Лащенко, Р.: Лекції по історії українського права. Частина II: Литовсько-польська доба. Прага, 1-24.
Падох, Я.: Міські суди в Україні після 1648 р. Мюнхен, 1948.

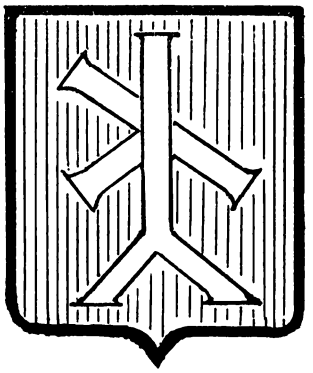

ГЕРБ МЕЖИЛІССЯ
/сучасне виображення/

ДИСКУСІЯ

Олександер Домбровський

АКТУАЛЬНІ ПОСТУЛЯТИ НА ВІДТИНКУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Немає сумнівів, що вільна українська історична наука находиться у першому ряді духових боєвих лав у змаганнях за побіду української наукової Правди в сучасній, виїмково важкій добі історії нашого народу. Така ключева позиція вільної української історичної науки на фронті духових змагань вимагає спеціяльних зусиль зі сторони представників тої ж науки на усіх можливих відтинках як науково-дослідної, так і науково-популярної діяльности, отже на полі організації наукової праці, внутрішньої консолідації наукових сил, видавничого сектору, репрезентації на форум історичної науки вільного світу координації дій, більшого зацікавлення молодими науковими силами й навіть подекуди впливами на добирання актуальної для нашого часу тематики дослідів. Тут не може бути й мови про якийсь тоталітарний спосіб розв'язки даного питання, чи насильну централізацію при рівночасному спинюванні індивідуальних починів, лише іменно про консолідацію сил і їхню координацію во ім'я кращих успіхів у змаганнях за нашу історичну Правду. Звичайно, кожний такий почин має своє максімум і мінімум практичного виконання залежно від обставин і можливостей. Булоб наївним думати в даному випадку про максімум виконання у наших еміграційних обставинах і дуже ограничених можливостях, але всеж таки щось можнаби зробити в даному напрямі. Здавалобся, що представники вільної нашої історичної науки розуміють як слід потребу консолідації сил і координації дій на томуж відтинку, а чейже дотепер небагато зроблено на цьому полі. Правда, в останніх роках виявлено деякі зусилля у тому напрямі. За стараннем ініціятивної групи повстає при УВАН у Ню-Йорку Редакційна Комісія Історичних Збірників, завданням якої є редагування Історичних Збірників, організування видавничого фонду та влаштовування щорічних Конференцій істориків і дослідників суспільних наук. Кілька таких Конференцій уже відбулося. Тепер іде старання видати перший том згаданих Історичних Збірників. Отже перший крок на відтинку консолідації й певної координації дій вільної української історичної науки є зроблений. Треба щиро привітати появу Українського Історика, як трибуни вільного слова наших істориків, де є можливість подавати важніші події з наукового життя та обмінюватися думками про сучасний стан нашої історичної науки, її завдання й можливості розвитку в вільному світі. Це також успішний крок вперед. Та все те не вичерпує ще навіть мінімальної програми діяльности українських істориків, зорганізованих у вільному світі. В обох наших наукових Установах діють історичні Секції й Комісії — кожна з них у свому засягу й секторі історичної тематики — без ніяких зв'язків між собою. Наукові публікації здебільша не мають організованого характеру в тематичному аспекті. Напівпримітивне вирішування питання, хто й з чим має їхати та репрезентувати вільну українську історичну науку на світових Конгресах істориків та нечисленні, ограничені зрештою до приватного характеру зв'язки з чужинецькими, а зокрема американськими істориками — це також Ахіллева п'ята нашої історичної науки. Реагування на фальшування нашої історії ворожими нам або непоінформовании як слід чинниками також не грішить взірцевим організованим порядком. Незаперечним фактом являється й те, що до сьогоднішнього дня не є ще узгіднена та вирішена термінологічна проблема східноевропейської історії у світлі історичної правди. Буває й таке, що зі сторони президіяльного стола Конференції істориків паде на салю голос, що, мовляв, не є ясною проблема Київської Держави в аспекті її політично-державної приналежности — до Півдня, чи Півночі (а може спільне згідно з модерною тезою совєтської історіографії?) Така «щирість» є просто роззброююча. Не хочемо присвячувати уваги тим «патріотичним» аматорам історії, які виписують різні макулятурної вартости речі «на славу неньки України». Та трапляються, правда, на щастя рідкі випадки — як протилежність до «патріотичних» аматорів історії, — що дехто ради «наукового об'єктивізму» в його розумінні здає неоправдано іменно об'єктивно-правильні позиції нашої історичної науки з різних йому самому лише відомих мотивів. Назвім це парадоксально «науковим об'єктивізмом» зі суб'єктивних мотивів (?!). Обі ці екстреми — фальшиві й трагікомічні. Правда, у вільному світі існує свобода думки й слова (дехто залюбки заслонюється тим!), а терпеливий папір приймає усе. Але хиба можна надуживати ту свободу зі шкодою для нашої історичної Правди й то в такій трагічній добі нашої історії? Згадані тут недосконалості на відтинку нашої історичної науки існували, існують й існуватимуть так, як і в інших народів, але при кращій організації збірної наукової праці, координації дій та добровільної, випливаючої зі свідомости священних обов'язків українського історика в відношенні до нашої історичної Правди, самодисципліни можнаби звести ті недосконалості до мінімум.

В нашій статті, що має дискусійний характер, ми стараємося нагадати читачеві про деякі симптоми недосконалости нашої історичної науки, не претендуючи розв'язати тут цю не легку проблему. Бо ж як може розв'язати її, одна людина, коли цілому загалові наших істориків не пощастило дотепер знайти правильну практичну розв'язку. Дехто може подумає: навіщо заторкувати це питання коли немає змоги в наших обставинах наладнати краще організацію вільної української історичної науки? Дехто піддавав думку створити організацію українських істориків у вільному світі, інші вважають, що це означалоби покликання до життя, чи вегетування ще одної установи, яка в наших умовинах не багато вирізнювалабся від інших мало активних. Ідея створення певного координаційного центру, чи як його назвати, зі сеніорату вільної української історичної науки при співпраці представників поодиноких Секцій і Комісій також має свої особисті проблеми, старший вік стоїть на перешкоді людській активності і т. д. Одним словом усе крутиться у тому блудному колесі недостачі часу, фінансів та власних особистих навантажень. Так воно дійсно є. Але незаперечною правдою являється й те, що такий стан організації вільної української історичної науки є далеко незадовільний та не дозволяє нам як слід виконати наші завдання на фронті духових змагань за остаточну побіду нашої історичної Правди. Якщо ті рядки викли-

чуть позитивну реакцію у формі виміни думок, намагань найти бодай мінімальну розв'язку справи та нехай і конструктивну критику — то завдання тої скромної статті буде виповнене.

Від Редакції:
Стаття Д-ра О. Домбровського була написана ще перед створенням Українського Історичного Товариства, яке напевно причиниться до розвитку і координації українських історичних дослідів у вільному світі.

Михайло М. Тимків

ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ НАУКИ

Дивлячись на наукові установи у фінансовому аспекті доведеться ствердити, що, незалежно від часу й місця, всім їм притаманною є одна виразна риса: всі вони для свого існування потребують меценатів. Чи буде ним старокиївський князь чи французький король, львівський митрополит чи американський філантроп, чи просто держава — всі вони уможливлюють працю науковців і наукових установ своєю фінансовою підтримкою. Наукові установи потребують фінансової допомоги, бо їхня діяльність лежить у сфері духа подальше комерційних ринків, а суспільство має обов'язок підтримувати культурні надбання.

Коли Наукове Товариство ім. Шевченка перед 1914 р. могло переживати золотий період свого розквіту, то це, мабуть, було внаслідок співпраці двох чинників. Першим була особа Михайла Грушевського, великого формату ученого і блискучого організатора наукової праці. Другим чинником були фінанси, які Грушевському вдалося змобілізувати для праці НТШ.

Був один такий рік, коли бюджет НТШ дійшов до 100,000 австрійських корон, а це в той час були великі гроші. Серед доходів НТШ у тому часі на першому місці стоїть щорічна субвенція від австрійського уряду, що доходила до 38,000 австрійських корон річно. Крім того, часом вдавалося одержати й надзвичайну одноразову допомогу. Так наприклад, у 1912 році австрійський уряд виплатив НТШ 150,000 австрійських корон на закупівлю будинку при вулиці Чарнецького ч. 24.

На другому місці серед доходів НТШ стояли пожертви приватних осіб. У 1898 р. професор петербурзької Військово-медичної Академії Павло Пелехин подарував НТШ на закупівлю будинку при вулиці Чарнецького ч. 24 240,000 австрійських корон. Іншим разом наш наддніпрянський мільйонер Василь Симиренко переслав НТШ 100,000 корон. Багатий коломийський адвокат д-р Т. Дембіцький дав для НТШ двір з 400 моргами поля в селі Белелуя біля Снятина. Крім цих трьох осіб можна б вичислити довгий ряд жертводавців наддніпрянців і галичан, світських і духовних, які своїми пожертвами підтримували НТШ у його праці.

Після першої світової війни Польща перестала давати НТШ державні субвенції. Щойно перед другою світовою війною заходи нашої парламентарної репрезентації увінчалися деяким успіхом, бо держава признала НТШ скромну річну субвенцію — 12,000 польських злотих. Перед лицем такої ситуації пожертви приватних кругів висунулися на перше місце, як найпевніше джерело доходів. Між ними найбільші були пожертви української кооперації та трьох українських греко-католицьких епархій, а зокрема митрополита Шептицького.

Третім джерелом доходів НТШ були прибутки з важливих підприємств і інвестицій. НТШ мало три дохідові підприємства: друкарню, переплетню і книгарню. У різні часи доходи цих підприємств були різні. Друкарня приносила найкращі доходи за Австрії, коли мала виключне право друкувати шкільні підручники й соймові протоколи. Тоді в друкарні працювало 45 робітників і була одною з найліпших друкарень Львова. Книгарня переживала великий розквіт під орудою Августа Дермаля. Доходи підприємств доповнювали доходи з інвестицій, зокрема за наймання помешкань у будинках НТШ при вулиці Чарнецького.

Врешті згадаймо, що деякі фонди прибували теж з продажу власних видань та публікацій. Усі ці доходи творили фінансову базу для праці НТШ у Львові. Часом вони були більші, часом менші, але загально вони вистачали на те, щоб НТШ могло успішно продовжувати свою працю.

Якже ж сьогодні справа з фінансуванням української науки? На сьогоднішній день українська наукова праця ведеться під такими фірмами, як Наукове Товариство імени Шевченка, Українська Вільна Академія Наук, Український Вільний Університет, Українське Історичне Товариство, Український Технічний Інститут, Товариство українських професорів американських університетів, Катедра Українознавства, Український Науково-Публіцистичний Інститут, «Пролог», Український Інститут бл. нам. п. Джуса і т. д.

Ми тут вирахували десять назв і то, це ще не повне число. Може з винятком двох останніх, усі вони звертаються з закликом до громадянства за фінансовою допомогою, не маючи достатньої кількости гроша. НТШ і УВАН мають крім того ще неабиякі гіпотечні борги та видатки пов'язані з вдержуванням своїх окремих будинків. Внаслідок цього багато енергії, яка могла б бути спрямована на наукову діяльність, мусить витрачатися на грошові збірки.

На еміграції українці не мають надто багато наукових талантів і фінансових засобів, щоб могли собі дозволити на роздрібнення і розтратність. Доволі імпозантна кількість українців зменшиться до ледве п'яти тисяч платників Українського Народного Фонду, які своїми національними датками конкретно підтримують українську справу. Якщо з-поміж цієї кількости відкинути приблизно половину, яка не має ніякого відношення до науки, то залишиться маленький гурт людей, не більше двох тисяч, які творять, так би мовити, запілля української вільної науки.

Все ж таки навіть при такій скромній базі ми можемо фінансово забезпечити існування українській вільній на-

уці в її наукових установах якщо сповнимо три передумови:

1. максимально використаємо джерела доходів,
2. господарюватимемо належно роздобутими фондами,
3. скоординуємо зусилля української вільної науки.

Фінансовою базою української вільної науки могла б бути своя власна українська фундація — назвімо її Фонд Української Науки. Нам треба б 500 фундаторів, що зобов'язалися б вплачувати щороку по 100.00 долярів до фундації й українська вільна наука мала б забезпечений річний бюджет у сумі 50,000 долярів. Це не надто багато, але повинно вистачити при доброму господарюванні для нормального фінансування солідної наукової установи.

Додатковим джерелом доходу могли б бути дотації від американських фундацій. Для мене досі залишається незрозумілим, як це можливе, що українська вільна наука на сьогоднішній день не одержує постійної субвенції, наприклад від Фундації Форда. Можливості такої субвенції повинні бути предметом докладного розгляду та якнайдалі йдучих зусиль.

Передумовою ефективности праці є економічне господарювання фондами. Воно необхідне також з уваги на моральне зобов'язання, яке на себе бере кожний, що приймає громадські гроші — гроші здобуті тяжкою працею наших земляків, гроші, які наш земляк відбере від своїх дітей, щоб передати своєму народові.

Ми, на еміграції ніколи не будемо в змозі нарівні з державними народами вдержувати свою власну Академію Наук, що матеріяльно забезпечувала б своїх членів так, щоб вони могли безтурботно віддатися науковій праці.

При наших скромних засобах ми можемо собі дозволити на одну солідну наукову установу, якої завданням було б координувати й стимулювати наукову працю своїх членів при допомозі конференцій, наукових комісій та публікацій.

Поряд з старішою генерацією наших учених виростає тепер молоде покоління науковців, які працюють в американських університетах і дослідних установах. І тут відкриваються великі можливості перед українською науковою установою та її координаційними функціями.

З-поміж конкретних завдань, які стоять перед українською еміграцією, ледве чи є що важніше як створення справжнього центру української вільної науки у західньому світі, що стояв би на сторожі правди про Україну та східню Европу, що втішався б загальною пошаною серед своїх і чужих з уваги на компетентність та високий науковий рівень і жвава діяльність якого могла б виправдати його існування.

Вимогою дня є координація всіх зусиль української вільної науки в одному науковому центрі. Назва такої установи несуттєва; суттєве існування і розвиток вільної української науки. Роздрібненість і розпорошення у декількох наукових установах це марнотратність у господарюванні нашою енергією, нашими талантами та нашими фінансовими засобами.

З АРХІВУ

НЕДРУКОВАНИЙ ЛИСТ ПРОФ. АНДРІЯ ЯКОВЛІВА

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Десять років тому помер сеньйор української науки на еміграції бл. п. проф. Андрій Яковлів (1872-1955). Покійний був одним із найвидатніших дослідників історії українського права і залишив по собі багато цінних праць з цеї галузі. Із найважніших монографій згадаємо «*Українсько-Московські Договори в XVII-XVIII віках*» (Праці Українського Наукового Інституту, т. 19. Варшава, 1934. стор. 175), «*Український Кодекс 1743 р.*» (Записки НТШ, т. 159. Мюнхен, 1949. стор. 211), «*Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654*» (Нью Йорк. 1954. стор. 126).

Крім того він був живим свідком і учасником українського відродження, знав особисто більшість діячів вчорашньої і нинішньої України та через усі негоди і удари життя переніс животворчий оптимізм і молодечу віру у остаточну перемогу української справи. Сливе до останніх днів свого життя Покійний цікавився всіма проявами українського життя й невтомно працював у науковій ділянці. Нижче містимо листа проф. А. Яковлева до д-ра М. Антоновича.

Андрій Яковлів Фляшинг, 14 квітня 1958.

Вельмишановний Пане Докторе!

Христос Воскрес!

Вибачте, що відповідаю запізно на Вашого листа з 30 березня. Кінчав одну пильну працю. Звільнившись, можу тепер відповісти на Ваші запити.

Про Ол. Кониського [1]), на жаль, мало зберегла моя пам'ять. Бачив його кілька разів на зборах української семінарської громади в Київі в 90-их роках мин. століття. Там і зазнайомився з ним, але це знайомство було формальне і тому не закріпилось в пам'яті. Тодішня українська молодь дивилась на нього, як на одного з найміцніших стовпів «україно фільства», твердого аж до суворости, непохитного в переконаннях, невпинного в праці, що настирливо й категорично вимагав такої ж твердости й працьовитости від всіх, в тому числі й від молодих ще адептів українства. Через те його поважали, але й боялись. Ол. Гн. Лотоцький правдиво описав його у своїх «Споминах», а треба мати на увазі, що Лотоцький був його улюбленим учнем і багато перейняв з його методу праці. Не забудьте відзначити в своїй монографії, що Ол. Кониський був одним з найголовніших і найдіяльніших фундаторів НТШ у Львові. Тодішні галицькі діячі не розуміли ваги й значіння НТШ, як розумів О. Кониський, що вже тоді передбачав, яку важливу ролю відіграє Т-во для української науки та української справи. Додам ще, що родина Старицьких-Драгоманових чомусь ставилась до Кониського якось «звисока» та критикувала його працю й твори. Про це чув я від Лесі Українки, яка негативно висловилась про першу велику біографію Т. Шевченка, написану О. Кониським. Оце й все, що можу написати Вам про О. Кониського.

Справа про родовий устрій і побут в Україні — скла-

дна й не була ще предметом глибшого досліду. Погляд В. Липинського вважаю за помилковий: традиції давнього родового життя в Україні завше були живі й ніколи не переривалися, лише за останнього часу за влади різних окупантів України ослабли. Але український народ пережив вже стільки лихоліть на протязі своєї історії і все ж таки не втратив цих традицій, то ж можна сподіватися, що не загубить їх і за цього, може, останнього лихоліття. На скільки у нашого народу родинні традиції живі, свідчать такі перевірені дані. Як відомо, за праісторичної доби предки українського народу жили під режимом матріярхату. Традиції з цього періоду народ зберіг: а) в народніх поговірках, наприклад: «батьків багато, а мати одна»; або: «батьків, як горобців у стрісі, а мати — одна» (це те саме, що римська формула: "pater semper ignotus est", б) у звичаї родові зв'язки й прізвища вести по матері, а не по батькові, в) За доби наступної — патріярхату — український народ жив родами, але цілком іншого типу, ніж московські великі родини з їх інститутами: голови роду — «большака» (діда, батька, чи старшого віком сина) та т. зв. «сноха-чества» (полової сполуки батька з невістками). Українські роди не мали такого численного складу, як московські, і вже на світанку історії придбали тенденцію ділитися на менші, самостійні родини, яких однак в'язала традиція походження від одного роду. Вже Руська Правда зафіксувала правило, що батьків двір, після його смерти переходив до наймолодшого сина, а старші сини батько виділяв ще за свого життя, даючи частину родинної землі та худоби, для закладання нового роду. Однак всі такі нові роди-родини, були між собою тісно пов'язані міцною родинною традицією походження від одного роду і в певних важливих родинних справах чи родинних урочистостях сходилися, радилися чи святкували. Цей родовий зв'язок родин спільного походження від одного роду в українського народу може більш, ніж в якого іншого, завше був і тепер лишився міцним і живим. В Україні є звичай вести свій родовід від роду батька й роду матері. В кожному з цих родів є прародичі, родичі, сини й дочки, брати й сестри в перших, в других, в третіх, в четвертих і т. д. Крім того за родичів вважаються свояки та приймаки (іноді особи з чужого роду). І всі ці численні, часом дуже численні, особи рахуються «родичами»: вони зв'язані між собою інтересами цілого роду і в пригадних випадках приймають діяльну участь в розв'язанні загальних родинних справ.

В цьому колі близьких і далеких родичів, зв'язаних часом прадавніми споминами про первісний родинний зв'язок походження від одного роду, плекається й зберігається традиція давнього родового життя українського народу. В моїй адвокатській практиці часто я чув на суді, як наші селяни доводили свої права на землю, посилаючись на родинні зв'язки: на походження від одного прародича або далекого родича, що вже за діючим законом і не вважався за родича, на приймачество і т. п., словом на якийсь родовий зв'язок з померлим, додаючи, що прохач, мовляв, працював на спірній землі за життя власника, годував його аж до смерти й по «християнському обряду» поховав. В. Липинський трохи перебільшує український індивідуалізм. Таких крайніх індивідуалістів, може, треба шукати серед мешканців великих українських міст, які (мешканці) вже одірвались від своїх родин та родинного життя своїх батьків. Але таких людей не було багато. В малих містах, на провінції та в селах родинна традиція була ще за мого часу дуже міцна, надто серед духівництва, що близько стояло до селянства, та серед нашого селянства. Не рідко було знайти в Україні цілі села чи хутори, слободи, мешканці яких були між собою споріднені, мали однакові прізвища (з додатком вуличних), вважали себе взаємно за родичів та дотримувалися традицій та звичаїв своїх далеких предків.

Подаю Вам ці короткі завваження до теми про родовий побут українського народу в додаток до тих відомостей, які Ви знайдете в працях по етнографії та в «Енциклопедії Українознавства».

З правдивою пошаною й побажанням успіху

А. Яковлів

Примітки редакції:

1) Монографію про О. Конiського М. Антоновича поміщено на сторінках Бюлетеню ЗАРЕВА ч. 2(1950) стор. 4-27 і ч. 3(1951) стор. 5-13. На бажання нині вже також покійного проф. д-р Л. Т. Білецького, що хотів видати цю працю в серії УВАН, автор цієї монографії опрацьовував ще раз матеріял про Конiського доповнюючи його новими даними. Зпоміж живих свідків, що знали ще особисто О. Я. Конiського крім бл. пам. проф. А. Яковлева автор здибав ще бл. пам. А. М. Лівицького, що був на похоронах Конiського (14. XII. 1900) і проф. д-р Л. Є. Чикаленка.

З цілком зрозумілих причин родина Старицьких-Драгоманових відносилась вороже до Конiського, зокрема під впливом М. П. Драгоманова, що був найбільшим ворогом українського «сепаратизму» (як це називав Драгоманов) взагалі й Корсунського, найяскравішого його представника, зокрема.

ПРО ЗГАСЛИХ

Б. Винар

ЄВГЕН ГЛОВІНСЬКИЙ, 1894 — 1964

Сл. п. Євген Гловінський народився першого листопада 1894 р. у імстечку Ржищів, на Київщині. В 1913 р. закінчив земську гімназію у Золотоноші. В часі війни був короткий час старшиною при артилерії у російській армії і зразу, після вибуху революції, перейшов до українського війська. Після інтернування української армії Євген Гловінський вийшов з полону аж в 1922 р. та переїхав до Чехословаччини. В 1927 р. закінчив Українську Господарську Академію у Под'ебрадах і до 1930 р. був асистентом в економічно-кооперативному факультеті при катедрі фінансової науки проф. **М. Добриловського. У** часі своїх студій у Под'ебрадах Покійний брав активну участь у студентському житті і був кількакратним головою студентської громади Академії, членом Управи ЦЕСУС-а, Товариства Українських Економістів і ін. організацій. В 1930 р. Євген Гловінський переїхав до Варшави і до 1939 р. був науковим співробітником Українського Наукового Інституту та секретарем економічного відділу, що його очолював проф. В. Садовський. У Варшаві Євген Гловінський брав також жваву участь у громадському житті і був одним з основників Спілки Українських Інженерів у Польщі, а згодом і Союзу Українських Інженерів-Емігрантів, ініціюючи з іншими провідними громадськими діячами створення Федерації Українських інженерів Галичини, Закарпаття та Еміграції, що була в той час одною з найбільших українських професійних організацій.

З 1940 до 1944 р. працює Євген Гловінський директором гарбарні Брікмана у Люблинському дистрикті, а після закінчення війни переїзджає спочатку до Австрії у Зальцбург та в 1949 р. переселюється на постійно до Мюнхену. В 1945 р. Є. Гловінський габілітувався на доцента Українського Технічно-Господарського Інституту та в 1954 р. став професором УТГІ і надзвичайним професором Українського Вільного Університету. В цьому ж році обрано проф. Гловінського дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка і дійсним членом Інституту для вивчення СССР в Мюнхені. В інституті Євген Гловінський працював як старший науковий співробітник, а від 1963 р. до своєї смерті — як заступник директора. В 1957 р. Євген Гловінський був обраний звичайним професором Українського Вільного Університету та з 1963 р. став також членом Наукової Ради Товариства Сприяння Українській Науці в Німеччині. В часі свого побуту в Мюнхені Покійний брав активну участь також у політичному житті української еміграції, будучи з рамені Українського Національно-Державного Союзу членом президії Української Національної Ради.

Наукові заінтересування помітні у Євгена Гловінського ще в молодих літах і будучи в Чехословаччині Покійний багато дописував на економічні теми до преси, як і також у тому часі появилась у періодичному виданні «Український Економіст» його перша більша розвідка про питання розрахункового балянсу України, в якій автор подає цікаві статистичні відомості про фінансове положення України в СССР. Переїхавши до Варшави, Євген Гловінський вирішив спеціялізуватись у фінансових питаннях і в часі свого співробітництва в Українському Науковому Інституті у Варшаві зробив поважний вклад у вивчення фінансового господарства України та бюджетних зв'язків між українською республікою та СССР. Будучи послідовником проф. Яснопольського — який перший в економічній науці розробив концепцію територіяльного бюджету і у своїй праці про географічний розподіл державних прибутків і витрат російської імперії звернув увагу на економічний визиск України Росією — Гловінський у своїх наукових працях пішов значно дальше. Вивчаючи питання економічного колоніялізму, проф. Гловінський у своїх працях при допомозі статистичної методи виявив недоліки популярної серед українських економістів методи торговельного балянсу, тобто обрахування співвідношення виплат які відбуваються на основі імпортів та експортів товарів за границі України. Автор розробляв у своїх працях методу т. зв. розрахункового або платіжного балянсу, що включає не тільки торговельний балянс, але і всі інші трансакції, що складають зміст платіжних розрахунків між двома країнами, Росією і Україною. У тому відношенні дослідна праця проф. Гловінського синтезувала здобутки української економічної науки в 20-их рр. в Україні, зокрема численні тоді праці українського Держпляну про вивчення територіяльного бюджету і бюджетних розрахунків України і СССР. Цій темі присвятив автор ряд розвідок і слід тут назвати зокрема дві його розвідки у «Працях» Українського Наукового Інституту, а саме: «Проблема розрахункового балянсу України» (т. 3. 1931) та «Гроші і кредит СССР за останнього періоду НЕП-у» (т. 34, 1936). Перу автора належить ґрунтовна і до сьогодні неперевершена монографія «Фінанси УССР» (Варшава, 1939), в якій науково опрацьовано питання фінансової експлуатації України. В цій праці автор користується аналітично- статистичною та історичною методою, базуючи свої висновки на матеріялах Яснопольського, Мальцева, Порша і других дореволюційних економістів — користуючись також для пореволюційного періоду статистичними матеріялами українського Держпляну з обговоренням праць Доброгаєва, Волобуєва і інших українських економістів 20-их рр.

Перші роки на еміграції після другої світової війни не були корисними для наукової праці. В часі свого перебування в Австрії містив проф. Гловінський науково-популярні статті у журналі «Керма», що виходив у Зальцбурзі («Проблеми критерія в економічній політиці», «Межі плянового господарства» та ін.) та дописував до журналів і газет, що виходили тоді в Німеччині. Переїхавши до Мюнхену, проф. Гловінський широко розгортає свою наукову працю. У виданнях Інституту для Вивчення СССР поміщено біля 50 наукових розвідок автора на теми економічні, фінансові, зовнішної і внутрішньої торгівлі СССР, тощо які друкувались у мовах українській, російській, англійській, німецькій, французькій, еспанській, турецькій та арабській. Цілий ряд статтей на економічні теми надрукував автор у суспільно-економічному додатку до газети «Сучасна Україна» 1956 -60), в журналах «Розбудова Держави», «Сучасність» та в наукових записках УТГІ. Співпрацював Покійний також і в німецьких совєтознавчих виданнях (гл. його стаття "Finanzwirtschaft" в енциклопедії "Sowjetbuch", Koeln, 1957) та був одним з редакторів економічного відділу у тематичній та гасловій енциклопедіях Українознавства, даючи до цього видання численні статті на економічні та фінансові теми. В манускрипті залишилась

написана в 1955 р. більша праця автора «Фінанси УССР, 1939-1954 рр.».

Будучи вже важко хворим Покійний ще далі турбувався майбутнім української економічної науки та болів недостачею молодих адептів, яких цікавила б українська економічна проблематика. В останньому листі до автора цих рядків з 6-го лютого 1964 р. проф. Гловінський писав: «В інститутських виданнях нема тепер праць на українську тематику, бо з 1961 р. перестав виходити Український Збірник. Розуміється можна містити статті з українською тематикою в інших виданнях Інституту, але нас українців дуже мало, ми перегружені загальносовєтською тематикою. Я оце в минулому грудні здав до англомовного квартальника свою статтю «Проблеми народнього господарства України», на яку нарешті спромігся. Коли вона вийде не знати, бо поперше матеріялу для журналу багато а місця мало, подруге — справа редакції, перекладу і друку іде надто повільно... Наші справи тепер зовсім невеселі, людей до праці немає Немає і нікого з молодих...»

Проф. Гловінський помер 7-го липня 1964 р. Відійшов один з найвизначніших економістів-фінансистів, невтомний науковий працівник і громадський діяч криштальної вдачі. І цю велику втрату українська наука сьогодні вже заступити не зможе. Вічна Йому Пам'ять.

ОГЛЯДИ — РЕЦЕНЗІЇ

Микола Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том. 178. Нью Йорк — Париж 1964. 159 стор.

Як з одної сторони принципи науково-дослідної праці на історичному відтинку, так з другої вимоги практичної великодержавної політики білої й червоної Москви на східньоевропейському просторі та оборони зацікавлених народів перед нею поставили в центрі як наукової, так і політичної уваги проблему етногенези трьох східньоєвропейських народів — українського, білоруського й московського. Речники московського великодержавного шовінізму взялися за це питання, щоби побудувати «наукову» базу для політичновеликодержавної ідеї, що всі слов'янські ріки (головно східньослов'янські) повинні злитися в одно «русске море», а представники в першу чергу вільної історичної української науки, а відтак і всі інші, які не визнають принципу підпорядкування науки політиці, стараються розв'язати це питання в умовах академічної свободи думки й слова при помочі доступних сучасній історичній науці методів науково-дослідної праці — у світлі можливого наукового об'єктивізму. Намагання представників совєтської історичної науки на виразний наказ ЦК ВКП(б) доказати за всяку ціну колишню етнічну єдність згаданих трьох народів у добі Київської Руси («єдиного прарусского народу»), а тим самим мовляв спільної історичної традиції Київської Руси- потрібне для оправдання ідеї злиття народів (читай: геноциду) в один «совєтський» народ, тобто нову редакцію старої ідеї московського великодержавного шовінізму, зактуалізували це пекуче питання і на грунті вільної української історичної науки. Вислідом того появилася праця одного з. сеніорів історичної науки, нашого медієвіста й дослідника княжої України — Проф. М. Чубатого (Микола Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй, Записки НТШ, том 178 (Нью Йорк — Париж, 1964), стр. 159). Мериторично-методологічний скелет праці є без сумніву правильний. З'ясувавши дефініцію таких термінів як «Русь» і «Руська земля», автор присвятив слушно багато уваги антропогеографічним і геополітичним факторам, зовсім різним у процесі формування тих трьох народів — українського народу (кліматично лагідний південь, степ, лісостеп, знаменита почва землі під управу, середземноморські культурні впливи головно грецькі) та зокрема московської півночі (суцільний ліс, багнисті терени, холодне підсоння, жорстокі умовини життя, фіно-алтайські впливи) при підкресленні значіння Дніпра й Дністра, що звертали розвиток нашого народу в напрямі бігу згаданих наших головних водних магістраль та Волги — в напрямі Каспійського моря та азійських просторів. Та величезна, впадаюча в очі різнородність антропогеографічних і геополітичних факторів причинилася до повстання зовсім різних під антропологічним оглядом, тобто соматологічним і психологічним, та культурно-політичним типів згаданих народів, а вже діяметрально різних, коли йде про український і московський нарід. Суцільна полоса пралісів була довгими віками непроходимою перегородою між українським півднем і фіно-московською північчю, де фінські племена творили первісну, головну етнічну субстанцію, до якої долучилися згодом і слов'янські первні, реалізуючи в той спосіб процес московської етногенези. У формації білоруського народу взяли участь балтійські етнічні елементи та слов'янські. Таким чином постали народи: праукраїно-слов'янський з огляду на замешкуючий від непам'ятних часів, принайменше від неоліту праукраїнський автохтонний субстрат (або праукраїно-ірано-слов'янський), балто-слов'янський і фіно-слов'янський (в даному випадку неслов'янські елементи змайоризували слов'янський) — подаємо в хронологічному порядку постання тих трьох народів. Ті величезні духово-культурно-політичні різниці етнічних мас Суздалі й Володимира над Клязмою спричинили сепаратизм північних колоній Київсько-Руської імперії проти Київського державного центру до тої міри, що суздальці йшли навіть з половцями й татарами проти Києва. Читач мимоволі відчуває, що автор праці слушно немов протиставить дійсний сепаратизм князів Суздалі й Володимира над Клязмою у відношенні до імперського центру в Києві так званому «сепаратизмові» українців нашої доби, як це звикли називати українську самостійно-державницьку ідею московські шовіністи. Оригінальним продуцентом культури Київської Руси були очевидно русини-українці, а консументом була ціла територія Київсько-Руської імперії з тим, що у віддалених місцях колоній творилися згодом льокальні культурні центри на базі й взорах культури Київської Руси. Автор дуже влучно розв'язує питання так званої Східної Слов'янщини, тобто терімн й поняття, які наносять стільки непорозуміння й виразни: слідів ігноранції предмету в працях «спеців» із західнього наукового світу. Східня Слов'янщина — це поняття географічне й зовнішньокультурне в змислі зовнішньокультурних залишків, придба-

них тими народами з часів їхнього життя в рямцях Київсько-Руської держави-імперії періоду 9-10 століття, тобто християнства візантійського обряду, церковно-слов'янської мови в церковній мові й обряді та кириличної азбуки. Переведена автором аналогія романських народів з поняттям так званої Східної Слов'янщини є очевидна. Поняття Східньої Слов'янщини не має ні етнічної, ні культурно-духової, ні політичної основи (стр. 109). У світлі вищесказаного питання «єдиного прарусского народу» та якоїсь «прарусской мови», форсованих фікційних ідей білим та червоним царатом московського Кремля, не може бути навіть матеріялом до поважних, академічних дискусій головно сьогодні, в часі незвичайного розвитку історичних наук. Треба признати, що деякі місця аргументацій автора праці є надзвичайно вдалі та вказують на «глибинне знання» поодиноких питань даної тематики.

Шановний автор самий признає, що його праця не вичерпує зовсім теми й не ставить крапки над «і», тобто, що «ця вдячна тема очікує ще на автора фундаментальнійшої та ширшої студії» (стр. 7). Рецензент дійсно погоджується з тою думкою автора. Ця праця потребує другого, доповненого видання з деякими обширніше потрактованими розділами. І так розділ третий — Праісторія Київської Руси-України (має всього чотири сторінки) повинен бути обов'язково поширений в десятеро. Автор згадує трипільців і відтак переходить відразу до... антів. Та ж між трипільцями й антами є дві тисячі років «з гаком» хронологічної прірви, яку треба чимсь заповнити. Ми є в тому щасливому положенні, що ми диспонуємо тим «щось», яким можемо заповнити згадану прірву, бо де як де, але на нашій території таки не було тої порожнечі Торічеллього в історичному змислі. Археологічний матеріял і писані джерела, а в тому головне — Скитія Геродота дають нам багато матеріялу для проблеми праукраїнської етногенези. При цьому сама собою насувається проблема слов'янської прабатьківщини, проблема мовчанки писаних джерел про праукраїнський етнічний субстрат та взагалі слов'ян до часу мандрівки народів, що треба вияснити читачеві. Кожний критично думаючий навіть аматор історії поставить питання: а що було між трипільцями й антами? Правда, медієвіст, знавець княжої України не має спроможности вивчити безпосередньо тих матеріялів і джерел пра- і ранньоісторичної доби, чи радше діб. А зрештою було б можливо ще краще коли б цей розділ опрацював той, хто присвятився праісторії й ранній історії України (навіть і тут мусіла би бути відповідна співпраця кількох спеціялістів — кам'яна епоха в своїх трьох головних фазах, палеометалева доба (енеоліт) та вкінці рання історія від перших проблисків грецької колонізації через добу Геродотової Скитії до початків мандрівки народів, а згодом після того більшої етнічної стабільности та початків слов'янства під назвою антів). А середньовіччя належало би вже неподільно до медієвіста. Зрештою тут іде не лише про територію сучасної України, але й східньоевропейського простору. Не від речі було б порівняти археологічний матеріял української етнографічної території з таким же московської півночі та зокрема фолкльорно-етнографічний матеріял України з таким же Московщини, що показало б різницю духово-культурного обличчя обох екстремально різних народів. Сама згадка про «Повість временних літ», «Поучення дітям» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігореві» та «Руську Правду» — скодифікування прастарого звичаєвого права Руси-України навіть без переведення поверховної аналізи змісту згаданих творів не вичерпує теми про культурні надбання Київської Руси та її творця руссько-українського народу. Другим розділом, що вимагає ширшого опрацювання — це одинадцятий розділ — Формація білоруського народу. Автор не згадав у цьому розділі ані одним словом про прийняту сьогодня в тому й між білорусами теорію балто слов'янського походження білорусів. Щойно у своїх «Кінцевих тезах» (13) автор подає одним реченням, що етнічним субстратом білоруського народу були прапредки нинішніх литовців і латишів. Географічна ономастика Білоруси свідчить про той прабалтійський період. Автор крім деяких праць українських авторів узглядніює головно праці совєтських дослідників. Треба було узглядниги також праці білоруських дослідників і більше дореволюційних, а в тому такі, як — Карскій Е. (Бьлоруссы, том I, Варшава, 1903), більше праць Шахматова, Прьснякова, тощо, а в тому й Станкевіча. Автор цитує приміром працю А. Коцевалова (Ukraine's participation in the cultural activity of the ancient world, *The Ukrainian Quarterly*, vol. V, No 3, 1949) в ціли доказування зовсім евідентних речей, в даному випадку впливу грецьких колоній на культуру античної України. А зате іншу працю Коцевалова (Античная история и культура Северного Причерноморья в советском научном исследовании, Мюнхен, 1955, Видавництво Мюнхенського Інституту Дослідів СССР), яку треба було узглядниги, автор переочив. Коли б шановний автор переглянув був цитовану нами працю Коцевалова, то не писав би в зв'язку з обговорюванням посилених дослідів совєтських істориків і археологів над минулим античної України та головно розкопок, переведених на руїнах грецьких чорноморських колоній, що «на їх основі доказано, що грецький світ мав далеко більший вплив на прапредків українського народу, ніж досі думали (стор. 125). З контексту виходить виразно, що автор приписує совєтським дослідникам на основі їхніх археологічних розкопок погляд, що, мовляв, грецький світ мав далеко більший вплив на землі України, ніж досі думано. Тимчасом саме навпаки, в совєтській історіографії подибуємо намагання поменшити значіння грецьких культурних впливів на наші землі та видвигати культурний рівень місцевого елементу, що нібито в деяких випадках не уступав грецькій культурі. На їх думку грецька культура причорноморських колоній могла розвиватися і приниматися успішно серед місцевого елементу лише внаслідок відповідного цивілізаційного рівня туземного населення, яке нераз ривалізувало з грецькою культурою (диви цит. праця Коцевалова, стр. 26 і дальше). Деякі патріотичні тенденції совєтських дослідників ідуть нераз за далеко. Ще одна мала заввага: Вячеслава Заїкина не можна зачисляти до західньоукраїнських істориків, як це робить автор на стр 15. Чому автор вживає терміну «російський нарід», коли самий підкреслює те, що москалі присвоїли собі стару назву України — «Русь» й що назви «Росія» і «російський» мають у собі історичну неправильність (стр. 22). Невже ж автор боїться обидити тих, які присвоюють собі нашу історичну традицію, нашу стару національну назву, а нам, як народові права існування? І чи назви — Московщина, москвин московський — є дійсно обидою?

—Це ті скромні й приязні завваги, що їх ми маємо відносно рецензованої нами праці, яка позатим є без сумніву цінним вкладом в нашу історичну літературу даного предмету. Хочеться надіятися, що самий шановний автор доповнить свою працю головно поширеним розділом про пра- і раннєісторичну добу та аналізою фолклорно- етнографічного матеріялу трьох східньослов'янських народів, виказуючи ще докладніше, що фактори пра-раннє і історичного процесу ішли в напрямі диференціяції, а не уніфікації духово-культурних структур згаданих народів. Це друге, доповнене видання праці шановного автора буде якраз тим фундаментальним твором, яким автор забезпечить собі трівку пам'ять і вдячність серед майбутніх наших істориків.

Олександер Домбровський

Natalia Polonska-Wasylenko. UKRAINE — RUS AND WESTERN EUROPE IN 10th — 13th CENTURIES. London, Ukrainian Publishers, Ltd., 1964. 17 p. XIX plates.

Історична наука збагатилася новою, англомовною працею проф. Наталії Полонської-Василенко, присвяченої зв'язкам України-Русі із західною Європою в 10-13 століттях. На основі багатої історичної літератури авторка майстерно відтворила міжнародні зв'язки Київської і Галицько-Волинської Держави із їхніми ближчими і дальшими сусідами. До уваги авторка взяла Німеччину, Францію, Рим, Англію, Польщу, Угорщину, Чехію, Австрію і Скандинавські держави.

Спершу проф. Полонська коротко зупиняється над взаєминами княгині Ольги із королем Оттоном I, а згодом докладно аналізує династичні зв'язки Володимира Великого і Ярослава Мудрого та їхніх нащадків з панівними домами західної і північної Европи. Вже подружні зв'язки і династичні взаємини Володимира Великого вказують на значний вплив Київської Держави на европейську політику. Його подружжя із візантійською принцесою Анною в'язало його не лиш з Візантією, але також з західною Европою, бо сестра Анни — Теофано була жінкою німецького цісаря Оттона II. Син Володимира Святополк був одружений з дочкою польського короля Болеслава Хороброго, другий син Ярослав був одружений з Іриною, дочкою шведського короля Оляфа. Дочка Володимира Предислава була одружена із чеським королем Болеславом III Рудим, друга дочка Премислава вийшла заміж за угорського короля Володислава Лисого, а третя дочка за німецького маркграфа Нормандського. Ярослав Мудрий продовжував політику свойого батька, споріднюючись майже з усіма пануючими европейськими династіями. Ці династичні споріднення київських і галицько-волинських князів мали не лише вплив на міжнародні зв'язки і політику Руси, але на економічний розвиток і культуру середньовічної України.

Цікаво у праці проф. Полонської-Василенко насвітлені зв'язки України із Англією — як відомо, ця тема дотепер ще не була належно висвітлена в українській і англійській історіографіях. Ще в 1931 році проф. І. Борщак на сторінках «Слявонік Ревю» твердив, що до початку XVII століття не находимо матеріялів про те, що такі зв'язки існували. У зв'язку з цим, варто було б у бібліографічних відсилках згадати про статтю Віри Річ "Elissif Jarizleifsdottir" in the Northern Sources" (Ukrainian Review, 4· 1963). З інших видань не згаданих у праці автора слід відмітити монографію І. М. Шекери «Міжнародні зв'язки Київської Русі» (Київ, 1963).

Праця проф. Полонської видана на гарному папері з численними ілюстраціями історичних пам'яток київської доби. Англійський переклад не завжди віддає «духу» англійської мови (зокрема передмова, ст. 5-6). Також транслітерація прізвища авторки є подана в двох видах. На титульній сторінці, як "Wasylenko",а в тексті, як "Vasylenko". Ці недотягнення технічного характеру слід усунути у другому виданню цієї цінної праці.

Беручи до уваги англомовного читача, на нашу думку, було б доцільно включити в працю короткий розділ з ви, ясненням історичної термінології українського середньовіччя. Ідеться про такі назви як Русь, Україна, Росія, Московщина і інші історичні терміни, які в інших англійських історичних публікаціях є доволі заплутані та мішають Русь-Україну з Московщиною-Росією.

Не улягає сумніву, що цінна праця проф Полонської-Василенко причиниться до кращого розуміння англомовним читачем ранньої історії України і може матиме вплив на англійську історіографію.

Любомир Винар

І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торговлі на Україні. З кінця XVIII ст. до 1961 р. Київ, Видавництво Академії Наук Української РСР, 1962, 205 стор.

Дослідження історичного розвитку торгівлі і ринкового господарства належить до складних питань, що зумовлюється передовсім відсутністю потрібних статистичних даних та методологічними недоліками в статистичних описах. В українській економічній літературі є мало праць з цієї тематики і важніші монографічні дослідження легко перерахувати. І так, наприклад, крім старших праць Аксакова, В. Каразіна, С. Остапенка, польського історика Яблоновського і ін. багато матеріялів у цьому питанні приносять друковані джерела, зокрема статистичні і статистично-географічні описи окремих намісництв і губерній України, загальні статистичні описи Росії, статистичні збірники-огляди окремих галузів народнього господарства України і російської імперії, тощо. Такими є зокрема описи Чернигівського, Новгород-Сіверського і Харківського намісництв складені в 70-80 рр. XVIII ст., «Военно-статистическое обозрение Российской империи», що друкувалось в 40-50 рр. XIX ст. і в якому поміщенні статистичні описи Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Харківської, Чернигівської, Катеринославської і Херсонської губерній; «Материалы для географии и статистики России» у 1960-их рр., де опубліковано матеріяли про Катеринославську, Херсонську і Чернигівську губернії; тритомник відомого українського статистика Д. П. Журавського «Статистическое описание Киевской губернии» (1852), М. Арандаренка «Записки о Полтавской губернии» (1849), А. Скальковського «Опит статистического описания Новороссийского края» (1853), як і також ряд статистичних збірників і звітових праць відомих чинників про окремі галузі економіки України і Російської імперії, тощо.

Питанню історичного вивчення торгівлі на українських землях присвячено багато уваги у 20-их рр., зокрема у працях Третього Соціяльно-Економічного Відділу УВАН. Згадаймо тут тільки таких визначних істориків народнього господарства України як акад. М. Слабченко, акад. Моблий, проф. Оглоблин, що створили свої власні школи послідовників. Історію торговельних зв'язків України вивчали також М. Тищенко, В. Дубровський, С. Підгаєць, П. Клименко, О. Попов Д. Соловей, М. Шраг, Н. Букатевич, І. Бровер, Є. Станішевський і ін. Більшість з названих осіб в СССР сьогодні проскрибовано і їх праць не вільно використовувати. Не зважаючи на те, що Гуржій використовує тільки спеціяльно підібрану історичну літературу, автор ставить собі за завдання «спростувати теорії українських буржуазно-націоналістичних істориків, які намагалися, а за кордоном і тепер намагаються, довести відрубність економічного розвитку України від Росії, відсутність на Україні купців місцевого походження і українського торговельного капіталу, тощо» (стор. 3). Дуже шкода, що автор цих «буржуано-націоналістичних» істориків не цитує, бо на цьому його праця та її політична аргументація тільки виграли б.

Монографія Гуржія написана в шістьох розділах та обговорює питання зростання промисловості на Україні.

проникнення товарно-грошевих відносин у сільське господарство, розвиток ярмаркової торгівлі, сільські та міські базари, соціяльно-економічний розвиток міст і вкінці — місце України у зовнішній торгівлі російської імперії. У праці використано багато першоджерельних друкованих і архівних матеріялів, як і також раніше опубліковані праці самого автора, а саме «Розвиток феодально-кріпосницької системи у сільському господарстві України першої половини XIX ст.» (1954) та «Зародження робітничого класу України» (1958). З цікавіших праць написаних у 20-их рр. автор безпосередньо використовує тільки дві, а саме Є. Д. Сташевського («Сільсько-господарський ринок Правобережної України за передреформної доби,» К. 1929) і С. Підгайця («Хлібний вивіз з чорноморськоазовських портів до 60-их рр. XIX ст.» К. 1929), зокрема в Підгайця списує більшість статистичних таблиць про вивіз товарів і морську транзитну торгівлю України, часом не подаючи навіть джерела.

Висновки Гуржія такі. Вкінці XVIII і першій пол. XIX ст. зростання суспільного поділу праці зумовило збільшення ринкового виробництва промисловості України, сприяючи також і дальшому розвитку торгівлі, зокрема з Росією і Польщею. Ще більш зросли у тому часі дрібні селянські промисли, зв'язані з виробництвом на місцевий ринок. Автор підкреслює, що характер тогочасної торгівлі, зокрема розвиток базарної торговлі, був уналежнений від економічних зв'язків України з Росією, наводячи при різних нагодах багато матеріялів про прогресивну ролю економічних заходів російського уряду для зміцнення української торгівлі.

Поскільки автор використовує матеріяли переважно Підгайця про транзитну торгівлю в чорноморсько-азовських портах — то цього питання тут обговорювати не будемо, бо і Гуржій не вносить у вивчення цієї справи нічого нового. Натомість цікавим є міркування автора про українські ярмарки, що на думку проф. Мілюкова виникли з причини небезпечности шляхів і нагромадження товарів в тих чи інших населених пунктах. Генези українських ярмарків автор не розглядає, а тільки подає досить багаті статистичні матеріяли про їх географічне поширення та розміри. І так, наприклад, у 1858 р. в Росії (тобто російській імперії — Б. В.) відбулося 4930 ярмарків, з яких на Україну припадало 1953. Привіз товарів на ярмарки Росії становив цього року 266.5 млн. крб. — а продаж 216 млн. крб.; на Україні відповідно 110.5 млн. крб. і 56.7 млн. крб. Отже на Україні відбувалось до 40% ярмарків Росії на які, виходячи з вартості товарів, привозилось 40% і продавалось 26 % товарів всіх ярмарків Росії. (стор. 84) Це називає автор явищем прогресивним, бо статистичні дані у порівнанню до попередніх років свідчать про зростання ярмаркової торгівлі на Україні. Нам здається,що самі статистичні інформації ще нічого не доказують, бо їх треба проаналізувати. Іншими словами треба відповісти на питання чому так збільшилась ярмаркова торгівля на Україні і в тому числі також і роля привізних російських товарів. Тобто питання ярмаркової торгівлі слід розглядати в аспекті російсько-українських економічних відносин, трактуючи економіку України не як «невід'ємну» частину російського комплексу, як це робить Гуржій, але як певну органічну цілість, що має свої власні господарські інтереси — що не завжди мусять покриватися з інтересами російськими. Приглянемось до цього питання трохи докладніше. Як відомо, Україна віддавна являлась країною куди приїзджало багато чужоземних купців і підприємців. Починаючи з XVIII ст. в Україну переселюється на постійний побут значна скількість саме російських купців і підприємців, які, за словами Слабченка, починають «вростати в грунт», випираючи місцеву, тобто українську, купецьку верхівку. Ці речі всім дослідникам добре відомі і про них писали не тільки Аксаков, Слабченко, Багалій і Оглоблин, але навіть і російський історик Соловйов (гл. Т. 23, стор. 622). Вже в 1832 р. за даними Аксакова (їх автор, очевидно, промовчує) серед власників фабрик на Україні було 44.6 % росіян, а серед купців навіть 52.6 %. Місцеве українське купецтво було майже вповні залежне від російських гуртівників.

Зайво пригадувати читачеві, що завданням автора було розглянути питання української торговлі та впливу на неї окремих заходів російського уряду. Цього автор не робить, а якщо і говорить про економічну політику царського уряду то нерідко фалшує і самі історичні факти. І так, Гуржій пише, що в XVIII-му і першій половині XIX ст. протекціоністична система царського уряду відограваля у Росії прогресивну ролю, бо господарство Росії було значно слабшим від економічного розвитку европейських сусідів. У цій площині розглядає автор і суворий протекціоністичний тариф з 1822 р., що з деякими змінами проіснував аж до 1850 р. (стор. 165) Аксаков, відомий дослідник українських ярмарків, так описує вплив тарифу 1822 р. на господарство України: «Ніякий урядовий захід у Росії не зробив такого перевороту у становищі промисловости як знаменитий тариф 1822 р. Московська, Володимирська, Костромська губернії утворили цілу мануфактурну округу . . . сотні фабрик вивозили щоденно масу продукції, яка потребувала збуту. Україна була готовим великим ринком». Навіть совєтський історик Ф. Ястребов (гл. його праця «Україна у першій половині XIX-го ст.» Київ, 1939, стор. 62-63) не може не сказати, що «ряд російських купців, власників суконних і шкуряних мануфактур, постійно скуповували в Україні сировину: шерсть, шкуру — виробляли з них в Росії готові вироби — сукно, чоботи та ін. і вивозили їх на продаж знову в Україну. При цьому в Україну привозили товар гіршої якості і продавали його тут на 15-20 % дорожче як у Росії». Таким чином тариф з 1822 р. приніс великі шкоди Україні і при його допомозі фактично знищено українську промисловість, а в дальшому значно підупала і українська торгівля. Ці речі Гуржій називає «прогресивним» явищем. Подібних прикладів можна б наводити і більше. Авторові цієї багатої на джерельні матеріяли праці треба тільки співчувати, бо мабуть у теперішних політичних умовах інакше Гуржій написати і не міг.

Б. Винар

Vladimir J. Kaye, Early Ukrainian Settlement in Canada 1895-1900. Published for the Ukrainian Research Foundation Toronto: University of Toronto Press, 1964. 420 pag.

В жовтні 1964 р. появилася нова праця проф. В. Кисілевського присвячена поселеню українців в Канаді в роках 1895-1900. Друк цієї праці покрила Українська Канадська Дослідча Фундація, яку очолює п. Степан Павлюк.

Зміст книжки виповнює вступне слово професора саскачеванського університету Г. Сімпсона, вступу самого автора, першої частини (ст. 1-131) присвяченої діяльности д-ра Т. Олескова, який рівнож згаданий в підзаголовку праці, та другій частині присвяченій дослідам колоній українських гуртових поселень в Канаді. Автор обговорює такі українські осередки, як Стюартберн, Давфин, Плезент Гом та Стратклер і Шоал Лейк — всі

в провінції Манітоби, а Йорктон і Ростерн в Саскачевані та Една Стар у провінції Альберта. Осібно автор подав біографічні дані про осіб, які є згадані в перших двох частинах. Рівнож подано два покажчики прізвищ і місцевостей, а також декілька світлин.

Основна вартість праці полягає в тому, що автор на основі архівних матеріялів канадійського уряду дослідив ранню українську еміграцію в Канаді. Тому слушно можна сказати, що праця д-ра Кисілевського це збір фактів, цифр й цитат з різних урядових документів, а тим самим основний матеріял для історика гуртових українських поселень у прерійних провінціях Канади.

Дуже докладно обговорює автор діяльність д-ра Оспа Олеськова, учителя сільського господарства у львівському учительському семінарі, який разом із заможним господарем Іваном Дорундяком із Коломиї приїхав до Канади, щоб на місці провірити можливість гуртового поселення наших селян в Канаді. Повернувшися до Львова видає в 1895 році брошуру «О еміграції». Завдяки його старань українська еміграція до Канади, яка до 1895 р. була індивідуальною (Єлиняк Василь, Пилипів і другі) стає пляновою і зорганізованою. Отже головна заслуга Олеськова в тому, що він започаткував гуртову еміграцію і збірне поселення наших селян, у висліді чого постали українські оселі, котрі обговорює автор в другій частині праці.

Автор докладно зупиняється над різними переговорами Олеськова із канадійськими міністрами, як також над різними його вимогами до канадського уряду відносно фінансової допомоги ново прибулим емігрантам. Взагалі жвава діяльність Олеськова в Канаді і в Галичині свідчить, що він мав великі організаційні здібности і носився із широкими плянами відносно переселення українських селян з Галичини в Канаду.

Праця д-ра Кисілевського вносить багато нового і цінного в історію українського поселення в Канаду і заслуговує на якнайширше поповсюдження.

М. Фляк

Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою.

Редактор Марія Овчаренко. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 173. Париж-Чікаго 1962. 356 стор.

Цей збірник, присвячений пам'яті українських вчених, знищених большевицькою Москвою, вийшов як вислід дводенної наукової конференції Осередку НТШ в Чікаго. Книга становить поважний вклад в документацію мартирології української науки під московською окупацією України в 1930 роках.

Збірник розпочинається працею проф. Н. Полонської-Василенко п. т. «Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків», яка є найосновнішою розвідкою в збірнику. Проф. Полонська-Василенко, очевидець і співтворець відродженої історичної науки в Україні глибоко аналізує розвиток історичної науки до кінця 1920 років і процес нищення наукових установ України та репресії 1931-1935 рр. Окремо розглянено добу єжовщини,, часи другої світової війни і загальні підсумки тяжких втрат української історичної науки. Також авторка подала список репресованих українських вчених та бібліографію їхніх праць.

Другою вартісною розвідкою є «Доля українських археологів під совєтами» проф. М. Міллера, в якій автор розглядає репресії українських археологів. Редактор збірника М. Овчаренко помістила студію «Сергій Єфремов, як літературознавець», що являється фаховою оцінкою творчости того визначного вченого і патріота. Дальше слідують розвідки Гр. Костюка «Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття», Б. Кравцева «Розгром українського літературознавства 1917-1937 рр», проф. Ю. Шевельова «Покоління двадцятих років в українському мовознавстві», проф. М. Дольницького «Український учений-географ проф. д-р Ст. Рудницький» і вкінці праця проф. М. Величківського «Знищення сільськогосподарських науковців у Кам'янці Подільському». Всі ці автори є загально відомі читацькій громаді їхнім науковим стажем і іншими працями. Їхні праці документально насвітлюють большевицький терор і репресії супроти українських вчених і української науки.

Ол. Соколишин

ХРОНІКА

ВИДАВНИЦТВА І ВИДАННЯ

☐ У видавництві Інституту Літератури ім. Михайла Ореста вийшов друком збірник спогадів «Безсмертні» про знищених Москвою неоклясиків: Миколу Зерова, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмару. Зредагував матеріял Михайло Орест, брат М. Зерова. Зміст: Спогади Олександра Шульгина, Архиепископа Сильвестра, М. Лещинської, О. Филиповича, Галини Журби, П. Одарченка, Олександра Оглоблина, Наталії Полонської-Василенко, Гр. Костюка і других.

☐ У Вінніпегу вийшло друге число «Шашкевичіяни» за редакцією д-ра М. Г. Марунчака. Зміст виповнюють праці і матеріяли про Маркіяна Шашкевича: М. Марунчак: «В 150-річчя «Зорі», Василь Щурат:: «Маркіян Шашкевич — учень гімназії у Львові», В. Ю. Кисілевський: До історії Шашкевичівської доби», о. М. Марусин. Отець М. Шашкевич, як проповідник», Микола Фляк: «Родовід Шашкевича», О. Юркевич: «Таким я бачив Підлисся й Маркіянову могилу», О. Божик-Павлова: «З матеріялів до американської шашкевичіяни». Журнал виходить двічі на рік і коштує 50 ц., а в передплаті дол. 1.00 річно.

☐ В Лондоні накладом Союзу Українців у Великій Британії появилася англомовна праця проф. Наталії Василенко-Полонської «Україна-Русь і Західна Европа в 10-13 сторіччях». Рецензію подаємо в цьому числі нашого журналу.

☐ В Міляно появилася друком праця д-ра В. Федорончука «Сучасна совєтська дійсність», італійською мовою. Книжка складається із сімох розділів присвячених десталінізації, участі Хрущова у злочинах Сталіна, сучасному станові совєтської економіки і іншим темам. При кінці подана бібліографія.

☐ Інститут дослідів Волині видав нову працю Петра Шумовського «Острів» — історичний нарис. Автор дослі-

джує історію Острогу від найдавніших часів до XIX ст. включно. Найбільше місця присвячено ролі княжого роду Острожських в розвитку Волині і міста. Найслабше місце в праці це непослідовність в бібліографічному цитуванню літератури, що вказує на методологічну непідготовку автора в опрацюванню історичних праць. Також доволі слабо представляється насвітлення українського друкарства на Волині. Не зважаючи на деякі недоліки, цю працю із зацікавленням прочитають любителі історії.

☐ В записках НТШ т. 178 появилася праця відомого історика проф. Миколи Чубатого «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східно-слов'янських націй». Праця написана на основі численного джерельного матеріялу і історичної літератури і вносить нове насвітлення на проблему виникнення трьох східно-слов'янських народів. Монографія появилася дуже на часі, якщо до уваги взяти совєтську теорію про генезу Російського, Білоруського і Українського народів, як також інтерпретацію того питання в працях істориків вільного світу. В короткому часі монографія має появитися англійською мовою. На сторінках У. І. поміщено обговорення цієї цінної монографії.

☐ В серії НТШ «Бібліотека Українознавства (т. 14) видано працю молодого історика д-ра Ф. Б. Корчмарика «Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України». Студія написана ясним стилем і подає в короткій описовій формі впливи української культури на російську в козацькому періоді. Автор головно користувався історичною російською літературою і це в деякій мірі звузило базу історичної аналізи і синтези. Історик належить до тих нечислених дослідників у вільному світі, які студіюють історію української культури в добі Козацької Гетьманської Держави. Рецензія на працю д-ра Корчмарика появиться в наступному числі У. І.

☐ Торонтське Університетське Видавництво видало англомовну працю д-ра Володимира Кисілевського «Ранні українські поселення в Канаді». Праця була сфінансована Українсько-канадською Дослідчою Фундацією. Монографія д-ра Кисілевського є дуже важливим і цінним вкладом в українську і англомовну історичну літературу. Слід побажати, щоб Дослідча Фундація розгорнула якнайширшу видавничу діяльність. Шкода, що подібної установи немає на терені ЗДА. Не диво, що досліди української спільноти в ЗДА зовсім занедбані.

☐ Українська Вільна Академія Наук у ЗДА видала черговий том «Анналів». В змісті цього випуску знаходимо працю д-ра Т. Б. Цюцюри «Ленінова ідея багатонаціонального комонвелту», Л. Соневицького «Українська справа в писаннях Р. Г. Лорда про Паризьку мирову конференцію 1919 р», Олександра Домбровського «Геродот і Гіпократ про антропологію скитів». Крім того багатий рецензійний відділ і 54 сторінковий індекс змісту I-X томів «Анналів» приготовлений О. Данком.

Українська спільнота в ЗДА за всяку ціну мусить створити матеріяльну базу для продовження появи цього цінного видання. Дотації Форда на видання закінчилися і тепер слово за нашим громадянством.

☐ В Канаді накладом Загальної Бібліотеки «УКТ» появилися дві праці д-ра М. Г. Марунчака присвячені історії українців в Канаді, а саме: «В зустрічі з українськими піонерами Альберти» (88 ст.) і «Канадійська Теребовля» (40 ст.). Бажаємо авторові дальших успіхів в цій важливій ділянці дослідів.

☐ Вже появився четвертий том праці д-ра Матвія Стахова «Україна в добі Директорії УНР». Четвертий том присвячений зовнішній політиці уряду УНР. В праці подані документи із тайних нарад урядів Заходу, а зокрема Найвищої Ради Мирової Конференції.

☐ У Видавництві «Наша Батьківщина» появилися цінні спогади інж. К. Т. Туркала п. н. «Тортури» (Нью Йорк, 1963, стор. 202). Автобіографія охоплює 1920-і й 1930 роки і являється важливим джерелом до студіювання совєтського терору в Україні.

☐ У виданні НТШ і «Свободи» появилася праця відомого українського літературознавця д-ра Л. Луцева «Т. Шевченко — співець української слави і волі» (Ню Йорк, 1964. стор. 192.)

☐ В Мюнхені вийшла нова монографія проф. Н. Василенко-Полонської «Історичні підвалини УАПЦ» (Мюнхен, 1964. 124 ст.), яка складається із слідуючих розділів: 1, Християнство в Україні додержавної доби. 2. Християнство в Україні в княжу добу. 3. Православна Церква в литовсько-руській державі, 4. Підпорядкування україн. православ. Церкви московській патріярхії, 5. Українська Церква в юрисдикції московського патріярха та російського синоду. 6. Українська автокефальна православна церква.

☐ У Видавництві «Пролог» (1964) вийшла збірка документів і матеріялів до історії України п. н. «Вивід Прав України» під редакцією Богдана Кравцева. Збірка включає статтю Грушевського про схему української історії, І. Франка «Україна ірредента», а також «Поза межами можливого», М. Міхновського «Самостійна Україна», . Грушевського «Виговський і Мазепа» і інші.

Із важних документів поміщено «Вивід Прав України» Пилипа Орлика, Четвертий Універсал Української Національної Ради і другі. Кожда стаття і документ осмотрені бібліографічно-історичною заміткою редактора, який рівнож написав передмову.

☐ У Видавництві Рутгерського Університету появилася праця д-ра Ярослава Білінського "The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II".

Монографія складається із 10 розділів, об'ємистого додатку «вибір з документів» і добре опрацьованої бібліографії. Критичний огляд цієї цінної праці подамо в наступних числах нашого журналу.

☐ Університі оф Шікаго Прес видало працю Мек Нейля "William H· Mc Neil, Europe's Steppe Frontier, 1500-1800" (1964) в якій автор намагається насвітлити ролю степів в Східно-Европейській Історії. Значна частина праці присвячена українській козаччині. Найосновнішим недоліком монографії є її джерельна база, звужена в більшості до англійської, німецької і французької історичної літератури. Розділ про українських козаків і татар не вносить нічого нового, крім необгрунтованої паралєлі козаків з піратами із Індійського Океану.

☐ Проф. Борис Ішбольдін видав працю "B. Ishboldin, Essays on Tatar History, New Delhi: 1964, 184 pp. Один розділ присвячений ролі татар в історії України. Праця базована в основному на російській історичній літературі. Автор намагається довести позитивний вплив Золотої Орди на російську історію. Історична термінологія хаотична і не відзеркалює об'єктивно східно-европейську історичну проблематику. В розділі про козаків вкралося чимало фактичних помилок (напр. на думку автора Січ оснували поляки, ст. 138).

☐ Д-р О.Підгайний з Ст. Томас Юніверсіті і проф М. Младановіч з Мек Гіль У-ті є редакторами Нью Ре-

вю» — квартальника присвяченого історії. Останнє число журналу (ч. 2-3, 1964) приносить працю Младановіча про суспільство і війну в Східній Європі перед Київським Періодом, О. Підгайного про Східньо-Європейську Революцію 1917-1921 рр., коротку замітку про Грушевського і інші. На нашу думку журнал повинен змінити свою назву (яка є доволі публіцистична і широка) на більш специфічну — історичну. Рівнож добре було б впровадити добрий відділ рецензій. Віримо, що журнал в короткому часі здобуде загальне признання і стане одним із поважніших історичних періодиків. Редакції бажаємо дальших успіхів.

Інституції, З'їзди, Конференції

☐ 26 червня відбулися Загальні Збори Української Американської Асоціяції Університетських Професорів. До Управи увійшли: Голова — проф. д-р Михайло Пап з Джан Керол У-ту в Клівленді, Заступник Голови — доцент д-р Яр Славутич з Альбертійського У-ту, Заст. Гол. — д-р М. Овчинник — з Мішіґенського У-ту., Заст. Гол. — надзв. проф. о. д-р М. Войнар, ЧСВВ з Католицького У-ту в Вашінґтоні. Секретарем-скарбником переобрано надзв. проф. д-ра П. Стерча з Дрексел Інституту у Філядельфії. Членами Управи залишилися: д-р Богдан Боцюрків з Альбертійського У-ту, д-р Ігор Каменецький з Центрально Мішіґенського У-ту, д-р Любомир Винар з Колорадського У-ту і д-р Марія Овчаренко з Іллиной.

Збори відбулися у Вашінґтоні підчас урочистостей відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченка. Крім програмової доповіді д-ра Папа «Наші цілі і завдання», Збори заслухали доповідь д-ра Я. Славутича «Українознавчі студії в Західній Канаді» і доповнення до доповіді д-ра Р. Олійника з Монтреалю. Асоціяція об'єднує 97 викладачів високих шкіл, що становить біля 80% усіх професорів американських шкіл і каледжів.

☐ 25 грудня 1964 року вийшов Комунікат Ініціятивної Групи Українського Історичного Товариства, який передруковуємо в цьому числі нашого журналу. Українське Історичне Товариство об'єднує українських істориків і любителів історії у вільному світі. Зголошення в членство просимо надсилати до Редакції «Українського Історика». Членська вкладка виносить десять долярів і включає передплату нашого журналу. Також включає деякі заплановані історичні видання.

☐ В суботу 28 листопада в Нью Йорку відбулися шості звичайні Загальні Збори НТШ в Америці. Нову Управу вибрано в слідуючому складі: проф. д-р Р. Смаль-Стоцький — Голова, проф. д-р О. Андрушків — 1-ий Заступник Голови, ред. Іван Кедрин-Рудницький — 2-ий Заст. Голови, проф. д-р Василь Стецюк — науковий секретар, інж. Р. Кобринський — фінансовий референт і секретар, д-р В. Шандор — правний дорадник. Проф. д-р В. Калина, ред. Б. Кравців, д-р Е. Жарський, д-р В. Ленцик — члени Управи.

В п'ятницю 27 відбулися Загальні Збори Філологічної Секції на яких обрано Дирекцію Секції в складі: проф. д-р В. Лев — Голова, ред. Б. Кравців, проф. Я. Рудницький і д-р О. Горбач — заступники Голови і проф. В. Стецюк — секретар.

В неділю 29 відбулася Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка із уповаженими Канадійського, Європейського, Австралійського і Американського Відділів.

☐ 15-18 червня в Москві відбулася за ініціятивою АН СРСР конференція присвячена генезі феодалізму у східних слов'ян. Із доповідями виступили: проф. Б. О. Рибаков «Союзи племен і проблеми генезису руського феодалізму», В. Й. Довженка «Про економічні передумови утворення феодалізму у слов'ян Середньої Наддніпрянщини», М. Ю. Брайчевського «Виробничі відносини у східніх слов'ян в період переходу від первісно-общинного ладу до феодалізму» і інші науковці із Білорусі і Естонії. Слід підкреслити, що археологи О. Л. Монгайт, Г. Б. Федоров і В. В. Кропоткін взяли під сумнів правомірність дедуктивно-логічної методи при досліджуванні загально історичних проблем і цим викликали певне негодування і замішання на конференції.

☐ 18 червня 1964 р. відкрито в Дніпропетровському Державному Історичному Музею меморіяльну кімнату Д. І. Яворницького, заслуженого історика козаччини. Проте до тепер не перевидано жадних творів історика, які дальше уважаються за буржуазні і з «націоналістичними ухилами»... На нашу думку найкращим відзначенням пам'яті визначного історика було б перевидання його тритомника «Історія запорозьких козаків» і інших творів, які без огляду на свою застарілість є важним вкладом в українську історіографію.

☐ У вересні АН СРСР (історичний відділ) улаштувала конференцію на якій доктор історичних наук О. Зімін виголосив доповідь про авторство «Слова о полку Ігоревім». Доповідач висунув гіпотезу, що автором Слова був ярославський архімандрит Ілля Биковський із останньої чверті XVIII століття. Зімін припускає, що до тексту, складеного Биковським, потім були зроблені деякі вставки Мусіним-Пушкіном. На думку доповідача джерелом написання Слова було оповідання про Куликовську битву «Задонщина», як також один із списків Іпатіївського літопису і частинно Кеніґсберського Літопису. Деякі виводи Зіміна дістали позитивну оцінку серед деяких істориків і літературознавців (Азбелєв, Луріє, Ніколаєва) — але більшістю дослідників були відкинені. У дев'ятому числі журналу «Вопросы Истории» докладно подано перебіг дискусії.

☐ Четверта річна конференція істориків і дослідників суспільних наук УВАН заплянована на місяць червень 1965 року в Ню Йорку. Конференцію присвячено проблемам Козацької Доби. В програмі передбачується доповіді О. Оглоблина, О. Пріцака, Л. Винара, Б. Корчмарика і інших істориків. Організацією Конференції займається Любомир Винар. Всі побажання і завваги просимо спрямовувати на адресу редактора «Українського Історика».

ЗМІСТ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» ЗА 1963 — 1964 рр.

Марко Антонович: Історичні концепції А. Свидницького (2-3)

Леонід Бачинський: Володимир Дорошенко (1)

Лев Биковський: Юрій Іванович Липа (2-3, 4)

Богдан Винар: До питання координації наукової праці (1), Початки українського реєстрового козацтва (2-3), Олександер Петрович Оглоблин (4)

Олександер Домбровський: З перспективи 25-ліття (2-3), Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки (4)

Василь Дубровський: Спогад про проф. М. Н. Петровського (2-3), Мій учитель — проф. М. Г. Максимович (4)

Михайло Ждан: Україна і Золота Орда (4)

Історик: Сучасний Азербайджан з совєтського погляду (1, 2-3)

Ігор Каменецький: Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації України в часі ІІ світової війни (4)

Роман О. Климкевич: Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (1), Герби і печаті міст Підляшшя (2-3, 4)

Франко Б. Корчмарик: Теорія Москви, як ІІІ Риму та утворення Московського Патріярхату (2-3)

о. Іриней Назарко: Український історичний осередок в Римі (4)

Олександер Оглоблин: Завдання української історіографії на еміграції (1), Михайло Грушевський і українське національне відродження (2-3)

Ярослав Пастернак: Михайло Олександрович Міллер (4)

Наталія Полонська-Василенко: До історії XIX століття (4)

Михайло Тимків: До проблеми фінансування української вільної науки (4)

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ:

Декілька недрукованих листів Ілька Борщака (1), Недрукований лист д-ра С. Барана про през. Петрушевича (2-3), Недрукований лист проф. Андрія Яковліва (4)

ОГЛЯДИ — РЕЦЕНЗІЇ:

М. Антонович: М. Ю. Брайчевський, Коли і як виник Київ (2-3)

Б. Винар: Нова праця із соціяльно-економічної історії України М. Чировського (2-3), І. О. Гуржій, Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. З кінця XVIII ст. до 1961. АН УРСР, 1962. (4)

Л. Винар: Олександер Оглоблин, Думки про сучасну совєтську історіографію. Нью Йорк, 1963 (1), Міжнародні зв'язки княжої України (праця проф. Н. Полонської-Василенко (4)

О. Домбровський: М. Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. ЗНТШ т. 178. Нью Йорк, 1964. (4)

М. Ждан: М. Н. Тихомиров, Источниковедение Истории СССР. Москва, 1962 (1), Нове видання хроніки Длугоша (1), І. П. Крипякевич, Джерела з періоду феодалізму (2-3), А. І. Генсьоровський, Галицько-Волинський Літопис, Київ, 1958. (2-3)

Н. Полонська-Василенко; Л. Винар, Л. Винар, Андрій Войнаровський. Мюнхен, 1962 (1)

О. Соколишин: Збірник про українських учених знищених Москвою (4)

І. Світ: Дві праці про А. Гончаренка (2-3)

М. Фляк: Рання історія українських поселенців в Канаді (4)

ХРОНІКА:

(Видавництва, Інституції, З'їзди, Конференції (1, 2-3, 4)